

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΛΛΗΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΘΡΩΠΙΝΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΤΕΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΕΛΛΑΔΑ 2008

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρκτικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ISBN 960-06-1924-7

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ιστορία Β' Γυμνασίου

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ιωάννης Δημητρουκάς – Θουκυδίδης Ιωάννου

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Β' Γυμνασίου

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Β' Γυμνασίου

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	Ιωάννης Δημητρούκας <i>Φιλολόγος, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης</i> Θουκυδίδης Ιωάννου <i>Σχολικός Σύμβουλος</i>
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	Νικόλαος Καραπιδάκης <i>Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου</i> Σωτήριος Κόνδης <i>Σχολικός Σύμβουλος</i> Νικόλαος Λινάρδος <i>Φιλολόγος, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης</i>
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	Μαρία Μπαχά <i>Εικονογράφος</i>
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Αντώνιος Μαστραπάς <i>Φιλολόγος</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	Αναστασία Κυρκίνη- Κούτουλα <i>Σύμβουλος Π.Ι.</i>
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	Χρήστος Μποκόρος <i>Ζωγράφος</i>
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA A.E.»

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

Πράξη με τίτλο:

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσας
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παλιός
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ιωάννης Δημητρούκας Θουκυδίδης Ιωάννου

Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Β' Γυμνασίου

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ.....	9
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (330-717)	22
I. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.....	22
1. Από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη.....	22
2. Εξελίξεις ως τις αρχές του 6 ^{ου} αι.....	24
3. Η πάλη της Ορθοδοξίας με τις αιρέσεις και την αρχαία θρησκεία.....	25
II. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	29
1. Ο Ιουστινιανός και το έργο του	29
ΣΧΕΔΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΡΟΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ: Ο Ιππόδρομος, οι Δήμοι του Ιπποδρόμου και η Στάση του Νίκα.....	30
2. Ο Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717): Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης.....	42
<i>Πρώτο ανακεφαλαίωτικό φύλλο αξιολόγησης μαθητή</i>	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΛΑΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΓΥΡΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	46
I. Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	46
1. Οι Σλάβοι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο	46
2. Οι Βούλγαροι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο	49
II. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	51
1. Η εξάπλωση των Αράβων	51
2. Το εμπόριο και ο πολιτισμός του Ισλάμ	53
<i>Δεύτερο ανακεφαλαίωτικό φύλλο αξιολόγησης μαθητή</i>	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025).....	58
I. ΠΑΓΙΩΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ.ΑΣΙΑ.....	58
1. Η διαμόρφωση της μεσαιωνικής ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας.....	58
2. Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για τη λατρεία των εικόνων	60
3. Η βασιλεία του Μιχαήλ Γ' και η αυγή της Νέας Εποχής.....	61
4. Η διάδοση του Χριστιανισμού στους Μοραβούς και τους Βουλγάρους	63
5. Η Βυζαντινή Εποποιΐα. Επικοί αγώνες και επέκταση της Αυτοκρατορίας	64
6. Η ίδρυση, η εξέλιξη και ο εκχριστιανισμός του Ρωσικού Κράτους	66
7. Σχέσεις Βυζαντίου-Δύσης. Αγώνες για τη διατήρηση των ιταλικών κτήσεων	69
II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	73
1. Οι εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία	73
2. Η νομοθεσία της Μακεδονικής Δυναστείας και η σύγκρουσή της με τους «δυνατούς»	75
<i>Τρίτο ανακεφαλαίωτικό φύλλο αξιολόγησης μαθητή</i>	76

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025-1453).....	78
I. Η ΕΞΑΣΘΕΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΜΕ ΤΗ ΔΥΣΗ	78
1. Η κρίση και οι απώλειες της αυτοκρατορίας κατά τον 11 ^ο αιώνα (1025-1081)...	78
2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας	79
3. Η ενετική οικονομική διεύρυνση και το σχίσμα των Εκκλησιών	80
II. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ.....	83
1. Οι σταυροφορίες και η πρώτη άλωση της Πόλης	83
2. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη	84
III. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ	87
1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους	87
2. Η Άλωση της Πόλης	88
<i>Τέταρτο ανακεφαλαίωτικό φύλλο αξιολόγησης μαθητή</i>	90
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	91
1. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο	91
2. Βυζαντινή Γραμματεία	94
3. Επιστήμη και Τεχνολογία	95
4. Εικαστικές Τέχνες και Μουσική	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	102
I. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	
ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ (5ος –10ος αι.)	102
1. Οι συνέπειες της μετανάστευσης των γερμανικών φύλων για την Ευρώπη	102
2. Ο Καρλομάγνος και η εποχή του	105
3. Η φεουδαρχία στη Δυτική Ευρώπη	108
II. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	114
1. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές (11ος –15ος αιώνας).....	114
2. Ο ρόλος της Καθολικής Εκκλησίας και των μοναστηριών στην οργάνωση της ζωής κατά το Μεσαίωνα	117
3. Η καθημερινή ζωή στη μεσαιωνική Ευρώπη	120
4. Λογοτεχνία, Επιστήμη και Τέχνη της μεσαιωνικής Ευρώπη	122
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (15ος –18ος αι.).....	127
I. ΟΙ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.....	127
1. Οι ανακαλύψεις	127
2. Αναγέννηση και Ανθρωπισμός	130
3. Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση	137
4. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις από το 15ο ως το 18ο αι.	139
5. Εξελίξεις στα Γράμματα, τις Επιστήμες και τις Τέχνες κατά το 17ο και 18ο αιώνα.	145
II. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΥΠΟ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ	151

Το παρόν βιβλίο του καθηγητή (β. κ.) είναι οδηγός χρήσης του βιβλίου του μαθητή (β. μ.) της Β' τάξης Γυμνασίου **Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης ως τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης.**

Αποτελείται από τα ακόλουθα μέρη:

■ **Σύντομη παρουσίαση** της πορείας και των αναζητήσεων της ιστοριογραφίας κατά τον εικοστό αιώνα, καθώς και των τάσεων της διδακτικής της ιστορίας, με σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

■ **Σχεδιασμός της διδασκαλίας κάθε ενότητας.** Στο σχεδιασμό διδασκαλίας που είναι το δεύτερο, εκτενέστερο και σημαντικότερο από τα δύο μέρη αναλύονται με τη σειρά τα ακόλουθα θέματα:

- **Διδακτικοί στόχοι**

Οι διδακτικοί στόχοι κάθε ενότητας είναι σύμφωνοι με τους ειδικούς σκοπούς και στόχους της διδασκαλίας της Ιστορίας στο Γυμνάσιο, όπως αυτοί αναφέρονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, ΦΕΚ 303, Τεύχος Β', αρ. φύλλο 303/13-03-03, σ. 3944 και 3948-3952.

- **Επισημάνσεις για την πορεία της διδασκαλίας**

Εδώ διατυπώνονται σκέψεις για το ξεκίνημα (αφόρμηση) της διδασκαλίας της ενότητας (από μια εικόνα ή χάρτη, ένα κείμενο, ένα σύγχρονο πρόβλημα, ένα θεματικά συγγενές προς τη διδασκόμενη ενότητα σημείο της προηγούμενης ενότητας). Περαιτέρω προτείνονται τρόποι για την εποικοδομητική προσέγγιση των κυριότερων σημείων της ενότητας, με αξιοποίηση των παραθεμάτων και των εικόνων. Με αφορμή το υποστηρικτικό υλικό κάθε ενότητας παρέχονται συγκεκριμένα παραδείγματα προσέγγισης-ανάλυσης των κειμένων και ανάγνωσης των εικόνων. Αυτό γίνεται κάθε φορά με τη βοήθεια σαφών και εύστοχων ερωτημάτων και σε συνάρτηση με τον προβληματισμό που αναπτύσσεται στην αφήγηση.

Μία καλή πορεία διδασκαλίας περιλαμβάνει τα προτεινόμενα στο β. μ. παραθέματα ή μέρος από αυτά. Ο καθηγητής, αν κριθεί απαραίτητο, φωτοτυπεί και διανέμει στους μαθητές κάποια από τα προτεινόμενα πρόσθετα παραθέματα. Η διδασκαλία πρέπει επίσης να είναι συμβατή με τους προτεινόμενους διδακτικούς στόχους ή ορισμένους από αυτούς και σύμμετρη με τον διαθέσιμο χρόνο διδασκαλίας της ενότητας.

Εναλλακτικά μέσα διδασκαλίας όπως είναι οι προβολές διαφανειών ή εκπαιδευτικών κασετών ή πολυμέσων (γνωστών και ως CD-Rom) και οι καλά προετοιμασμένες επισκέψεις στα μουσεία και τα μνημεία μιας περιοχής είναι κατάλληλα να μυήσουν τους μαθητές στις ενότητες για τον Πολιτισμό και την Τέχνη.

- **Πρόσθετα παραθέματα**

Αυτά προέρχονται από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, χρονογράφους, ιστορικούς, άλλα κείμενα της εξεταζόμενης περιόδου και σύγχρονες μελέτες. Το πρόσθετο αυτό υλικό, με επιλεκτική αξιοποίηση, επιτρέπει τη διαμόρφωση ενός ευέλικτου και αποτελεσματικού σχεδίου διδασκαλίας.

- **Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού**

Στο μέρος αυτό δίνονται στοιχειώδεις πληροφορίες για το περιεχόμενο των αποσπασμάτων και

τη χρήση τους, για τους συγγραφείς και την αξιοπιστία τους. Επίσης σχολιάζονται βασικά σημεία των παραθεμάτων και συσχετίζονται με προβλήματα της αφήγησης. Τέλος προτείνονται τρόποι αξιοποίησης του υποστηρικτικού αυτού υλικού. Για το σχολιασμό των βυζαντινών και των δυτικοευρωπαϊκών μεσαιωνικών πηγών χρησιμοποιήθηκαν κυρίως τα ακόλουθα βοηθήματα:

1. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. 1, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 25-86.
2. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Α' (4ος –7ος αι.), εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997.
3. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Β' (8ος –10ος αι.), εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2002.
4. W. Buchwald - A. Hohlweg - O. Prinz, *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, Μόναχο-Ζυρίχη 1982 (τρίτη έκδοση).

- **Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου**

Το μέρος αυτό βοηθά στην επεξεργασία των ερωτήσεων του σχολικού βιβλίου.

- **Ειδική βιβλιογραφία**

Η βιβλιογραφία περιλαμβάνει γενικά έργα, μονογραφίες και ειδικά επιστημονικά άρθρα.

- **Φύλλα αξιολόγησης**

Τα φύλλα αξιολόγησης είτε αφορούν κάθε ενότητα χωριστά είτε έχουν ανακεφαλαιωτικό χαρακτήρα, περιέχουν ερωτήσεις σύντομης απάντησης, πολλαπλής επιλογής, σωστού-λάθους κλπ. Κάθε φύλλο καλύπτει μία σελίδα.

- **Οδηγίες για την παραγωγή σχεδίων εργασίας και παραδείγματα σχεδίων εργασίας (projects)**

Αφορούν συγκεκριμένες διδακτικές ενότητες του σχολικού βιβλίου και συνοδεύονται από παραδείγματα που ενισχύουν τη διαθεματική προσέγγιση του μαθήματος.

Οι συγγραφείς

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

I. Αναζητήσεις της ιστοριογραφίας κατά τον 20ό αι. και το σύγχρονο πεδίο της Ιστορίας

Ήδη από το 19ο αι., εποχή της θεμελίωσης των επιστημών, η ιστοριογραφία απέκτησε βαθμιαία νέα δυναμική, με άξονες τη διεύρυνση της θεματολογίας, τον εμπλουτισμό της προβληματικής, την ανανέωση της μεθοδολογίας της και τη συνειδητοποίηση της σχετικότητας των ιστορικών προτάσεων.

Όπως όλες οι επιστήμες του ανθρώπου, έτσι και η ιστορία επηρεάστηκε από τα μεγάλα διανοητικά, φιλοσοφικά, ιδεολογικά και κοινωνικά ρεύματα της εποχής της. Παράλληλα, η προαγωγή επιστημών, όπως η γεωγραφία, η κοινωνιολογία, η δημογραφία, η πολιτική επιστήμη, η ανθρωπολογία και η ψυχολογία, βοήθησε τους ιστορικούς να ανανεώσουν τη θεματολογία τους.

Κάτω από την επίδραση των νέων αυτών δεδομένων διαμορφώθηκε κατά τον εικοστό αιώνα η **Νέα ή Κοινωνικοεπιστημονική Ιστορία** που έλαβε τη μορφή τεσσάρων κατευθύνσεων: α. Της οικονομικοκοινωνικής ιστορίας, και, αργότερα, της ιστορικής κοινωνιολογίας στη Γερμανία β. Της κοινωνικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες γ. Της γαλλικής σχολής των Annales και γ. Της κοινωνικής ιστορίας στη Γερμανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατά τον εικοστό αιώνα οι ιστορικοί εγκαταλείπουν το **γερμανικό θετικισμό** του 19ου αι. και την παραδοσιακή αφηγηματική ιστορία, που ανήγαγε σε δόγμα της ιστορικής επιστήμης την αναζήτηση του τι πραγματικά έγινε, κατά τη γνωστή φράση του L. von Ranke (1795-1886), του κυριότερου εκπροσώπου του **γερμανικού ιστορισμού**. Τώρα, στρέφουν το ενδιαφέρον τους από την αφηγηματική γεγονοτολογική ιστορία της περιγραφής μαχών, πολιτικών και διπλωματικών γεγονότων προς μια ιστορική έρευνα και γραφή κοινωνικού και επιστημονικού προσανατολισμού.

Μάλιστα, κάτω από την επίδραση του **Μαρξισμού** η ιστορική σκέψη στρέφεται προς τη μελέτη σύνθετων κοινωνικών πραγματικοτήτων μακράς χρονικής διάρκειας. Οι ιστορικοί συνειδητοποιούν το ρόλο των κοινωνικών τάξεων και των μαζών, των υλικών συνθηκών, της τεχνικής και του τρόπου παραγωγής στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι και της ιστορικής συνείδησης.

Τη μεγαλύτερη, όμως, ανατροπή στην ιστορική σκέψη προκάλεσε η οικονομική κρίση της ελεύθερης αγοράς (1929). Κατανοήθηκε τότε ότι τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της **βιομηχανικής κοινωνίας** είναι περισσότερο σύνθετα από όσο πιστευόταν και ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να συνδεθεί διαλεκτικά η θεωρία με την ιστορική πραγματικότητα. Δεν είναι τυχαίο που την εποχή αυτή (1929) κάνει την εμφάνισή του το περιοδικό Annales (Χρονικά), γύρω από το οποίο δημιουργείται η ομώνυμη Σχολή, με σαφή προσανατολισμό προς την οικονομική, κοινωνική, ανθρωπολογική, ποσοτική και δημογραφική Ιστορία.

Η ιδέα της ενότητας της ιστορίας, που χαρακτήριζε την αντίληψη των ιστορικών κατά το 19ο αι. και επέτρεπε μια συνεχή αφήγηση, αμφισβητήθηκε ήδη πολύ νωρίς από τον O. Spengler, (*Der Untergang des Abendlandes*, Μόναχο 1923), τον A. Toynbee (*A Study of History*, τ. 1-10, Νέα Υόρκη 1926-28) και κυρίως από τη Σχολή των Annales. Η σταθερή πίστη, εξάλλου, ότι υπήρχε μόνο ένας πολιτισμός και μόνο μία πραγματικά πολιτισμένη κοινωνία, αυτή της Δύσης, με συνέπεια τη διά-

κριση ανάμεσα σε πολιτισμένους και πρωτόγονους, σε ευρωπαϊκούς και μη λιαούς, απορρίφθηκε από την πολιτισμική ανθρωπολογία (βλ. E. Wolf, *Europe and the People without History*, Μπέρκλεϊ 1982).

Παράλληλα, εγκαταλείφθηκε η παραδοχή ότι υπήρχαν κάποιοι βασικοί θεσμοί και κυρίως το Κράτος, που κατείχαν κεντρικό ρόλο στην αφήγηση. Οι κοινωνικοεπιστημονικές προσεγγίσεις, αντιπροσωπεύουν ένα εκδημοκρατισμό της Ιστορίας. Τα τμήματα του πληθυσμού που είχαν μείνει επί αιώνες στο περιθώριο της Ιστορίας, καταλαμβάνουν θέση στο ιστορικό προσκήνιο. Τώρα, το ιστορικό πεδίο ανοίχθηκε, για να συμπεριλάβει εκτός από τα κέντρα της εξουσίας και τις παρυφές της κοινωνίας. Με τη διεύρυνση αυτή γεννήθηκε η **μικροϊστορία** και η αντίληψη των πολυπληθών ιστοριών. Στη θέση μιας ενιαίας Ιστορίας, της **μακροϊστορίας**, υπάρχει ένας πληουραλισμός αφηγήσεων που αφορά τις βιωματικές εμπειρίες πολλών διαφορετικών ομάδων.

Η γαλλική Σχολή των Annales κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ιστορία του εικοστού αιώνα. Από την ίδρυσή της (1929) μέχρι σήμερα, οι ιστορικοί της προκάλεσαν ουσιαστικές αλλαγές στην ιστορική αντίληψη με τη συνθετικότητα και τον πληουραλισμό των προσεγγίσεών τους.

Μέχρι τότε η Ιστορία εκλαμβάνονταν ως μια κίνηση σ' ένα μονοδιάστατο και ευθύγραμμο χρόνο από το παρελθόν στο μέλλον. Οι ιστορικοί των Annales τροποποίησαν αυτήν την αντίληψη, τονίζοντας τη σχετικότητα και τα πολυπληθή στρώματα του χρόνου, όχι μόνο σε διαφορετικούς πολιτισμούς αλλά ακόμα μέσα στον ίδιο πολιτισμό. Η ιδέα αυτή αναπτύσσεται με σαφήνεια στο βιβλίο του Φ. Μπρωντέλ για τη Μεσόγειο (F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, τ. 1-2, Παρίσι 1966), όπου διακρίνονται τρεις διαφορετικοί χρόνοι με τη δική του ταχύτητα ο καθένας: ο σχεδόν στάσιμος χρόνος (μακρός χρόνος) της Μεσογείου ως γεωγραφικού χώρου, ο λιγότερο αργός χρόνος, κατά τον οποίο αλληλίζουν οι οικονομικές και κοινωνικές δομές (χρόνος της συγκυρίας ή μέσος χρόνος) και ο σύντομος χρόνος των πολιτικών γεγονότων. Έτσι, ο χρόνος καθίσταται ασυνεχής και κυκλικός με επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Πάνω σε αυτή τη βάση ο Ζακ Λε Γκοφ έγραψε τη γνωστή μελέτη του Ο χρόνος του εμπόρου και ο χρόνος της Εκκλησίας στο Μεσαίωνα (J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age: temps, travail et culture en Occident*, 18 essais, Παρίσι 1977). Την οικονομική πλευρά της κυματοειδούς αντίληψης του χρόνου μελέτησε ο Ε. Λαμπρούς (E. Labrousse, *Histoire Economique de la France*, τ. 1-4, Παρίσι 1970-80), επισημαίνοντας την κυκλική πορεία των οικονομικών φαινομένων, τα οποία παρουσιάζουν φάσεις ανάπτυξης και ύφεσης.

Η ιστοριογραφία των Annales είναι κυρίως τοπική ή υπερεθνική και γι' αυτό αποστασιοποιημένη από την πίστη στην ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού. Η **ανθρωπογεωγραφία** κατέχει σημαντική θέση στην ιστοριογραφία της σχολής αυτής με κύριο άξονα την αλληλεπίδραση φυσικού χώρου και κουλτούρας. Η τελευταία δεν νοείται πλέον ως πνευματικός και αισθητικός χώρος μιας ελίτ, αλλά ως ο τρόπος με τον οποίο το σύνολο του πληθυσμού βιώνει τη ζωή του.

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι αντιλήψεις της κοινωνικοεπιστημονικής Ιστορίας φαίνονταν ανεπαρκείς. Το πέρασμα από τη Βιομηχανική στη Μεταβιομηχανική ή Μεταμοντέρνα Κοινωνία και στη συνέχεια στην Κοινωνία της Πληροφορίας διαμόρφωσε νέες κατηγορίες αναζητήσεων: για πρώτη φορά συνειδητοποιήθηκαν οι αρνητικές πλευρές της οικονομικής ανάπτυξης και οι περιβαλλοντικές απειλές. Παράλληλα, η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, οι πόλεμοι στην Γιουγκοσλαβία και τον Περσικό Κόλπο, η τρομοκρατία και η παγκοσμιοποίηση δημιούργησαν νέες προκλήσεις για τη σύγχρονη ή μετανεωτερική Ιστορία. Έτσι, ο ιστορικός λόγος έλαβε τα τελευταία χρόνια πολυσχιδείς κατευθύνσεις σε ιδεολογικό επίπεδο, ενώ ως προς τη γραφή επηρεάστηκε από το μεταμοντερνισμό, τη γλωσσολογία, τη σημειολογία, την πολιτισμική και συμβολική ανθρωπολογία, και το Νέο Ιστορικισμό.

Οι αντιλήψεις του εικοστού αιώνα για τη μελέτη του παρελθόντος συνέβαλαν αποτελεσματικά στην αποκάλυψη του ανθρώπινου προσώπου της ιστορίας, καθώς εστιάζουν στην εμπειρία, τα αισθήματα και τις ιδέες των ανθρώπινων μονάδων και ομάδων. Οι ιστορικοί στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς την αναζήτηση της ιστορίας εκ των κάτω (G. Rudé). Αν και σήμερα προκρίνεται η ιστορία της καθημερινής ζωής, η **μικροϊστορία**, ωστόσο δεν πρέπει να αγνοούμε το ευρύτερο πλαίσιο των δομών της μακροϊστορίας ή καλύπτερα της διασταύρωσης των ιστορικών χρόνων.

Έτσι, εκείνο που επισημαίνουμε είναι ότι οι σύγχρονες προσεγγίσεις μας οδηγούν όχι σε μια εγκατάλειψη των μορφών της κοινωνικοεπιστημονικής, πολιτισμικής και πολιτικής Ιστορίας αλλά σε μια διεύρυνση της οπτικής και των μεθόδων της ιστορικής έρευνας.

Η συνειδητοποίηση της πολυπλοκότητας της πραγματικότητας και η προσπάθεια διερεύνησης των αφανών ή φανερών συσχετισμών των επί μέρους στοιχείων που τη διέπουν διεύρυναν τον ιστορικό προβληματισμό. Η σημερινή ιστορία επιχειρεί να μελετήσει όλα τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας στις αμοιβαίες εξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις τους. Πρόκειται για μια συνολική αντίληψη του ιστορικού γίγνεσθαι, για μια **συνολική ιστορία**.

Η ιστορία είναι συνυφασμένη με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας που κάθε φορά επικρατούν. Αυτό είναι φυσικό, αφού η ιστορία είναι έργο του ιστορικού και ο ιστορικός, με τη σειρά του, είναι προϊόν της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει. Η προσωπικότητα δηλ. και η κοσμοθεωρία του ιστορικού διαμορφώνονται με βάση τα δεδομένα της εποχής του και η ιστορία περνά μέσα από τον προβληματισμό του.

Η διαπίστωση αυτή και η ανάγκη πολυπληθούς ανάγνωσης των πηγών ενισχύουν την επικρατούσα επιστημονική άποψη ότι η προσέγγιση του ιστορικού υλικού πρέπει να γίνει με τη διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες επαληθεύονται ή διαψεύδονται με βάση το εμπειρικό υλικό των ιστορικών πηγών. Ο ιστορικός, ακολουθώντας την κυκλική πορεία της ανθρώπινης σκέψης, ξεκινά από το συγκεκριμένο (πηγές), επεκτείνεται στο γενικό και αφηρημένο, για να καταλήξει πάλι στην ιστορική πραγματικότητα των πηγών. Με άλλα λόγια, για να θεμελιώσει επιστημονικά τον ιστορικό λόγο, ο ιστορικός προβαίνει σε αφαιρέσεις και γενικεύσεις που συνδέουν τα επί μέρους στοιχεία μιας ιστορικής πραγματικότητας, διατυπώνει δηλ. **νόμους**.

Οι ιστορικοί νόμοι ισχύουν σε κάθε ιστορική πραγματικότητα, έχουν δηλ. καθολική ισχύ, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι καταλήγουν πάντοτε στα ίδια αποτελέσματα. Χαρακτηρίζονται από ιστορικότητα, δηλ. δεν ισχύουν ομοιόμορφα. Έτσι ο νόμος για την αμοιβαία επίδραση ανθρώπου-φύσης ισχύει σ' όλες τις εποχές, όχι όμως στον ίδιο βαθμό.

Τα θέματα του παρελθόντος που απασχολούν τον ιστορικό πηγάζουν από τον προβληματισμό της εποχής του. Για παράδειγμα, ο ρόλος των μαζών, της κοινής γνώμης, της κατασκευής της πραγματικότητας από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, σήμερα παρακινεί τους ιστορικούς σε παρόμοιες διερευνήσεις για προγενέστερες περιόδους. Η διαπίστωση αυτή, εκτός του ότι εμπλουτίζει ταυτόχρονα και την ιστορική προβληματική, καθιστά και τον ιστορικό λόγο προσωρινό.

Είναι γνωστό ότι παρατηρούνται επαναλαμβανόμενες χρονικά και διαφορετικές ποιοτικά γραφές για την ιστορική πραγματικότητα. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο γιατί ανακαλύπτονται νέες πηγές αλλά και γιατί διαφοροποιείται η οπτική γωνία, από την οποία θεάται ο ιστορικός το παρελθόν. Όπως η ιστορία δεν είναι στατική, έτσι και ο λόγος του ιστορικού δεν είναι οριστικός και, ασφαλώς, όχι δογματικός. Ο ιστορικός προτείνει και η επιστημονική κοινότητα, ιεραρχώντας τα κριτήριά της, αποδέχεται, τροποποιεί, συμπληρώνει.

Παρά τις εξελίξεις στην ιστοριογραφία, είναι βέβαιο ότι ιστορικός είναι ακόμα εξαρτημένος από τις πηγές και τα κριτικά εργαλεία παραμένουν εν πολλοίς τα ίδια. Ωστόσο, τώρα πληνεκτούμε στην παραδοχή ότι έχουμε μεγαλύτερη επίγνωση του βαθμού, στον οποίο οι πηγές δεν μεταφέρουν

άμεσα την πραγματικότητα, αλλά είναι οι ίδιες αφηγηματικές κατασκευές που ανασυγκροτούν αυτή την πραγματικότητα.

Για τον λόγο αυτό μόνο με αλληπάλληλες και διαδοχικές προσεγγίσεις εξυπηρετείται ένας από τους βασικούς στόχους της ιστορικής ερμηνείας, η κατάκτηση ή μάλλον η προσπάθεια για κατάκτηση της αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης. Τα ιστορικά γεγονότα δεν υπάρχουν αντικειμενικά, ανεξάρτητα από τα υποκείμενα και γι' αυτό θα ήταν ορθότερο να μιλάμε για διυποκειμενικότητα και όχι για αντικειμενικότητα. Κατά τον Κ. Θ. Δημαρά, *το ερμάρι της ιστορίας ποτέ δεν άνοιξε με τη χρήση ενός και μόνο κλειδιού.*

II. Σύγχρονες Τάσεις της Διδακτικής της Ιστορίας

1. Η Ιστορία και η Διδακτική της

Ο ορθολογισμός, η αναγνώριση προβλημάτων, η επιλογή κατάλληλων διεργασιών για την επίλυσή τους, η μνήμη του παρελθόντος, η διαίσθηση του μέλλοντος και η ικανότητα για διορθωτική παρέμβαση συνιστούν βασικές ικανότητες που πρέπει να διακρίνουν το σημερινό άνθρωπο.

Η παιδαγωγική προσέγγιση των παραπάνω γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων μπορεί να επιτευχθεί μέσω της διδακτικής διαδικασίας των μαθημάτων του Αναλυτικού Προγράμματος. Περισσότερο όμως φαίνεται να προσιδιάζει στο μορφωτικό αγαθό της Ιστορίας, αφού αυτή *είναι η μόνη σφαιρική και δυναμική επιστήμη της κοινωνίας, επομένως η μόνη δυνατή σύνθεση των άλλων επιστημών του ανθρώπου* (P. Vilar, *Au-jour' hui l' Histoire*, Παρίσι 1974, 122)

Είναι αλήθεια ότι κατά την προσέγγιση της Ιστορίας προκύπτουν ορισμένα βασικά επιστημολογικά και γνωσιολογικά ζητήματα που αφορούν την **αντικειμενικότητα**, την **αλήθεια** και την **ερμηνεία** της ιστορικής γνώσης και τα οποία προσδίδουν στην Ιστορία την παιδαγωγική της δυναμική. Αυτήν ακριβώς τη δυναμική αξιοποιώντας ο μνημένος στην ιστορική σκέψη εκπαιδευτικός εθίζει τους μαθητές σε ένα κλίμα διερεύνησης και αναζήτησης, που συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

2. Η Διδακτική Προσέγγιση της Ιστορικής Γνώσης

Η δυναμική της ιστορικής γνώσης συνέβαλε, ώστε στις μέρες μας να παρατηρείται σημαντική κινητικότητα γύρω από την αναζήτηση τρόπων βελτίωσης της μαθησιακής-διδακτικής αποτελεσματικότητας του μαθήματος της Ιστορίας. Αν δεχθούμε την άποψη του Η.-Ι. Μαρρου ότι *η Ιστορία είναι μια πνευματική περιπέτεια, στην οποία μετέχει ολόκληρη η προσωπικότητα του ιστορικού* (*Encyclopedie de la Pléiade*, Ιστορία και Μέθοδοί της, τ. Α', Γενικά Προβλήματα, μετ. Ελ. Στεφανάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1979, 18), πρέπει όντως ο ιστορικός ως παιδαγωγός να βιώσει ο ίδιος την αλήθεια αυτή, για να καταστεί ικανός να τη μεταδώσει στο μαθητή με την κατάλληλη διδακτική μεθοδολογία.

α. Σχεδιασμός της Διδασκαλίας

Η σημασία του σχεδιασμού κατανοήθηκε και στο χώρο της εκπαίδευσης, όπου τις τελευταίες δεκαετίες υιοθετήθηκε ως αποφασιστικός παράγοντας για την αποτελεσματική διδακτική διαδικασία. Πράγματι, η επιτυχία της διδασκαλίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις αποφάσεις του διδάσκοντος σχετικά με την οργάνωση του μαθήματος, ανεξάρτητα από το μοντέλο διδασκαλίας που θα επιλέξει.

Ο σχεδιασμός των διδακτικών ενεργειών αποτελεί το κατ' εξοχήν μέσο για την επίτευξη των στόχων της διδασκαλίας. Ο εκπαιδευτικός απαλλάσσεται από διδακτικά ατοπήματα και αδέξιους παιδαγωγικούς χειρισμούς και έτσι γίνεται πιο σαφής και επομένως πιο κατανοητός.

Με τον όρο **Σχεδιασμό** της διδασκαλίας (μιας διδακτικής ώρας) εννοούμε το διάγραμμα της διαδικασίας που προγραμματίζει ο εκπαιδευτικός σχετικά με τους στόχους, τη μορφή και το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την ακολουθία των διδακτικών ενεργειών που οφείλουν να γίνουν κατά τη διάρκεια της.

Ενδεικτική Σχηματοποίηση του Σχεδιασμού της Διδασκαλίας σε Επίπεδο μιας Διδακτικής Ώρας	
I. Στόχοι της διδακτικής ενότητας	
II. Διεξαγωγή της διδασκαλίας	<ol style="list-style-type: none"> 1. Οργάνωση περιεχομένου 2. Βασικές αρχές της διδασκαλίας και μάθησης 3. Μορφή διδασκαλίας 4. Μέθοδος 5. Εξέλιξη της διδακτικής διαδικασίας (πορεία, φάσεις) 6. Εποπτικά μέσα 7. Βιβλιογραφία
III. Αξιολόγηση	

Κατά την επιλογή και διατύπωση των **στόχων της διδακτικής ενότητας** (ειδικοί στόχοι) πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ο γενικός σκοπός, οι ειδικοί σκοποί της διδασκαλίας της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και οι (γενικοί) στόχοι κατά θεματικές ενότητες, όπως καθορίζονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα. Η επιλογή των ειδικών στόχων αποβλέπει στην επίτευξη των γενικών και ειδικών σκοπών της διδασκαλίας της Ιστορίας. Η διαδικασία αυτή πάλι βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το **περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας, την οργάνωσή της** από τον διδάσκοντα και το σύνολο της διδακτέας ύλης.

Εννοείται ότι ο εκπαιδευτικός κατέχει σε βάθος και εφαρμόζει τις βασικές **αρχές διδασκαλίας** (εποπτεία, αυτενέργεια, βιωματικότητα κ.ά.) και **μάθησης** (ενίσχυση, παρώθηση κ.ά.) σε κάθε περίπτωση. Ωστόσο, κατά το σχεδιασμό πρέπει σε κάθε ενότητα να έχει μελετήσει και επισημάνει σε ποιες θα δοθεί έμφαση.

Ο εκπαιδευτικός κατά το στάδιο του σχεδιασμού επιλέγει τη **μέθοδο**, τη **μορφή** και τα **μέσα** που θα χρησιμοποιήσει καθώς και την **πορεία διδασκαλίας** που θα ακολουθήσει. Η γενική εποπτεία της διδακτέας ύλης από την αρχή της σχολικής χρονιάς, καθώς και η γνώση της σχετικής **βιβλιογραφίας**, θα βοηθήσουν τον εκπαιδευτικό να αξιοποιήσει κατά τον προσφορότερο τρόπο τα μέσα και τις μεθόδους, ώστε να καταστεί δυνατή η ανακάλυψη της ουσίας της ιστορικής γνώσης.

Η **αξιολόγηση** ως βασικό στοιχείο της διδακτικής διαδικασίας, αφού αποτελεί μέσο ανατροφοδότησης της διδασκαλίας, συμπεριλαμβάνεται και αυτή στο σχεδιασμό της διδακτικής ενότητας. Ο εκπαιδευτικός προετοιμάζει επιμελώς τις κατευθύνσεις της αξιολόγησης και το περιεχόμενο των γραπτών ασκήσεων.

Τέλος, κατά τον προσδιορισμό του συνόλου των παιδαγωγικών ενεργειών είναι αναγκαίο να λαμβάνονται υπόψη το γνωστικό επίπεδο των μαθητών, οι περιπτώσεις ευκαιριών ατομικής μάθησης και το επίπεδο επάρκειας που πρέπει να παρουσιάσουν οι μαθητές στο τέλος της ώρας.

β. Διεξαγωγή της Διδασκαλίας

Ο εκπαιδευτικός δεν είναι απλώς μεταφορέας γνώσεων ούτε οι μαθητές καταναλωτές εκπαιδευτικών αγαθών. Επομένως, ο δάσκαλος λειτουργεί ως **διαμεσολαβητής**, παρεμβαίνει δηλ. στη διαδικασία και μεσολαβεί μεταξύ μαθητή και διδακτικού αγαθού. Αυτή η διαμεσολάβηση δεν έχει απλώς πληροφοριακό χαρακτήρα, γιατί η προσπέλαση στη νέα γνώση γίνεται με την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών. Αυτό σημαίνει ότι προκρίνονται **μαθητοκεντρικές** και **διερευνητικές μέθοδοι** και **στρατηγικές** διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας, γιατί έτσι οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά στη διδακτική διαδικασία και ανακαλύπτουν τη γνώση. Η επιλογή της μιας ή της άλλης μεθόδου ή στρατηγικής, η εναλλαγή τους ή ο συνδυασμός τους υπαγορεύεται πάντοτε από τις διδακτικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών.

Μια πρώτη δραστηριότητα που θεωρείται θεμελιώδης και απαραίτητη για την ιστορική γνώση είναι η ενεργοποίηση της τάξης με την **πρόκληση κατάστασης προβληματισμού και δημιουργίας κατάστασης δεκτικότητας**

Με τη διδακτική αυτή ενέργεια επιδιώκεται να διεγερθεί το ενδιαφέρον και η προσοχή των μαθητών στη νέα ενότητα. Το ζητούμενο είναι να δημιουργήσει ο διδάσκων στους μαθητές τη διάθεση όχι **της τυπικής υποχρέωσης αλλά της εσωτερικής ανάγκης για μάθηση**.

Ο εκπαιδευτικός πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη ότι όλες οι δραστηριότητές του για την κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών απαιτούν γνώσεις σύγχρονης παιδαγωγικής ψυχολογίας. Η λειτουργία της **παρώθησης** είναι καθοριστική για την επιτυχία της διδασκαλίας προσαρμοσμένης μάλιστα στο ιδιαίτερο ψυχολογικό κλίμα της τάξης.

Η δημιουργία κατάστασης δεκτικότητας μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους. Συνίσταται στην υπόμνηση ενός πρόσφατου γεγονότος, στην ανάγνωση μιας πηγής ή στην επίδειξη μιας εικόνας και, γενικά, σε οποιαδήποτε παιδαγωγική δραστηριότητα που θα συναρπάσει ευχάριστα τους μαθητές και θα εξασφαλίσει την ετοιμότητά τους για συνάντηση με το νέο μορφωτικό αγαθό. Εννοείται, βέβαια, ότι οι δραστηριότητες αυτές βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το θέμα της διδακτικής ενότητας.

Στη συνέχεια ή παράλληλα ο διδάσκων βοηθά τους μαθητές με καίριες και σύντομες ερωτήσεις να ανακαλέσουν εκείνα τα στοιχεία της προηγούμενης γνώσης, τα οποία κατά τη γνώμη του είναι απαραίτητα για την πρόσληψη του νέου διδακτικού αγαθού. Η δραστηριότητα αυτή δεν πρέπει να περιορίζεται σε μια απλή επανάληψη, αλλά να αναφέρεται περισσότερο στη συσχέτιση των **δομικών στοιχείων** της παλαιάς με τη νέα γνώση καθώς και με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Το ιστορικό γεγονός ή η ιστορική περίοδος που εξετάζεται κάθε φορά δεν πρέπει να θεωρείται αποκομμένο επεισόδιο στην ιστορική εξέλιξη ή από την αποκτηθείσα υποδομή από τα άλλα μαθήματα (π.χ. φυσική, γεωγραφία, μαθηματικά κ.ά.). Για παράδειγμα, οι Ανακαλύψεις συνδέονται άμεσα με τη σφαιρικότητα της γης και με την εξέλιξη της τεχνικής, της ναυπηγικής, της αστρονομίας: καραβέλα, πυξίδα, αστρολάβος.

Η διαδικασία της διεξαγωγής της διδασκαλίας και διατήρησης της τάξης σε κατάσταση συνειδητής συμμετοχής γίνεται ασφαλώς με το διάλογο και την τεχνική της υποβολής κατάλληλων και εύστοχων ερωτήσεων. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι σημαντικός στη διεξαγωγή του διαλόγου: τροφοδοτεί το διάλογο με εύστοχες παρεμβάσεις, αποτρέπει παρεκκλίσεις, σύνθετο φαινόμενο σε σχολική τάξη, εθίζει τους μαθητές σε κόσμιο διάλογο και παρεμβαίνει όταν αδυνατούν οι μαθητές να πουν ή να πράξουν.

Ο καθηγητής, όμως, εκτός από το διευθυνόμενο ή και ελεύθερο διάλογο, χρησιμοποιεί, όπου απαιτείται και το μονόλογο είτε για να διευκρινίσει και να εξηγήσει είτε για να κινηθεί το ενδιαφέρον και να προβληματίσει. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η αφήγηση πρέπει να έχει περιορισμένη έκταση και ο καθηγητής να διακρίνεται από εκφραστική ικανότητα, επαρκές λεξιλόγιο, σαφήνεια, δραματικότητα και οργανωτικότητα.

Η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης αποτελεί το γενικό και κοινά αποδεκτό σκοπό του μαθήματος της Ιστορίας. Η **ιστορική σκέψη** αναπτύσσεται αφενός με την κατανόηση και την ερμηνεία του ιστορικού γίνεσθαι και αφετέρου με τη συνειδητοποίηση των ατομικών ευθυνών για τη διαμόρφωση της ιστορικής πραγματικότητας.

Η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης αποτελεί προϋπόθεση για την επίτευξη του δεύτερου μέρους του σκοπού αυτού, της ανάπτυξης της **ιστορικής συνείδησης**. Οι μαθητές δηλ. με την κατανόηση του παρελθόντος συνειδητοποιούν ότι το παρόν είναι αποτέλεσμα της δράσης του ανθρώπου στο παρελθόν και ότι από τη δική του δράση στο παρόν εξαρτάται η έκβαση του μέλλοντος.

Με τη μελέτη της ιστορικής πραγματικότητας το άτομο αποκτά επίγνωση της ιστορικότητάς του, ότι δηλ. το παρελθόν είναι κάτι που τον αφορά. Με τον τρόπο αυτό ο άνθρωπος βιώνει το παρελθόν και κατανοεί ότι η ιστορία είναι έργο συλλογικό και ότι η ιστορική δράση διαμορφώνεται μέσα στις επικρατούσες κάθε φορά ιδιαίτερες συνθήκες.

Αυτή όμως η παιδαγωγική διάσταση της Ιστορίας δεν επιτυγχάνεται με την παροχή έτοιμων γνώσεων, παρά μόνο με τις διαδικασίες ανακάλυψης των πτυχών του παρελθόντος. Τόσο η μύηση στις διαδικασίες αυτές όσο και ο εθισμός των μαθητών στον εποικοδομητικό διάλογο, τον αφηγηματικό λόγο και τη σαφή και ακριβή έκφραση αποτελούν εφόδια ιδιαίτερα χρήσιμα σε σύγχρονες μεθόδους και στρατηγικές διδασκαλίας: **έρευνα των πηγών, ατομικές και ομαδικές εργασίες, δραματοποίηση ιστορικών γεγονότων.**

□ Έρευνα των Πηγών

Κατά την έρευνα των πηγών οι μαθητές εμπλέκονται σε μια σειρά διαδικασιών έρευνας και ελέγχου της αξιοπιστίας των πηγών, αναζήτησης των αιτιών και κινήτρων, ερμηνείας, διερεύνησης της αλήθειας και της αντικειμενικότητας. Τα στοιχεία αυτά συνιστούν μια ουσιαστική πρόκληση προς τη σκέψη των μαθητών και μεταβάλλουν την πρόσκτηση της ιστορικής γνώσης σε πραγματικό πνευματικό αγώνισμα.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού συνίσταται ακριβώς στην καλλιέργεια των στοιχείων αυτών της κριτικής σκέψης σε καθημερινή βάση, με την επιλογή των πλέον πρόσφορων στοιχείων σε κάθε περίπτωση και ανάλογα με τη διδακτική ενότητα.

□ Ανάλυση γραπτής Πηγής-Κειμένου

Ειδικότερα οι μαθητές, σε συσχέτισμό πάντοτε με τις νοητικές ικανότητές τους, εθίζονται αρχικά σε απλά κείμενα και προοδευτικά σε δυσκολότερα. Κατά την επεξεργασία της γραπτής πηγής προσδιορίζεται αρχικά η ταυτότητά της (συντάκτης, εποχή, είδος κειμένου) και η αξιοπιστία της. Στη συνέχεια γίνεται απόπειρα κατανόησης του περιεχομένου της και άντλησης πληροφοριών μέσα από γλωσσικά και λεκτικά συμφραζόμενα. Επισημαίνονται η σχέση του συγγραφέα με τα ιστορούμενα γεγονότα και τα πρόσωπα της εποχής του, αναζητούνται τα κίνητρα δράσης των προσώπων και αξιολογείται η επιχειρηματολογία. Η σύγκριση πηγών που προσεγγίζουν το θέμα από διαφορετικές οπτικές (π.χ. ενός χριστιανού και ενός οπαδού της αρχαίας θρησκείας για τα αρχαία μνημεία) συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Πρέπει να σημειωθεί ότι γραπτές πηγές παρέχουν την ευκαιρία για διαθεματική προσέγγιση (ανάλογα βέβαια και με το θέμα): γλωσσική, σημειολογική, λογοτεχνική, κοινωνική, οικονομική, θρησκευτική κ.ά.

Οι ατομικές ή ομαδικές εργασίες με μελέτη πηγών αποτελούν μια γόνιμη διδακτική διαδικασία που οδηγεί στην αυτενέργεια και τον προβληματισμό των μαθητών. Πρέπει να γίνονται στην τάξη ή εκτός αυτής και να ξεκινούν από ένα κείμενο, ένα χάρτη, μια εικόνα, μια επίσκεψη σε μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο κ.ά. Μπορεί να περιορίζονται σε μια διδακτική ώρα ή να εκτείνονται σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα.

❑ Σχέδιο Εργασίας

Το Σχέδιο Εργασίας συνιστά ιδιαίτερη μορφή ομαδικής εργασίας με μεγαλύτερη διάρκεια από τις συνήθεις εργασίες και με πολλαπλά όμως οφέλη. Πρόκειται για *οργανωμένη μαθησιακή δραστηριότητα, συλλογικής συνθήως μορφής, που αναπτύσσεται σε πλαίσιο ελεύθερης επιλογής με βάση προκαθορισμένο σχέδιο και αποβλέπει στη διερεύνηση, οργάνωση και διαχείριση γνώσεων, υλικών, αξιών και δράσεων που αφορούν ολιστικές καταστάσεις της πραγματικότητας και ενδιαφέρουν άμεσα τους εμπλεκόμενους μαθητές ως άτομα και ως μέλη κοινωνικών ομάδων*. Έχει μεγάλη διάρκεια και η υλοποίησή του περιλαμβάνει πέντε **φάσεις**:

1. Προκαταρκτική εργασία του εκπαιδευτικού 2. Εισαγωγικό μάθημα (που θα προετοιμάσει τους μαθητές και θα προγραμματίσει την εμπλοκή τους στο σχέδιο εργασίας) 3. Διεξαγωγή της συλλογικής εργασίας, μέσα από την οποία θα υλοποιηθεί το σχέδιο εργασίας 4. Παρουσίαση του τελικού προϊόντος και 5. Αξιολόγηση του έργου.

Περισσότερα, όμως, για το θέμα αυτό αναφέρουμε παρακάτω, όπου παραθέτουμε παράδειγμα υλοποίησης ενός Σχεδίου Εργασίας με θέμα: **Οι Δήμοι του Ιπποδρόμου**.

❑ Εποπτικά Μέσα

Η διεξαγωγή της διδασκαλίας με εποπτικότητα και βιωματικότητα επιτυγχάνεται με τη χρήση των κατάλληλων οπτικοακουστικών μέσων. Αυτό ισχύει περισσότερο για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας, η οποία παρουσιάζει όχι μόνο διδακτικά αλλήλα και τα εγγενή με την ιστορική επιστήμη γνωσιολογικά, ερμηνευτικά και ιδεολογικά προβλήματα.

Οι μαθητές κατανοούν ευχερέστερα τις άμεσες ιστορικές πηγές (νομίσματα, έργα τέχνης, μνημεία), αν τις δουν ως πραγματικό αντικείμενο, ως εικόνα, ως ταινία ή ως ομοίωμα. Η επίσκεψη σε μουσεία ή αρχαιολογικούς χώρους, όπου ο μαθητής βιώνει την ατμόσφαιρα και συνδιαλέγεται νοερά με το πολιτισμικό περιβάλλον του παρελθόντος, εκτιμάται σήμερα ως αποτελεσματική διδακτικομαθησιακή διαδικασία. Χαρακτηριστικό της μεγάλης σημασίας που αποδίδεται στα εποπτικά μέσα είναι η ανάπτυξη της Μουσειοπαιδαγωγικής, που ασχολείται με τα ζητήματα αυτά. Ωστόσο, δεν πρέπει μόνη η επίσκεψη σε μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο να εκληφθεί ως πανάκεια για την κατανόηση της ιστορικής πραγματικότητας. Πρέπει να προηγηθεί κατάλληλη και συστηματική αγωγή, ώστε ο μαθητής, όταν βρεθεί εκεί, να μπορέσει να **συναντηθεί** με τα κατάλοιπα του παρελθόντος, δηλ. να επικοινωνήσει μαζί τους, να τα εξηγήσει και να προβληματιστεί.

Δεν υπάρχει συγκεκριμένη παιδαγωγική πρόταση για τη σειρά παρουσίασης των εποπτικών μέσων. Ανάλογα με τη διδακτική ενότητα και το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα επιλέγεται τόσο το είδος του εποπτικού μέσου όσο και η φάση ή το στάδιο διδασκαλίας κατά το οποίο χρησιμοποιείται.

Η χρήση των εποπτικών μέσων πρέπει να γίνεται με φειδώ και με κατάλληλη προετοιμασία από τον διδάσκοντα, ώστε να μην μετατραπεί η μαθησιακή διαδικασία σε διασκέδαση. Η επίδειξή τους πρέπει να γίνεται την κατάλληλη στιγμή και να συνοδεύεται από τον αρμόζοντα σχολιασμό, ενώ παράλληλα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα στους μαθητές να αυτενεργήσουν.

❑ Ανάγνωση των εποπτικών Μέσων

Η διαδικασία σύνδεσης –*ανάγνωσης*– των εποπτικών μέσων με το περιεχόμενο της διδασκαλίας μπορεί να γίνει σε γενικές γραμμές ως εξής:

- **Χάρτης:** Προσανατολισμός του Χάρτη, περιγραφή και ανάλυση του τι αναπαριστά με τη βοήθεια της Ήεζάντας, σύνδεση με την υπάρχουσα γνώση, συμπεράσματα-σύνθεση.
- **Εικόνα:** Περιγραφή εικονιζόμενου θέματος-Ήεζάντα, τοποθέτηση εικόνας στο χώρο και στο χρόνο, ταυτότητα-δημιουργός, αναγνώριση συμφραζομένων της εικόνας-περικείμενο, απο-

κωδικοποίηση μηνυμάτων, ερμηνεία-ανάλυση σύνδεση με την υπάρχουσα γνώση, συμπεράσματα-σύνθεση.

- **Φωτογραφία:** Περιγραφή εικονιζόμενου θέματος-λεζάντα, τοποθέτηση φωτογραφίας στο χώρο και στο χρόνο, ταυτότητα-δημιουργός, σκοπιμότητα λήψης, αυθεντικότητα ή μη της φωτογραφίας, αναγνώριση συμφραζομένων-περικείμενο, αποκωδικοποίηση μηνυμάτων, ερμηνεία-ανάλυση, σύνδεση με την υπάρχουσα γνώση, συμπεράσματα-σύνθεση.
- **Γελοιογραφία:** Περιγραφή εικονιζόμενου θέματος-λεζάντα, τοποθέτηση γελοιογραφίας στο χώρο και στο χρόνο που αναφέρεται, ταυτότητα-δημιουργός, σκοπιμότητα δημιουργίας, τρόπος αντανάκλασης της εποχής στην οποία αναφέρεται, αναγνώριση συμφραζομένων-περικείμενο, συσχετισμός με το λεκτικό σχόλιο, αποκωδικοποίηση μηνυμάτων, ερμηνεία-ανάλυση, σύνδεση με την υπάρχουσα γνώση, συμπεράσματα-σύνθεση.
- **Προσωπογραφία:** Περιγραφή εικονιζόμενου θέματος-λεζάντα (ενδυματολογική ανάλυση, έκφραση προσώπου, γλώσσα του σώματος), αναγνώριση συμφραζομένων-περικείμενο (εμβλήματα, οικόσημα, χρώματα), αποκωδικοποίηση μηνυμάτων, ερμηνεία-ανάλυση, σύνδεση με την υπάρχουσα γνώση, συμπεράσματα-σύνθεση.
- **Σχολιασμός Διαγραμμάτων:** Περιγραφή διαγράμματος, αποκωδικοποίηση στοιχείων, ερμηνεία-ανάλυση των στοιχείων, σύνδεση με την υπάρχουσα γνώση, συμπεράσματα-σύνθεση.

Κατά τις διδακτικο-μαθησιακές επιλογές δίνεται έμφαση και στη διευκρίνιση βασικών ιστορικών όρων, όπως: στάση, επανάσταση, κίνημα, εξέγερση, εξέλιξη, ακμή, παρακμή, μετανάστευση λαών κ.ά. Οι έννοιες αυτές, τα εποπτικά μέσα και γενικά η φύση της ιστορικής γνώσης παρέχουν την ευκαιρία στους μαθητές για πολλαπλές δραστηριότητες, που μπορεί να γίνουν μέσα ή έξω από την τάξη είτε χωρίς ειδική προετοιμασία (π.χ. ανάλυση γραπτή πηγής, ανάγνωση χαρτών, εικόνων, διαγραμμάτων) είτε με προετοιμασία (π.χ. δραματοποίηση ιστορικών γεγονότων, ανάπλαση ιστορικών γεγονότων με λογοτεχνικό τρόπο).

□ Χρόνος και Τόπος

Είναι αυτονόητο κατά τη διδασκαλία να τονίζεται η διάσταση του **χρόνου** και του **τόπου**, γιατί με τις έννοιες αυτές ο μαθητής συνειδητοποιεί το ιστορικό παρελθόν και μπορεί να εντάξει τα γεγονότα σε οργανικά σύνολα.

Η ζωή και οι πράξεις του ανθρώπου εκτυλίσσονται μέσα στην αισθητοποιημένη αδιάκοπη ροή του χρόνου. Ο χρόνος επιτρέπει την παρουσίαση των γεγονότων σε χρονική διαδοχή. Κατά τη διάρκεια του μαθήματος ο καθηγητής μπορεί να παρουσιάσει τη γραμμή του χρόνου ως μία ευθεία, όπου τοποθετεί διαδοχικά τα ιστορικά γεγονότα.

Αφού οι μαθητές εμπεδώσουν πρώτα την ευθύγραμμη ροή του χρόνου, ο διδάσκων μπορεί να τους εξηγήσει ότι ο ιστορικός χρόνος φαινομενικά μόνο είναι ομοιογενής και ευθύγραμμος. Ουσιαστικά είναι ανομοιογενής και ασυνεχής, αφού οι ποικίλες εκφάνσεις του ιστορικού βίου ακολουθούν φάσεις ανόδου και καθόδου, ανάπτυξης και ύφεσης. Η πορεία αυτή μπορεί να αισθητοποιηθεί με κατάλληλα γραφήματα όχι μόνο για ιστορικά γεγονότα αλλά και γεγονότα της καθημερινότητας (π.χ. ένα ημερήσιο γράφημα του χρηματιστηρίου).

Για την κατανόηση των γεγονότων είναι αναγκαία η ηλεγόμενη διασταύρωση των ιστορικών χρόνων, ένα γεγονός δηλ. πρέπει να ερμηνεύεται μέσα από την τριπλή του χρονική διάσταση. Διακρίνονται τρεις διαφορετικοί χρόνοι με τη δική του ταχύτητα ο καθένας: ο σχεδόν στάσιμος χρόνος, ο μακρός χρόνος των πολιτισμών (π.χ. αρχαιότητα), ο μέσος χρόνος των αλλαγών, ο **χρόνος της συγκυρίας**, και ο **σύντομος χρόνος** των πολιτικών γεγονότων.

ΧΡΟΝΟΙ	ΕΠΙΠΕΔΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
<ul style="list-style-type: none"> • μακρός χρόνος • μέσος χρόνος • σύντομος χρόνος 	<ul style="list-style-type: none"> • δομή • συγκυρία • ιστορικό γεγονός

Η δεύτερη βασική διάσταση του ιστορικού παρελθόντος είναι ο τόπος ή ο χώρος, που διαδραματίζει άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο αποφασιστικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις. Δεν μπορεί να βοηθήσει ιστορική πραγματικότητα χωρίς προσδιορισμό του περιβαλλοντικού πλαισίου. Έτσι, η Ιστορία συναντά υποχρεωτικά τη Γεωγραφία. Με την έννοια χώρος εννοούμε μια σειρά ευρύτατης κλίμακας έννοιες, όπως: **γεωγραφική θέση, φυσικό περιβάλλον, κλίμα, ορυκτός πλούτος, φυσικά σύνορα, ηπειρωτικά εδάφη, ακτές, νησιά, πόλεις, δρόμοι, πεδιάδα, βουνό.**

Ακόμα και αν στο μέλλον ανθρώπινες κοινωνίες θα ζήσουν μακριά από τη γη, σε κάποιο διαστημικό σταθμό, σε κάποιο διαστημόπλοιο ή σε άλλο πλανήτη, θα έχουν και αυτές ως ιστορικό χώρο τον αντίστοιχο τόπο επιβίωσης και δράσης τους. Είναι αυτονόητη, λοιπόν, η αναγκαιότητα της χρήσης του χάρτη, γεωγραφικού ή ιστορικού, της εικονικής αναπαράστασης του χώρου, των δρόμων, των πόλεων.

Η μελέτη του τόπου θα βοηθήσει τους μαθητές να εξηγούν με βάση το γεωγραφικό παράγοντα ορισμένες παραμέτρους της δράσης και της συμπεριφοράς ατόμων, κοινωνικών ομάδων, κρατών και ηγετών. Μπορούν εύκολα, για παράδειγμα, να επισημάνουν τη συμβολή των ιδιομορφιών του ελληνικού γεωγραφικού χώρου στην ανάπτυξη της ναυτιλίας κατά την αρχαιότητα και σήμερα. Τα χαρακτηριστικά του ίδιου χώρου έχουν όμως και αρνητικές συνέπειες: οι αρχαίοι πρόγονοί μας βρέθηκαν αντιμέτωποι με την περσική επεκτατική πολιτική και εμείς σήμερα επωμιζόμαστε δυσβάστακτες αμυντικές δαπάνες εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της χώρας μας.

γ. Η αξιολόγηση του μαθητή

Η λειτουργία της αξιολόγησης έχει παιδαγωγικό χαρακτήρα και επιτελεί ανατροφοδοτικό ρόλο, πράγμα που σημαίνει ότι το περιεχόμενο της αξιολόγησης πρέπει να ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο και τους σκοπούς της διδασκαλίας. Για τους λόγους αυτούς, η μικροαξιολόγηση, δηλ. η αξιολόγηση που διεξάγεται στο επίπεδο της ωριαίας διδασκαλίας, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διδακτικής πράξης. Η αξιολόγηση διατρέχει, με διαφορετικές μορφές, ολόκληρη τη διδασκαλία. Ανάλογα με το στάδιο εφαρμογής της διακρίνεται σε αρχική ή διαγνωστική, διαμορφωτική ή ενδιάμεση και αθροιστική ή τελική.

□ Είδη Αξιολόγησης

• Αρχική ή διαγνωστική

Η αρχική ή διαγνωστική αξιολόγηση χρησιμοποιείται γενικότερα κατά τη σύνταξη των Αναλυτικών Προγραμμάτων και τη ρύθμιση άλλων δραστηριοτήτων, ειδικότερα όμως κατά τη διδακτική πράξη.

Προϋπόθεση για να κατακτήσει ο μαθητής τη νέα γνώση είναι η ύπαρξη της απαραίτητης γνωστικής υποδομής. Στην περίπτωση που ο εκπαιδευτικός δε διαθέτει στοιχεία για τις υπάρχουσες δυνατότητες (γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις) των μαθητών χρησιμοποιεί το διαγνωστικό τεστ πριν από τη διδασκαλία. Με βάση αυτό εκτιμάται ο βαθμός ικανότητας των μαθητών για το γνωστικό τους επίπεδο σε σχέση με τη διδακτέα ενότητα. Η εκτίμηση αυτή είναι αναγκαία για την κατάλληλη διευ-

θέτηση από τον εκπαιδευτικό των δραστηριοτήτων της μάθησης και για την παροχή εξατομικευμένης διδακτικής βοήθειας, όπου χρειάζεται.

• Διαμορφωτική ή Ενδιάμεση Αξιολόγηση (Formative Evaluation)

Το είδος αυτό της αξιολόγησης πραγματοποιείται κατά την υλοποίηση της εκπόνησης των αναλυτικών προγραμμάτων και άλλων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για να διερευνηθεί η ορθότητα ή όχι της ακολουθούμενης διαδικασίας και να γίνει διορθωτική παρέμβαση στην περίπτωση που υπάρχει απόκλιση από τη σχεδιασμένη πορεία.

Η διαμορφωτική αξιολόγηση κατά τη διδασκαλία επιτρέπει στον εκπαιδευτικό να προσδιορίζει τις αδυναμίες της διδακτικής πράξης και να προβαίνει σε βελτιώσεις της ακολουθούμενης στρατηγικής, προσφέροντας παράλληλα ευκαιρίες εξατομικευμένης διδακτικής βοήθειας.

• Τελική ή Αθροιστική Αξιολόγηση (Summative Evaluation)

Η τελική ή αθροιστική αξιολόγηση αποτιμά συνολικά την προσφορά μιας συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας ή ομάδας ενότητων. Η διαπίστωση των τελικών αποτελεσμάτων της διδασκαλίας προσφέρει, όπως είναι ευνόητο, σημαντικές υπηρεσίες στη βελτίωση της παιδείας.

• Μεθοδολογία των ερωτήσεων

Τονίστηκε παραπάνω ότι η διδασκαλία και η αξιολόγηση βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τους διδακτικούς στόχους, οι οποίοι δείχνουν τι επιδιώκει ο εκπαιδευτικός με τη διαδικασία της μάθησης και ποια εκδήλωση συμπεριφοράς του μαθητή πρέπει να ελέγξει. Επομένως, οι στόχοι καθορίζουν το περιεχόμενο των ερωτήσεων οποιασδήποτε μορφής και οποιουδήποτε είδους αξιολόγησης.

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει ποικίλες τεχνικές αξιολόγησης: ανάθεση εργασιών, ερωτήσεις, φύλλα αξιολόγησης και άλλους τρόπους. Η διατύπωση και υποβολή ερωτήσεων από τον εκπαιδευτικό απαιτεί ορισμένες προϋποθέσεις: γνώση της ύλης, των διδακτικών στόχων και του γνωστικού επιπέδου των μαθητών. Επιπλέον οι ερωτήσεις πρέπει να είναι διαφόρων τύπων (ανοικτού ή κλειστού), ώστε να αξιολογούνται ποικίλες ικανότητες των μαθητών και ανάλογα με το διατιθέμενο χρόνο να καλύπτουν ολόκληρη την εξεταζόμενη ύλη.

Η αξιολόγηση του μαθήματος της Ιστορίας στο Γυμνάσιο καθορίζεται από το άρθρο 4 του Π.Δ. 319/ 2001. Ο διδάσκων καθηγητής θα βρει στο βιβλίο αυτό **φύλλα αξιολόγησης**, σύμφωνα το ανωτέρω άρθρο, για κάθε διδακτική ενότητα και ανακεφαλαιωτικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Οι Αναζητήσεις της Ιστοριογραφίας κατά τον 20ο αι.

1. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Θ. Βέικος, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

Μ. Bloch, *Απολογία για την Ιστορία, Το επάγγελμα του Ιστορικού*, εκδ. Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994.

F. Braudel, *Μελέτες για την Ιστορία*, μετ. Ο. Βαρών/Ρ. Σταμούλη, Αθήνα 1986.

E. Carr, *Τι είναι Ιστορία*, μετ. Φρ. Λάππα, Αθήνα 1983.

Κ. Θ. Δημαράς & Ν. Σβορώνος, *Η μέθοδος της Ιστορίας*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1995.

Encyclopedie de la Pleiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Α-Δ, Αθήνα 1979-1981, ΜΙΕΤ, μετ. Ε. Στεφανάκη, Αθήνα 1989.

Ζακ Λε Γκοφ & Π. Νορά, *Το έργο της Ιστορίας*, μετ. Κη. Μισσοτάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1975.

Γκ. Ιγκερς, *Η Ιστοριογραφία τον 20ού αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999.

- Γ. Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Z. Ντυμπύ, *Η Ιστορία συνεχίζεται*, μετ. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, εκδ. Άρκτος, Αθήνα 1995.
- Γ. Τοπόλσκι, *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα κ.χ.
- W. H. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982.

2. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- G. Bourdè & H. Hartin, *Les écoles historiques*, Παρίσι 1989.
- F. Braudel, *La Méditerranée... à l' époque de Philippe II*, Παρίσι 1966.
- P. Brown & H. Lauder, *Education, Globalizational Economic Development*, Education Policy, τ. 11, αριθμ. 1.
- M. de Certeau, *L' écriture de l' Histoire*, Παρίσι 1975.
- P. Vilar, *Aujourd' hui l' Histoire*, Παρίσι 1974.

II. Σύγχρονες Τάσεις της Διδακτικής της Ιστορίας

1. Ελληνόγλωσση Ββλιογραφία

- Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1998.
- Σπ. Ασδραχάς, *Ιστορική Έρευνα και Ιστορική Παιδεία*, Ε.Μ.Ν.Ε, Μνήμων 1982.
- Γ. Βαγιανός, *Η διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από τα Λογοτεχνικά Κείμενα*, Αθήνα 1995.
- Λ. Βεντούρα & Χρ. Κουλιούρη, *Η Διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη, Αναζητήσεις και προτάσεις*, Π.Ε.Φ., Σεμιν. 17, Εθνική συνείδηση και ιστορική παιδεία, Αθήνα 1994.
- Αθ. Βερτσέτης, *Διδακτική της Ιστορίας*, τ. Γ', Αθήνα 2002.
- Γ. Βρεττός, *Η εικόνα στο αναλυτικό πρόγραμμα και στο σχολικό εγχειρίδιο της ιστορίας*, εκδ. Art of Text, Θεσσαλονίκη 1994.
- Γ. Γιαννόπουλος, *Δοκίμια θεωρίας και διδακτικής της Ιστορίας*, εκδ. Βιβλιογονία, Αθήνα 1997.
- Γ. Δάλλκος, *Τα κεφάλαια τέχνης των σχολικών βιβλίων Ιστορίας Γυμνασίου – Λυκείου και η διδασκαλία τους*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1994.
- Κ. Θ. Δημαράς & Ν. Σβορώνος, *Η μέθοδος της Ιστορίας*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1995.
- Fr. Dosse, *Ιστορία σε Ψίχουλα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.
- Θ. Ιωάννου, *Διδάσκοντας Ιστορία*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2002.
- Γ. Κόκκινος, *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 1998
- Α. Κυρκίνη, *Σύγχρονα μοντέλα διδασκαλίας της ιστορίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στη Βρετανία, Γερμανία, Ιταλία*, Φιλολογική, 52, 1985.
- Η. Ματσαγγούρας, *Στρατηγικές Διδασκαλίας*, τ. Β', Η Κριτική Σκέψη στη Διδακτική Πράξη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1998.
- Η. Μονιότ, *Η διδακτική της Ιστορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- ΠΕΦ, *Σεμινάρια: 3,9,17,21*.
- J. Peyro, *Η διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Ι. Ρηγόπουλος, *Η διδασκαλία των εικαστικών έργων στα πλαίσια του μαθήματος της Ιστορίας του Γυμνασίου και του Λυκείου*, ΠΕΦ, Σεμινάριο 9, 1988.
- J. Sebba, *Ιστορία για όλους*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- ΥΠΕΠΘ, Παιδ. Ινστ. *Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Οδηγίες για τη Διδασκαλία των Φιλολογικών Μαθημάτων στο Γυμνάσιο*, Αθήνα 2002.

M. Ferro, *Πώς αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.

2. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

J. Fines, *Teaching History*, Εδιμβούργο: Holmes Macdougall, 1983

J. Fines, *Reading Historical Documents*, Βασιλεία, Blackwell, 1988

K. Kerleroux & H. Tison, *Comment enseigne-t-on l' Histoire en Europe*, Le Monde de l' Education 185, 1991.

D. Thompson *Understanding the Past*, Λονδίνο, Heineman, 1984

III. Διαθεματικότητα

H. Ματσαγγούρας, *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση, Εννοιοκεντρική Αναπληραίνωση και Σχέδια Εργασίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002.

ΥΠΕΠΘ-Παιδ. Ινστ. *Αναλυτικά Προγράμματα 2003*

IV. Σύντομη παρουσίαση βασικών βιβλίων

1. Encyclopedie de la Pleiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Α-Δ, Αθήνα 1979-1981, ΜΙΕΤ, μετ. Ε. Στεφανάκη, Αθήνα 1989.

Στον Α' τόμο εξετάζονται τα γενικά προβλήματα της Ιστορίας. Οι Β1, Β2, Β3 και Γ' τόμοι πραγματεύονται τις μαρτυρίες και ο Δ' τόμος την κριτική αξιοποίηση των μαρτυριών.

2. Γκ. Ιγκερς, *Η Ιστοριογραφία τον 20ό αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999.

Ο συγγραφέας εξετάζει την πορεία και τους μετασχηματισμούς της ιστορικής επιστήμης κατά τον 20ό αι. Καταγράφει και αναλύει μεθοδικά όλες τις σημαντικές τάσεις και ιστορικές σχολές.

3. W. H. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982.

Ο συγγραφέας θίγει θέματα που αφορούν δύο βασικές κατευθύνσεις της Φιλοσοφίας της Ιστορίας, τη μεταφυσική θεώρηση και τη γνωσιολογική διερεύνηση, με παραδείγματα από την Παγκόσμια Ιστορία.

4. G. Bourdè & H. Hartin, *Les écoles historiques*, Παρίσι 1989

Οι συγγραφείς εκθέτουν μεθοδικά τις τάσεις της ιστορικής επιστήμης μέχρι τα τέλη του 20ού αι., με έμφαση στις θεωρίες για την Ιστορία, όπως εκφράζονται από τους εκπροσώπους των Ιστορικών Σχολών.

5. H. Moniot, *Η διδακτική της Ιστορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.

Μελέτη που δίνει απαντήσεις και δημιουργεί προβληματισμούς για τη διδακτική της ιστορίας.

6. M. Ferro, *Πώς αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.

Πανόραμα διδασκαλίας της ιστορίας στα σχολεία σε όλο τον κόσμο. Πρόκειται για μια πολυδιάστατη συγκριτική μελέτη.

7. H. Ματσαγγούρας, *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση, Εννοιοκεντρική Αναπληραίνωση και Σχέδια Εργασίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002.

Το περιεχόμενο του βιβλίου αναπτύσσεται γύρω από τέσσερις αλληλοσυσχετιζόμενους θεματικούς άξονες, που είναι: η διαθεματικότητα, η σχολική γνώση, η εννοιοκεντρική αναπληραίνωση και τα σχέδια εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (330-717)

I. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία και τους λόγους ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης.
2. Να αντιληφθούν τη σημασία της θρησκευτικής πολιτικής του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Επισημάνσεις για την πορεία της διδασκαλίας

Προκαταρκτικά θα διατεθούν λίγα λεπτά για την εξήγηση των όρων Βυζάντιο και Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Περαιτέρω θα παρουσιαστούν τα χρονικά όρια και οι περίοδοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η σχέση της με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Τέλος οι μαθητές πρέπει να σχηματίσουν στοιχειώδη παράσταση για το γεωγραφικό χώρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας βάσει του παρατιθέμενου ιστορικού χάρτη.

Οι μαθητές εντοπίζουν στο χάρτη τη θέση της Ρώμης και της Κων/λινς. Έτσι ο χάρτης διευκολύνει τη μετάβαση από τις παλαιές γνώσεις των μαθητών για τη Ρώμη και την αυτοκρατορία της στο νέο γνωστικό υλικό για το Βυζάντιο και την αυτοκρατορία του (αφόρμηση διδασκαλίας).

Ο **πρώτος διδακτικός στόχος** είναι να εμβαθύνουν οι μαθητές στους παράγοντες και τη σημασία της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου. Ο διάλογος μπορεί να συνδυαστεί με τη μελέτη αποσπασμάτων και της εικόνας της συνοικίας του Γαλατά.

Λεπτομέρειες για την οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης παρέχει το απόσπασμα από το Χρονικό του Νέστορος Ισκεντέρη. Η τελευταία παράγραφος του αποσπάσματος έχει στενή σχέση με την εικόνα που ακολουθεί.

Ακρογωνιαίο λίθο της θρησκευτικής πολιτικής του Κωνσταντίνου αποτελεί η συμφωνία του με το Λικίνιο για ανεξιθρησκία που σήμαινε και τη νομιμοποίηση του Χριστιανισμού (313) και προκάλεσε μια σειρά μέτρων υπέρ των Χριστιανών (μετά το 324) που κατέστησαν το Χριστιανισμό ευνοούμενη θρησκεία της αυτοκρατορικής εξουσίας (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Στο πλαίσιο της πρώτης ενότητας οι μαθητές μπορούν να ενημερωθούν στοιχειωδώς για τις έννοιες: **ιστορική πηγή, ιστορική σύνθεση, ιστορική αλήθεια, ιστορικό πρόβλημα** κ.ά.

Οι ιστορικές πηγές της Βυζαντινής Ιστορίας αποτελούνται από άμεσες και έμμεσες πηγές. Στις άμεσες περιλαμβάνονται τα αυτούσια κατάλοιπα του παρελθόντος (μνημεία, νομίσματα, επιγραφές, σφραγίδες, ανασκαφικά ευρήματα και τα γραπτά κείμενα με πρακτικό σκοπό: νομικά κείμενα, πρα-

κτικά συνόδων, κ.α.). Στις έμμεσες πηγές ανήκουν ιστοριογραφικά και χρονογραφικά έργα, εκκλησιαστικές ιστορίες, βίοι αγίων, γεωγραφικά πονήματα, έργα λογοτεχνίας και ρητορείας.

Με τις ιστορικές πηγές ασχολείται επαγγελματικά ο ιστορικός, ο οποίος τις ερμηνεύει και με τη βοήθειά τους επιχειρεί να ανασυνθέσει το ιστορικό παρελθόν. Ο ειδικός ιστορικός που ασχολείται με τη Βυζαντινή Ιστορία ονομάζεται **Βυζαντινολόγος**.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από το υστερομεσαιωνικό Ρωσικό Χρονικό του Νέστορα Ισκεντέρη, το οποίο, ως προς την ίδρυση της Πόλης, αντιλή από προφορικές παραδόσεις και θρύλους.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από τη Βυζαντινή Ιστορία του Α. Α. Vasiliev, έργο αρκετά παλιό αλλά πάντα χρήσιμο. Ο συγγραφέας αξιολογεί τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν τη θρησκευτική στάση του Κωνσταντίνου Α' και θεωρεί ότι το διαθέσιμο υλικό δεν επιτρέπει το συμπέρασμα ότι η «μεταστροφή» του Κωνσταντίνου στο Χριστιανισμό προήλθε από ειλικρινή θρησκευτική πεποίθηση.

Το **εικονογραφικό υλικό** της διδακτικής ενότητας αποτελείται από τρεις εικόνες. Στην **πρώτη** έχουμε την προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης, ένθρονος με στέμμα-κράνος, και ασπίδα και δόρυ στο αριστερό χέρι, να δείχνει τον γνωστό κίονα από πορφυρίτη, πάνω στον οποίο είχε σπηθεί το άγαλμα του Κωνσταντίνου ως Ανίκητου Ήλιου.

Η **δεύτερη εικόνα** δείχνει τη συνοικία των Συκεών ή Πέραν ή Γαλατά της Πόλης με την προκουμαία και αρκετά εμπορικά πλοία μπροστά της. Οι στίχοι του Παλαμά σχολιάζουν εύστοχα τον κομποπολιτισμό και την οικουμενική σημασία της Πόλης του Κωνσταντίνου.

Στην **τρίτη εικόνα** βλέπουμε αργυρό νόμισμα με προτομή του Κωνσταντίνου. Διακρίνονται το Χριστόγραμμα στο κράνος του (που συσχετίζεται με το όραμα του 312) και η σφαίρα με τον Σταυρό, σύμβολο της Χριστιανικής Ρωμαϊκής Οικουμένης. Το νόμισμα χρονολογείται περίπου στο έτος 315 και δείχνει τις διαθέσεις του Κωνσταντίνου έναντι της νέας θρησκείας στο συγκεκριμένο χρονικό σημείο.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις στο βιβλίο

Η θέση της Πόλης ήταν μοναδικά πλεονεκτική και προνομιούχος από γεωγραφική, επικοινωνιακή, γεωπολιτική-στρατηγική και οικονομική άποψη. Βρισκόταν στο σημείο όπου ενώνεται ο Εύξεινος με την Προποντίδα-Μεσόγειο και η Ασία με την Ευρώπη, ήταν πανέμορφη και γεμάτη πλούτη ("της γης το περιβόλι"), η μυθική πόλη του Μεσαίωνα, με την οποία μόνο η Βαγδάτη στην εποχή της ακμής της θα μπορούσε να συγκριθεί, η κατ' εξοχήν Πόλη, η Πόλη των Πόλεων. Γι' αυτό και στο πέρασμα των αιώνων υπήρξε άηλιτο αντικείμενο του πόθου ποικιλώνυμων κατακτητών ("ακρίδες"), που επιχειρήσαν να ιδιοποιηθούν τα πλούτη της, και άηλιτο μυθικός προορισμός ταξιδευτών, ναυτικών και εμπόρων ή ανθρώπων του μόχθου ("μελίσια"), που ταξίδευαν σ' αυτή, για να εξασφαλίσουν μεγάλα κέρδη (πρώτη ερώτηση).

Το κτίριο της Συγκλήτου (Senatus) ο Ινπόδρομος, τα Fora, οι στοές, οι Επτά Λόφοι του οικισμένου χώρου και γενικά το ρυμοτομικό σχέδιο, θύμιζαν ότι η Νέα Ρώμη ήταν κληρονόμος και συνεχιστής των παραδόσεων της Παλαιάς. Αντίθετα οι χριστιανικοί ναοί θύμιζαν το νέο στοιχείο, το Χριστιανισμό, που συντέθηκε με τις ρωμαϊκές πολιτικές παραδόσεις και τον ελληνικό πολιτισμό για να δώσουν το ιστορικό φαινόμενο Βυζάντιο. Ο κίονας με τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου Α' ως «ανίκητου Ήλιου» παραπέμπει στον ιδρυτή της Πόλης (**δεύτερη ερώτηση**).

Ο **συγκρητισμός** της Ύστερης Αρχαιότητας άφησε τη σφραγίδα του στη θρησκευτική στάση του Κωνσταντίνου. Ο αυτοκράτορας έφερε το ρωμαϊκό ιερατικό τίτλο Ανώτατος Αρχιερέας (pontifex maximus) και παριστανόταν ως Ανίκητος Ήλιος, ο οποίος συνδύαζε χαρακτηριστικά του Απόλλωνος και του περσικού θεού Μίθρα (**τρίτη ερώτηση**).

2. Εξελίξεις ως τις αρχές του 6ου αι.

Διδακτικοί στόχοι

1. Να ενημερωθούν και να προβληματιστούν οι μαθητές για τα γενικά χαρακτηριστικά της οικονομίας και της κοινωνίας του Πρωτοβυζαντινού Κράτους.
2. Να αντιληφθούν οι μαθητές την ουσία του γερμανικού προβλήματος και να παρακολουθήσουν τις πολιτιστικές εξελίξεις από τον Κωνσταντίνο Α΄ ως τον Ιουστινιανό Α΄.

Επισημάνσεις για την πορεία της διδασκαλίας

Το **πρώτο μέρος** της διδακτικής ενότητας αναφέρεται στα γενικά χαρακτηριστικά της **οικονομίας** του Πρωτοβυζαντινού Κράτους. Η πρωτοβυζαντινή οικονομία στηριζόταν στη γεωργία, τον κρατικό παρεμβατισμό και το χρήμα ως ανταλλακτικό μέσο (γεωργική, διευθυνόμενη από το κράτος και εκκρηματισμένη οικονομία). Στο πλαίσιο αυτής της οικονομίας οι πόλεις του ανατολικού τμήματος είχαν ως τα μέσα του 6ου αι. βαρύνουσα σημασία. Οι κρατικές παρεμβάσεις στη βιοτεχνία και το εμπόριο (συντεχνίες, καθορισμός των τιμών κ. ά.) και η ύπαρξη πολλών κρατικών επιχειρήσεων περιορίζουν την κερδοφορία των επιχειρήσεων. Περισσότερα κέρδη φέρνει το εξωτερικό εμπόριο με τις χώρες της Άνω Ανατολής. Στο **επίπεδο της κοινωνίας** σημαντική εξέλιξη ήταν η ανάπτυξη της μεγάλης γαιοκτησίας και η μετατροπή των μικροϊδιοκτητών και ελεύθερων γεωργών σε δουλοπάροικους, δεμένους με τη γη που καλλιεργούσαν. Άλλοι αγρότες καταφεύγουν στις μεγάλες πόλεις, ιδιαίτερα στην Κωνσταντινούπολη, και διογκώνουν τον αστικό όχλο που ρέπει προς τις ταραχές και τις εξεγέρσεις. Για την αποτροπή τους οι αρχές διανέμουν στους φτωχούς δωρεάν ψωμί και διοργανώνουν θεάματα στον Ιππόδρομο (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Το **δεύτερο μέρος** αναφέρεται στο γερμανικό πρόβλημα που προήλθε από τη διείσδυση των Γερμανών στη στρατιωτική και πολιτική διοίκηση. Ο κίνδυνος εκγερμανισμού της κρατικής μηχανής προκάλεσε τη δημιουργία μιας βυζαντινής πατριωτικής και αντιγερμανικής κίνησης, στην οποία πρωτοστατούσαν έλληνες λόγιοι. Το «κόμμα» αυτό ξεσήκωσε το λαό της πρωτεύουσας που εξότρωσε τους Γότθους στα τέλη του 4ου αι., απαλλάσσοντας προσωρινά το κράτος από αυτούς.

Το **τρίτο μέρος** αναφέρεται σε δύο σημαντικά πολιτιστικά γεγονότα, την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης (425), οι ελληνόγλωσσες έδρες του οποίου είναι κατά μία περισσότερες από τις λατινόφωνες, και την έκδοση του Θεοδοσιανού Κώδικα (438). Η ίδρυση του Πανεπιστημίου δείχνει το βαθμιαίο εξελληνισμό της κρατικής μηχανής και την προσπάθεια να μετατραπεί το διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας και σε πολιτιστικό της κέντρο, ενώ η έκδοση του Θεοδοσιανού Κώδικα διευκόλυνε σημαντικά την απονομή της δικαιοσύνης.

Με τη βοήθεια του χάρτη οι μαθητές μπορούν να εντοπίσουν τα σπουδαιότερα παιδευτικά κέντρα της Ανατολής: Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Βηρυτός, Έφεσος, Αθήνα. Στα «πανεπιστήμια» τους φοιτούσαν τόσο εθνικοί, όπως ο Λιβάνιος και ο Ιουλιανός, όσο και χριστιανοί σπουδαστές, όπως οι Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι επισήμαναν τη χρησιμότητα της ελληνικής παιδείας για τη διαμόρφωση του χριστιανικού ήθους. Κοντά στα παλιά κέντρα η Κων/λη, από ιδρύσεως του Πανεπιστημίου, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία του εξελληνισμού της Ανατολής (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το πρώτο παράθεμα προέρχεται από το κοσμολογικό έργο του μοναχού και εμπόρου Κοσμά Ινδικοπλήυστη, *Χριστιανική Τοπογραφία*, και μας δίνει μια ιδέα για την εμβέλεια και τους δρόμους του εξωτερικού βυζαντινού εμπορίου, αλλά και το διεθνές κύρος του βυζαντινού νομίσματος.

Το δεύτερο παράθεμα περιλαμβάνει βασικά σημεία του προγράμματος του αντιγοτθικού πατριωτικού κόμματος που στόχευε στην αποτροπή του γερμανικού κινδύνου. Τα πρόγραμμα αυτό υλοποιήθηκε, όπως είναι γνωστό, με την εξέγερση του λαού της πρωτεύουσας και τη σφαγή των Γότθων λίγο αργότερα (400).

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από τρεις εικόνες:

1. Παράσταση οχυρής έπαυλης. Στις επαύλεις αυτές ζούσαν με μεγάλη πολυτέλεια και απόλυτη ασφάλεια οι μεγάλοι γαιοκτήμονες της Πρωτοβυζαντινής Περιόδου και από αυτές διεύθυναν και διοικούσαν τα κτήματά τους. **2.** Φωτογραφία ενός χρυσού νομίσματος. Η εικονογραφία τους (οι σφαίρες που κρατούν οι δύο συναυτοκράτορες συμβολίζουν τη Ρωμαϊκή Οικουμένη και ο σταυρός που διακρίνεται ψηλά το χριστιανικό της χαρακτήρα) εξηγητούσε τη διάδοση της βυζαντινής αυτοκρατορικής ιδεολογίας. **3.** Μια αναπαράσταση των *Κεγχρεών*, του ανατολικού λιμανιού της Κορίνθου, το οποίο παρουσίαζε πολύ ζωνή κίνηση κατά την Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις στο βιβλίο

Το πρώτο παράθεμα μας πληροφορεί ότι το βυζαντινό εμπόριο με τις Ινδίες γινόταν μέσω των λιμανιών της Ερυθράς, ανάμεσα στα οποία κυρίαρχη θέση κατείχε η Αδούλη, και οι βυζαντινοί έμποροι έφταναν ως την Ταπροβάνη, δηλαδή την Κεϋλάνη/Σρι-Λάνκα. Ο έμπορος Σώπατρος γύρω στα 525 έφτασε στο νησί αυτό και έγινε δεκτός με τιμές από το βασιλιά του, ο οποίος εξέφρασε το θαυμασμό τους για το χρυσό βυζαντινό νόμισμα και επαίνεσε τη δύναμη του Βυζαντινού Κράτους (**πρώτη ερώτηση**).

Το μεγαλύτερο κέντρο κατανάλωσης μπαχαρικών και άλλων πολύτιμων προϊόντων της Ανατολής ήταν η Κωνσταντινούπολη. Η πόλη είχε πολυάριθμο πληθυσμό που ανερχόταν σε αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες ψυχές και μυθικό πλούτο (**δεύτερη ερώτηση**).

Τα μέτρα που προτείνει ο Συνέσιος για την αντιμετώπιση του γερμανικού κινδύνου στα τέλη του 4ου αι. είναι η επιστράτευση των αγροτών και η απαγόρευση της πρόσληψης γερμανών μισθοφόρων, η κινητοποίηση του απλού λαού και η ανάκτηση της παλαιάς ρωμαϊκής αρετής (*virtus*), ώστε να περάσει η διοίκηση του στρατού στους Ρωμαίους και να εκδιωχθούν οι Γερμανοί από παντού (**τρίτη ερώτηση**).

3. Η πάλη της Ορθοδοξίας με τις αιρέσεις και την αρχαία θρησκεία

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τι ήταν οι αιρέσεις και γιατί το κράτος και η εκκλησία προσπάθησαν να επιβάλουν την Ορθοδοξία.
2. Να επισημανθούν οι επιπτώσεις των αιρέσεων στο ανατολικό τμήμα του Ρωμαϊκού Κράτους.
3. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές τη σύγκρουση Χριστιανισμού-αρχαίας θρησκείας και να κατανοήσουν το διφορούμενο χαρακτήρα της σχέσης Χριστιανισμού-αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Επισημάνσεις για την πορεία της διδασκαλίας

Η διδασκαλία μπορεί να ξεκινήσει από την Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο και την καταδίκη των αιρέσεων από αυτή. Έτσι εξασφαλίζεται η σύνδεση με την πρώτη διδακτική ενότητα του βιβλίου.

Η διασάφηση της έννοιας **αίρεση** και η κατανόηση των λόγων, για τους οποίους η ηγεσία του

κράτους και της εκκλησίας επιδίωξε τον πλήρη παραμερισμό τους μπορεί να ξεκινήσει, σύμφωνα με την παιδαγωγική αρχή της διεπιστημονικής προσέγγισης ενός προβλήματος, από την εξέταση της ετυμολογίας και της σημασίας του όρου (**αίρεση** από το **αιρούμαι**, δηλ επιλέγω, άρα **αίρεσις** σημαίνει ελεύθερη επιλογή ή άλλη ερμηνεία της χριστιανικής διδασκαλίας). Η αντίληψη ότι οι αιρέσεις αντιπροσώπευαν μια απειλή για την ενότητα του Ρωμαϊκού Κράτους ήταν το βασικό κίνητρο της παρέμβασης του Κωνσταντίνου Α΄ στις θρησκευτικές διαμάχες. Η σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου, ως μέθοδος αντιμετώπισης της διασπαστικής δράσης των αιρέσεων, είναι γνωστή στους μαθητές από την πρώτη διδακτική ενότητα. Η Οικουμενική Σύνοδος έγινε ακολούθως θεσμός για όλη τη Βυζαντινή Περίοδο. Στις **αιρέσεις** το κράτος αντιπαρέθεσε την καθολική εκδοχή του Χριστιανισμού (αργότερα **ορθοδοξία**), η οποία καθορίστηκε από τις αποφάσεις των συνόδων. Σταδιακά η στάση απέναντι στις αιρέσεις έγινε πολύ σκληρή, όπως φαίνεται στο πρώτο παράθεμα (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Σχετικά με τις αιρέσεις του 4^{ου} και 5^{ου} αι. (ποιες ήταν, τι πρέσβευαν και από ποιες συνόδους καταδικάστηκαν) οι μαθητές μπορούν να καταρτίσουν σχετικό πίνακα. Σημαντικό ζήτημα είναι ο χαρακτήρας και οι συνέπειες των αιρέσεων. Είναι προφανές ότι αυτές δεν είχαν μόνο θρησκευτική σημασία, αλλά αποτέλεσαν συγχρόνως και έκφραση τοπικών και πολιτιστικών διαφορών. Γι' αυτό οι αιρέσεις συγκλόνισαν τη βυζαντινή κοινωνία και τη βυζαντινή εκκλησία, ευνόησαν σχίσματα που μακροπρόθεσμα στοίχισαν ακριβά στη Αυτοκρατορία. Η σημαντικότερη από τις συνέπειες των αιρέσεων ήταν η κατάκτηση των ανατολικών επαρχιών από τους Άραβες στη διάρκεια του 7^{ου} αι. Η κατάκτηση ευνοήθηκε από τα μονοφυσικά αισθήματα των πληθυσμών των επαρχιών αυτών (απόσπασμα από το έργο του Μιχαήλ του Σύρου) (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Παράλληλα οι μαθητές πρέπει να παρακολουθήσουν τη σύγκρουση του Χριστιανισμού με την αρχαία θρησκεία και ειδικότερα τη ρομαντική, αλλά καταδικασμένη εκ των προτέρων προσπάθεια του Ιουλιανού, την επιθετική στάση μιας μερίδας Χριστιανών κατά των αρχαίων ναών και των οπαδών της αρχαίας θρησκείας και τα σκληρά μέτρα του Θεοδοσίου εναντίον τους που έκριναν οριστικά τη σύγκρουση (με τη βοήθεια των αντίστοιχων παραθεμάτων). Συγχρόνως πρέπει να επισημανθεί η σημασία της πνευματικής κληρονομιάς του αρχαίου κόσμου για τη διαμόρφωση του χριστιανικού δόγματος και να τονιστεί η θέση που υιοθέτησαν στο ζήτημα αυτό οι επιφανέστεροι διανοούμενοι της νέας θρησκείας, οι Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας (**τρίτος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από το Θεοδοσιανό Κώδικα. Σ' αυτό ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α΄ εξαγγέλλει σκληρά μέτρα κατά των αιρέσεων, εκφράζοντας συγχρόνως την άποψη ότι οι οπαδοί τους είναι άτιμοι, ανόητοι και τρελοί. Για το λόγο αυτό απαγορεύει στους αιρετικούς να διατηρούν εκκλησίες και να ασκούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα.

Στο **δεύτερο παράθεμα** ο σύρος συγγραφέας Μιχαήλ εξηγεί τους λόγους της απώλειας των ανατολικών επαρχιών του Ρωμαϊκού Κράτους: κατηγορεί τους Ρωμαίους ότι είχαν αφαιρέσει τις εκκλησίες των συμπατριωτών του Μονοφυσιτών και τον Ηράκλειο ότι δεν δεχόταν τα παράπονά τους, καταλογίζει στους Ρωμαίους σκληρότητα, κακία, οργή και σκληρό φανατισμό και θεωρεί ότι την κατάκτηση των επαρχιών αυτών από τους Άραβες υπήρξε ένα είδος θείας δίκης για τους Ρωμαίους.

Το **τρίτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από νόμο κατά των εθνικών που περιλήφθηκε εκ των υστέρων στο Θεοδοσιανό Κώδικα, αλλά είχε εκδοθεί το 392 από τον Θεοδόσιο Α΄. Ο νόμος αυτός απαγόρευε την τέλεση θυσιών από τους οπαδούς της αρχαίας θρησκείας, με την απειλή ότι η πράξη αυτή θα θεωρηθεί έγκλημα εσχάτης προδοσίας και θα τιμωρηθεί ανάλογα, προφανώς με θάνατο, ακόμη και αν ο δράστης δεν επιβουλεύεται τη ζωή του ηγεμόνα.

Το **τέταρτο παράθεμα** είναι μια επιστολή διαμαρτυρίας του μεγάλου εθνικού φιλόσοφου και ρήτορα Λιβάνιου προς τον αυτοκράτορα. Σ' αυτή καταγγέλλει με πικρή ειρωνεία τον τυφλό φανατισμό των χριστιανών μοναχών, οι οποίοι, χωρίς να έχει εκδοθεί σχετικός βασιλικός νόμος, κατάστρέφουν ανελέητα τα ιερά των οπαδών της αρχαίας θρησκείας και δολοφονούν, τους ιερείς, όταν αυτοί αντιδρούν.

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από μικρογραφία που εικονίζει τη μορφή του Μεγάλου Βασιλείου και παράσταση μωσαϊκού. Η **μικρογραφία** μπορεί να αξιοποιηθεί σε συνδυασμό με το θέμα «Πατέρες της Εκκλησίας» και το ζήτημα της αίρεσης του Αρείου, κατά της οποίας ο Βασίλειος διαμόρφωσε πειστική επιχειρηματολογία, και η **παράσταση** του μωσαϊκού από την Αντιόχεια να συνδεθεί με τις πικρές απογοητεύσεις που δοκίμασε ο αυτοκράτορας Ιουλιανός, όταν επιχείρησε να τελήσει θυσία στο ναό του Απόλλωνος της Δάφνης, του γραφικού προαστείου της πόλης της Αντιόχειας.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η αυτοκρατορική κυβέρνηση διά στόματος του Θεοδοσίου Α' (περί το 380) βλέπει τους αιρετικούς ως ανόητους και μανιώδεις, τους απαγορεύει να ονομάζουν εκκλησίες τους τόπους των συγκεντρώσεών τους και τους απειλεί με τιμωρίες. Θεωρεί ότι ο χαρακτηρισμός **αιρετικός** προσάπτει ατιμία στους οπαδούς των παρεκκλήσεων από την ορθή πίστη. Αντίθετα οι μονοφυσίτες πιστεύουν ότι η κατάκτηση των περιοχών τους από τους Άραβες ήταν ένα είδος θείας τιμωρίας για τη σκληρότητα, με την οποία τους μεταχειρίστηκε ο Ηράκλειος (610-641) (**πρώτη ερώτηση**).

Ο όρος **καθολικοί χριστιανοί** χρησιμοποιείται στο κείμενο γι' αυτούς που ακολουθούν το επίσημα αναγνωριζόμενο χριστιανικό δόγμα, ενώ σήμερα δηλώνει τους οπαδούς της Ρωμαϊκής ή Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που διαφοροποιήθηκε από την Ανατολική με το Σχίσμα του 1054. Στο απόσπασμα από τον Μιχαήλ τον Σύρο ο μονοφυσίτης συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο **ορθόδοξοι** για τους ομοδεάτες του μονοφυσίτες (**δεύτερη ερώτηση**).

Το διάταγμα του 392 περιλάμβανε αυστηρά μέτρα κατά της αρχαίας θρησκείας· η παραβίασή τους συνεπαγόταν βαριές ποινές, και γι' αυτό αποτέλεσε θανάσιμο πλήγμα κατά της αρχαίας θρησκείας και των εκδηλώσεών της (**τρίτη ερώτηση**).

Η μανία και ο φανατισμός των χριστιανών κατά των μνημείων και των εκπροσώπων του αρχαίου κόσμου εξηγείται από το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του απλού λαού, ο οποίος καθ' όλες τις εποχές διακρινόταν από μια τάση για βιαιότητες και καταστροφές, που αποτελούσαν γι' αυτόν ένα είδος ψυχολογικής εκτόνωσης. Το αποτέλεσμα ήταν να καταστραφούν πολλά έργα τέχνης και πολιτισμού και να δημιουργηθεί ένα κλίμα ηττοπάθειας στις τάξεις των οπαδών της αρχαίας θρησκείας (**τέταρτη ερώτηση**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. A. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, μετ. Δ. Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργαδής, Αθήνα 1954, 63-89.
- H. - G. Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία* (=Βιβλιοθήκη Βυζαντινής Ιστορίας και Φιλολογίας, 3), μετ. Λ. Αναγνώστου, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 2004.
- A. Lippold, "*Constantinus der Grobe*", *Der Kleine Pauly*, τ. 1 (Μόναχο 1979), στ. 1286-1289.
- J. Vogt, *Konstantin der Grobe und sein Jahrhundert*, Μόναχο 1960.
- A. E. Laiou (εκδ.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington D. C. 2002.
- A. Lippold, *Theodosius der Grobe und seine Zeit*, Στουτγάρδη 1968.
- T. E. Gregory-A. Kazhdan-A. Cutler, "*Heresy*", *Oxford Dictionary of Byzantium* (Οξφόρδη 1991), 918-920.
- J. Gouillard, *L' heresie dans l' Empire byzantin des origines au XIle siècle*, *Travaux et Mémoires* 1 (1965) 299-324.
- N. G. Garsoian, *Byzantine Heresy. A Reinterpretation*, *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971) 85-115.

II. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Ο Ιουστινιανός Α' (527-565) και το έργο του

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τους στόχους της εσωτερικής (με έμφαση στο νομοθετικό έργο) και εξωτερικής πολιτικής του Ιουστινιανού και να εκτιμήσουν τις συνέπειές της.
2. Να κατανοήσουν τη σημασία της οικοδόμησης της Αγίας Σοφίας για την αρχιτεκτονική και τον πολιτισμό του Βυζαντίου.

Επισημάνσεις για την πορεία της διδασκαλίας

Η διδακτική ενότητα είναι αρκετά μεγάλη. Γι' αυτό, το πρώτο μέρος, με εξαίρεση το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού Α', πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο σύντομης πραγμάτευσης. Η εξαίρεση αυτή δικαιολογείται από την ιδιαίτερη σημασία που έχει για τη σύγχρονη Ευρώπη το Corpus Juris Civilis, όπως ονομάζεται το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού Α' (527-565).

Πρέπει να κατανοηθεί ότι ο αυτοκράτορας επιδίωκε να επιβάλει την ενότητα του κράτους σε βάρος διαφόρων παραγόντων (δήμοι, θρησκευτικές ομάδες και μεγάλοι γαιοκτήμονες) που δρούσαν διασπαστικά, να ενισχύσει το κύρος της βασιλείας, να καταστήσει περισσότερο αποδοτική τη δικαιοσύνη και τη διοίκηση και να αποκαταστήσει το Οικουμενικό Ρωμαϊκό Κράτος (**reconquista**) (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Η αυτοκρατορική πολιτική σημείωσε αποτυχίες και επιτυχίες. Το μεγαλύτερο επίτευγμά της ήταν η κωδικοποίηση του Δικαίου, που επηρέασε βαθιά και μόνιμα τη Νεότερη Ευρώπη.

Ιδιαίτερα σημαντικά ήταν τα κτίσματα του αυτοκράτορα. Το αριστούργημα του οικοδομικού του προγράμματος υπήρξε η Αγία Σοφία. Οι μαθητές πρέπει να κατανοήσουν τις καινοτομίες που εφαρμόστηκαν στο ναό αυτό και να επισημάνουν τα στοιχεία εκείνα (αρμονία, διακόσμηση, φως κλπ.) που συνιστούν τη μοναδικότητά του και κατέστησαν το ναό σύμβολο του Βυζαντινού Χριστιανισμού και Ελληνισμού (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από τα Κτίσματα του Προκοπίου και αναφέρεται στα πρακτικά προβλήματα που ανάγκασαν τον Ιουστινιανό να προβεί σε αναθεώρηση του Δικαίου, προκειμένου να δημιουργήσει ένα λειτουργικό νομικό σύστημα.

Το **δεύτερο παράθεμα** αναφέρεται στο δράμα του πτημένου και καταζητούμενου βασιλιά των Βανδάλων Γελίμερου που έχει καταφύγει στο όρος Παπούα, για να μη συλληφθεί από το βυζαντινό στρατηγό Βελισάριο. Ο Προκόπιος καταδεικνύει στο κείμενο πόσο καταστροφική ήταν η στρατιωτική «ανάκτηση» του Ιουστινιανού από τη σκοπιά των πτημένων και πόσο λίγο ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα η στερεότυπη ιδέα ότι οι Γερμανοί ήταν βάρβαροι και δεν είχαν πολιτισμό.

Το εικονογραφικό υλικό αποτελείται από τρεις εικόνες, δύο σχέδια και έναν χάρτη. Η **πρώτη εικόνα** δείχνει παράσταση ιπποδρομιών και την οικογένεια των Λαμπαδίων να παρακολουθεί τους αγώνες από ένα θεαρείο. Η εικόνα μπορεί να συνδεθεί με τους δήμους και τη Στάση του Νίκα. Η **δεύτερη και η τρίτη εικόνα** καθώς και τα **δύο σχέδια** αφορούν το εσωτερικό και εξωτερικό της Αγίας Σοφίας αντίστοιχα. Ο χάρτης δείχνει την έκταση του κράτους που άφησε ο Ιουστινιανός Α' στους διαδόχους του.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Ο Ιουστινιανός Α' σκέφτεται και δρα όπως οι μεγάλοι ρωμαίοι αυτοκράτορες. Επιδιώκει την αποκατάσταση του ρωμαϊκού μεγαλείου και του Ρωμαϊκού Κράτους στη Δύση, κωδικοποιεί και μεταρρυθμίζει το παλαιό Ρωμαϊκό Δίκαιο, ενισχύει την κεντρική εξουσία και αυξάνει τη λάμψη της και κτίζει εντυπωσιακά έργα ως άλλος Τραϊανός ή Αδριανός καθ' όλη την έκταση της αυτοκρατορίας (πρώτη ερώτηση).

Τη μεταρρύθμιση των νόμων επέβαλαν η ασάφεια, η ανεπίτρεπτη πληθώρα, η εμφανής σύγχυση, οι αντιφάσεις και οι αποκλίσεις τους. Ο αυτοκράτορας θεράπευσε όλες αυτές τις αδυναμίες των νόμων και έδωσε στους νόμους διαρκή ισχύ. Η ιστορική σημασία του έργου του Ιουστινιανού είναι μεγάλη για τη σύγχρονη Ευρώπη, αφού το νομικό της σύστημα προέρχεται από το Ιουστινιανέιο Δίκαιο (δεύτερη ερώτηση).

Το στοιχείο της Αγίας Σοφίας που εντυπωσίαζε τους συμπολίτες του Ιουστινιανού Α' και τους ξένους ταξιδιώτες και εξακολουθεί να εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τους επισκέπτες είναι ο τρούλος που φαίνεται ότι κρέμεται από τον ουρανό και αφήνει να εισδύει από τα πολυάριθμα παράθυρά του το άπλετο φως του ήλιου, πλημμυρίζοντας το ναό, σε συνδυασμό με την εξάισια διακόσμηση του εσωτερικού του ναού, που θυμίζει «ανθισμένο λειβάδι» σύμφωνα με τον Προκόπιο. Η τόσο φροντισμένη εσωτερική διακόσμηση έχει υπαγορευτεί από το γεγονός ότι η Θεία Λειτουργία τελούνταν μέσα στους χριστιανικούς ναούς, ενώ κατά την Αρχαιότητα οι τελετές γίνονταν έξω από τους ναούς που γι' αυτό είχαν πολύ λιτό εσωτερικό (τρίτη ερώτηση).

ΣΧΕΔΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΡΟΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ:

Ο Ιππόδρομος, οι Δήμοι του Ιπποδρόμου και η Στάση του Νίκα

Ι. ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ- ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΘΕΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Περιγραφή και αναπαραστάσεις του Ιπποδρόμου: Τα κυριότερα μέρη του σύμφωνα με την ορολογία των πρωτογενών πηγών. Εκδηλώσεις που λάμβαναν χώρα στον χώρο του Ιπποδρόμου. Μια μέρα στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης. Οι Δήμοι ως αθλητικά σωματεία. Φανατισμός των οπαδών στην Κωνσταντινούπολη του 6^{ου} αι., σύμφωνα με το κείμενο του Προκοπίου. Σύγκριση με ανάλογα φαινόμενα της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας. Οι Δήμοι ως πολιτοφυλακή της πρωτεύουσας. Η κοινωνική και πολιτική σημασία των Δήμων του Ιπποδρόμου. Οι Δήμοι στις επαρχίες και στις μεγάλες επαρχιακές πόλεις. Θεατροποίηση του διαλόγου που παραδίδει ο χρονογράφος Θεοφάνης μεταξύ του αυτοκρατορικού μανδάτορα (κήρυκα), των Πρασίνων και των Βενέτων, πριν από το ξέσπασμα της εξέγερσης του Νίκα (532) (στο πρωτότυπο κείμενο). Η Στάση του Νίκα. Η τοπογραφία της εξέγερσης (βάσει της τοπογραφικής αναπαράστασης της Πόλης). Ημερολόγιο ενός αυτόπτη μάρτυρα.

Παραλληλισμός: Οι σημερινές ποδοσφαιρικές ομάδες. Η πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα. Φαινόμενα φανατισμού. Ημερολόγιο ενός ποδοσφαιρόφιλου. Οι ποδοσφαιρικές ομάδες του κέντρου και της επαρχίας. Μια μέρα στο γήπεδο.

II. ΟΡΓΑΝΟΓΡΑΜΜΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

□ Όπως αναφέραμε στην Εισαγωγή (σελ. 8), η υλοποίηση ενός Σχεδίου Εργασίας περιλαμβάνει πέντε φάσεις

1. Προκαταρκτική Εργασία του Εκπαιδευτικού

2. Εισαγωγικό μάθημα (που θα προετοιμάσει τους μαθητές και θα προγραμματίσει την εμπλοκή τους στο σχέδιο εργασίας)
3. Διεξαγωγή της Συλλογικής Εργασίας, μέσα από την οποία θα υλοποιηθεί το Σχέδιο Εργασίας
4. Παρουσίαση του τελικού προϊόντος
5. Αξιολόγηση του έργου

A. Προκαταρκτική Εργασία (Προετοιμασία) του Εκπαιδευτικού

1. **Θέμα:** Ο Ιππόδρομος, οι Δήμοι του Ιπποδρόμου και η Στάση του Νίκα

2. **Τάξη Β'**

3. **Διάρκεια:** ορίζεται η χρονική διάρκεια

4. **Γενικοί Σκοποί**

α. Γνωστικοί

- Να γνωρίσουν οι μαθητές το θεσμό των Δήμων και το ρόλο τους στο Βυζάντιο
- Να κατανοήσουν τις σχέσεις που διέπουν τους Δήμους
- Να συνειδητοποιήσουν τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι οργανώνονται για την επίτευξη κάποιου στόχου.

β. Διαδικαστικοί Σκοποί

- Να αναπτύξουν οι μαθητές δεξιότητες συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων
- Να αναπτύξουν δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργασίας

γ. Αξιακοί Σκοποί

- Να αναπτύξουν οι μαθητές στάσεις συλλογικής συνείδησης
- Να αναπτύξουν ενδιαφέροντα για τη συμμετοχή σε σωματεία κι οργανώσεις

5. **Γενικοί Στόχοι**

α. Κοινωνικές Επιστήμες

- Τι ήταν Δήμοι
- Συγκρότηση και οργάνωση
- Διαδικασία ένταξης στους Δήμους
- Ποιος ήταν ο πολιτικός και κοινωνικός τους ρόλος
- Σχέσεις με την εξουσία, τον κλήρο και τις μάζες
- Φανατισμός-αυταπάρνηση
- Θρησκευτικές πεποιθήσεις
- Συμπεριφορά
- Κουλτούρα

β. Γεωγραφία

- Διασπορά των Δήμων: Οι Δήμοι στην Κωνσταντινούπολη και στις επαρχίες
- Τοπογραφία του Ιπποδρόμου της Κωνσταντινούπολης
- Τοπογραφία της έδρας των Δήμων και των περιοχών επιρροής τους

γ. Πολιτική Οικονομία

- Οικονομικοί Πόροι

δ. Μαθηματικά

- Αριθμός ιπποδρόμων στο κέντρο και την επαρχία
- Έκταση ιπποδρόμων
- Χωρτικότητα
- Αριθμός θεατών

ε. Τεχνική-Τεχνολογία

- Τεχνικά μέσα που χρησιμοποιούνταν στον ιππόδρομο
- Τεχνικά μέσα επικοινωνίας και τρόποι επικοινωνίας

στ. Γλώσσα – Λογοτεχνία

- Λεξιλόγιο-φράσεις που χρησιμοποιούν τα μέλη για επικοινωνία, αντιπαράθεση και σε άλλες περιπτώσεις
- Ποιήματα-πεζά που χρησιμοποιούνται για επικοινωνία, αντιπαράθεση και σε εορταστικές εκδηλώσεις

ζ. Τέχνες

- Αρχιτεκτονική των ιπποδρόμων
- Διακόσμηση
- Άσματα
- Δραματοποίηση

η. Παραλληλισμός με τα σημερινά ποδοσφαιρικά σωματεία

- Ο παραλληλισμός θα γίνεται σε αντιστοιχία με τις παραπάνω παραμέτρους της εξακτίωσης.

□ Η προετοιμασία αυτή καθορίζει δυναμικά τον προσανατολισμό και την έκταση που θα πάρει το Σχέδιο Εργασίας. Όταν θα συζητηθεί με τους μαθητές στο εισαγωγικό μάθημα μπορεί να επέλθουν μεταβολές.

B. Εισαγωγικό Μάθημα

1. Γνωστοποίηση του θέματος και ανάπτυξη προβληματισμού γύρω από αυτό (ο εκπαιδευτικός γνωστοποιεί το θέμα στους μαθητές, ανταλλάσσονται απόψεις)
2. Εισαγωγή στις βασικές έννοιες και γνώσεις (που αφορούν το συγκεκριμένο θέμα: π.χ. ιππόδρομος, δήμοι, πολιτικός ρόλος και άλλα)
1. Διεπιστημονική και Διαθεματική Εξακτίωση του Θέματος (όπως το προετοίμασε ο εκπαιδευτικός και σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα (βλ. Α και το Σχήμα που ακολουθεί)
2. Επιμερισμός έργου σε ομάδες
3. Χρονικός Προγραμματισμός
 - Διάρκεια Σχεδίου Εργασίας
 - Επιμέρους φάσεις

□ Το εισαγωγικό μάθημα έχει πολλαπλό ρόλο: εξασφαλίζει τις αναγκαίες γνώσεις για το θέμα, δημιουργεί το σχετικό ενδιαφέρον, γίνεται κοινός (εκπαιδευτικού και μαθητών) προγραμματισμός και επιμερισμός του έργου σε ομάδες ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους, καθορίζεται το χρονοδιάγραμμα δράσης. Βασικός ρόλος του εκπαιδευτικού στη φάση αυτή είναι να κεντρίσει και να διευρύνει τα μαθητικά ενδιαφέροντα και ασφαλώς να προσφέρει τις αναγκαίες για το θέμα γνώσεις.

Γ. Διεξαγωγή Συλλογικής Εργασίας

1. Συλλογή Δεδομένων
 - Βιβλιοθήκη και Διαδίκτυο
 - Βιντεο-CD
 - Επιτόπια παρατήρηση
 - Συνεντεύξεις

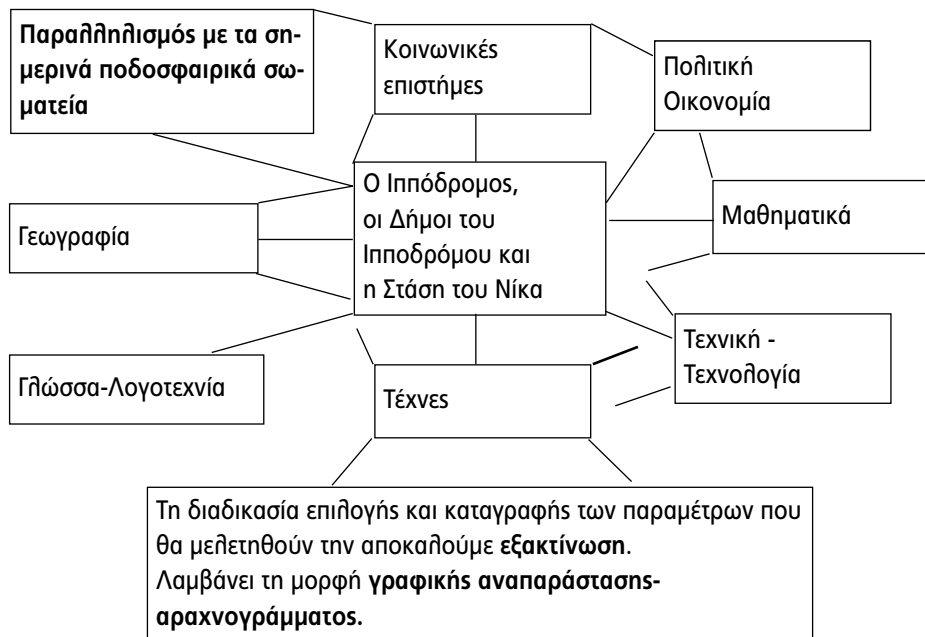
2. Επεξεργασία Δεδομένων

- Αναλύσεις και ταξινομήσεις Δεδομένων
- Πιθανά συμπεράσματα
- Διαδικασίες ελέγχου πιθανών συμπερασμάτων

3. Σύνθεση τελικού έργου

- Σύνθεση λεκτικού μέρους
- Μη λεκτικές μορφές έκφρασης

□ Η συλλογή δεδομένων δεν πρέπει να καταλήξει σε αντιγραφή ακατέργαστων πληροφοριών. Για το λόγο αυτό ο εκπαιδευτικός πρέπει να δώσει ορισμένα βασικά ερωτήματα-κατευθύνσεις στους μαθητές. Τα δεδομένα που έχουν συλλεγεί ταξινομούνται, εξάγονται ορισμένα συμπεράσματα που δεν είναι οριστικά αλλά ελέγχονται με βάση τις πηγές, τις ιστορικές γνώσεις, τις απόψεις ιστορικών. Το τελικό έργο κάθε ομάδας και όλων των ομάδων μαζί λαμβάνει τη μορφή γραπτού λόγου ή και μη λεκτικών μορφών έκφρασης (ζωγραφικού πίνακα, φωτογραφίας κ. ά.)

Δ. Παρουσίαση του έργου των Ομάδων-Συμπερασμάτων

- Γραπτή παρουσίαση
- Προφορική παρουσίαση
- Καλλιτεχνική παρουσίαση
- Κινησθητική παρουσίαση

□ Μετά τη συλλογή και επεξεργασία των στοιχείων οι μαθητές παρουσιάζουν το έργο τους στην τάξη. Ακολουθεί συζήτηση για διευκρινίσεις και σχόλια. Κατά το στάδιο αυτό γίνεται προσπάθεια συνδυασμού λόγων, αριθμών, εικόνων, σχημάτων, ήχων και κινήσεων.

Ε. Αξιολόγηση

α. Αξιολόγηση εργασιών με κριτήρια επίτευξης των στόχων

β. Αξιολόγησης Συνεργατικότητα

- Αυτοαξιολόγηση μελών-ομάδων
- Αξιολόγηση από τον εκπαιδευτικό

□ Η αξιολόγηση αφορά την ποιότητα του παραχθέντος έργου και τη λειτουργικότητα της ομάδας. Τα κριτήρια της αξιολόγησης είναι και στις δύο περιπτώσεις οι στόχοι που τέθηκαν.

III. ΟΙ ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ (αποσπάσματα)

A. Εισαγωγή: Οι πηγές για τη στάση του Νίκα

Η στάση του Νίκα περιγράφεται αναλυτικά τόσο από τους ιστορικούς όσο και από τους χρονογράφους της εποχής του Ιουστινιανού Α' (527-565).

Στο Χρονικό του κόμη Μαρκελίνου, αυλικού αξιωματούχου, δίνεται η επίσημη ερμηνεία των γεγονότων, που προφανώς έδωσε στη δημοσιότητα η αυτοκρατορική αυλή: Η εξέγερση υπήρξε έργο του Υπατίου και του Πομπηίου, των ανειψιών του Αναστασίου, οι οποίοι απέβλησαν στην ανατροπή του αυτοκράτορα. Τα πολιτικά και κοινωνικά αίτια της εξέγερσης, όπως και η συμμετοχή μελών της Συγκλήτου σ' αυτή, δεν θίγονται και αποσιωπώνται.

Ο Προκόπιος παρουσιάζει τον Υπάτιο ως θύμα των περιστάσεων. Με έμμεσο τρόπο ο ιστορικός δείχνει τη συμπάθειά του για τους συγκλητικούς που πήραν μέρος στη στάση. Οι απόψεις του περιέχονται στις δημηγορίες των πρωταγωνιστών. Έχει άμεση γνώση των ενεργειών της Αυλής και των σχεδίων των δυσσαρεστημένων συγκλητικών. Παρουσιάζει πολύ συνοπτικά τα γεγονότα των πρώτων ημερών και παραλείπει όσα διαδραματίστηκαν στον Ιππόδρομο την 13η Ιανουαρίου 532. Λεπτομερέστερος γίνεται με την τροπή των γεγονότων το απόγευμα του Σαββάτου στις 17 Ιανουαρίου.

Σύντομη αναφορά στις μεγάλες καταστροφές που προκλήθηκαν στα κτίρια της πόλης από την πυρκαϊά γίνεται και από τον Ιωάννη Λυδό στο έργο του *Περί αρχών της Ρωμαίων Πολιτείας* (γράφηκε μετά το 551).

Από τους χρονογράφους το Πασχάλιον Χρονικόν προσπερνά τα αρχικά γεγονότα για τις ταραχές και τη συμφωνία των δήμων για από κοινού δράση και μας δίνει μια περίληψη του διαλόγου που παραδίδεται πλήρως από τον Θεοφάνη και είναι γνωστός ως "άκτα διά Καθαπόδιον" (και τα δύο Χρονικά αντιλούν ως προς αυτό το σημείο από κοινή πηγή). Ορισμένοι μελετητές αποσυνδέουν αδικώς τα άκτα δια Καθαπόδιον από τη Στάση του Νίκα. Το απόσπασμα για την απομάκρυνση του Καππαδόκη και του Ευδαίμονος το Πασχάλιον Χρονικόν το αντιλεί από τον Ιωάννη Μαλάλα. Για τα γεγονότα όμως που διαδραματίστηκαν από την Πέμπτη ως το Σάββατο (15-17 Ιανουαρίου) στηρίχθηκε σε άλλη, λεπτομερέστερη απ' ό,τι ο Μαλάλας πηγή. Το Χρονικόν επανέρχεται στον Μαλάλα, όταν περιγράφει τα γεγονότα της τελευταίας ημέρας (18 Ιανουαρίου).

Ο Ιωάννης Μαλάλας διαφοροποιείται από το Πασχάλιον Χρονικόν και τον Θεοφάνη, καθώς παραλείπει τα *άκτα δια Καθαπόδιον* και άλλα κοινά σημεία τους. Ένα απόσπασμά του σχετικό με τη Στάση του Νίκα έχει δημοσιευτεί από τον Th. Mommsen, *Bruchstücke des Johannes von Antiochia und des Johannes Malalas*, Hermes 6 (1872) 377.

Ο Θεοφάνης ακολουθεί κυρίως το Μαλάλα και σε άλλα σημεία τη σειρά του Πασχάλιου Χρονικού (ιδίως σε σχέση με τους εμρησμούς και τις καταστροφές).

Ορισμένες, από άλλες πηγές άγνωστες πληροφορίες μας παραδίδει και ο Ιωάννης Ζωναράς, λ. x. για την προσπάθεια του κλήρου να αποκαταστήσει την τάξη και τη δυναμική συμμετοχή των γυ-

ναϊκών στα γεγονότα. Επισημαίνει, επίσης, ότι μια μερίδα Βενέτων εξαγοράστηκε στον Ιππόδρομο από ανθρώπους του Ιουστινιανού και ότι κατ' αυτόν τον τρόπο διασπάστηκε η ενότητα του ξεγερθέντος δήμου.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι πληροφορίες που μας δίνουν δύο σημαντικές γραπτές πηγές, ο Προκόπιος, σύγχρονος με τα γεγονότα ιστορικός, και ο χρονογράφος Θεοφάνης που έζησε και έγραψε στις αρχές του 9ου αι., αλλά μας διασώζει αυθεντικό αρχειακό υλικό για τα γεγονότα που προηγήθηκαν από τη Στάση του Νίκα στον Ιππόδρομο.

B. Υλικό από τον Προκόπιο και τον Θεοφάνη για τη Στάση του Νίκα

1. Οι Δήμοι του Ιπποδρόμου

Οι δήμοι κάθε πόλης ήταν από παλιά διαιρεμένοι σε Πρασίνους και Βενέτους. Δεν πάει όμως πολύς καιρός που άρχισαν να σκορπίζουν τα χρήματά τους για χάρη των ονομάτων και των θέσεων που καταλαμβάνουν οι θεατές στον Ιππόδρομο, να εκθέτουν τον εαυτό τους στις πιο οδυνηρές κακώσεις και, το αποκορύφωμα, να πεθαίνουν, χωρίς τον παραμικρό δισταγμό, με τον πιο ατιμωτικό θάνατο. Συνάπτουν μάλιστα και μάχες με την αντίπαλη μερίδα, χωρίς να ξέρουν καλά-καλά γιατί ριψοκινδυνεύουν, αν και είναι βέβαιο ότι, ακόμη και αν νικήσουν τους αντιπάλους τους στη μάχη, θα οδηγηθούν αμέσως στη φυλακή και θα εκτελεστούν, αφού βασανιστούν με το χειρότερο τρόπο. Έτσι φυτρώνει στην ψυχή τους το μίσος για τους άλλους χωρίς σοβαρή αιτία κι αυτή η έχθρα διαρκεί αιώνια, καταλύοντας κάθε είδους κοινωνική σχέση και εξ αίματος συγγένεια, αλλά και το δεσμό της φιλίας, ακόμη και όταν οι οπαδοί των αντίπαλων χρωμάτων είναι αδέρφια ή κάτι παρόμοιο. Δεν ενδιαφέρονται ούτε για τα θεία ούτε για τα ανθρώπινα, παρά μόνο για τη νίκη, και δεν έχει καμιά σημασία γι' αυτούς, αν διαπράττεται κάποια ασέβεια προς τους θεούς και παραβιάζονται οι νόμοι και το πολίτευμα από τους δικούς τους ανθρώπους ή τους εχθρούς. Δεν νοιάζονται επίσης καθόλου αν στερηθούν τα απαραίτητα για τη ζωή τους και η πατρίδα τους ζημιωθεί στις πιο στοιχειώδεις ανάγκες της, αρκεί μόνο να ωφεληθεί η παράταξή τους (**μέρος**), όπως ονομάζουν τους ομοϊδεάτες τους (**συστασιώτες**). Σ' αυτό το μιανό έργο συμμετέχουν και γυναίκες, όχι μόνο ακολιθώντας, αλλά και αντιστρατευόμενες, κατά περίπτωση, τους άνδρες τους, αν και δεν πηγαίνουν καθόλου στα θέατρα ούτε και ελλαύνονται από κάποια άλλη αιτία. Και δεν μπορώ να χαρακτηρίσω αλλιώς το φαινόμενο αυτό παρά ως ψυχασθένεια. Έτσι λοιπόν έχουν τα πράγματα στις πόλεις σχετικά με τους δήμους του Ιπποδρόμου.

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων*, Ι, 24, έκδ. Haury, 123.

2. Η Στάση του Νίκα: Η εκδοχή του Προκοπίου (6ος αι.)

Την ίδια περίπου εποχή ξέσπασε στο Βυζάντιο εξέγερση του λαού που πήρε απρόσμενα τεράστιες διαστάσεις και προκάλεσε στο λαό και τη σύγκλητο μεγάλες συμφορές. Τα πράγματα εξελίχθηκαν ως εξής:

[Η έναρξη της στάσης]

[...] Ο έπαρχος της πόλης του Βυζαντίου συνέλαβε και οδήγησε μερικούς στασιαστές στο δήμιο. Οι δυο δήμοι τότε συμφιλιώθηκαν και συνήψαν ανακωχή, άρπαξαν τους καταδικασθέντες και, αφού εισέβαλαν στις φυλακές, απελευθέρωσαν όλους εκείνους που είχαν φυλακισθεί για στάση ή άλλο παράπτωμα. Οι υπάλληλοι που υπακούουν στις εντολές του επάρχου σφάχτηκαν ανηλεώς, ενώ οι επιφανείς πολίτες κατέφυγαν στην αντίπερα ακτή. Η πόλη πυρπολήθηκε σαν να είχε περάσει στην εξουσία των εχθρών. Ο ναός της Αγίας Σοφίας και τα λουτρά του Ζευξίππου και τμήματα των ανακτόρων από τα Προπύλαια μέχρι το λεγόμενο Οίκο του Άρεως έγιναν παρανάλωμα της φωτιάς. Πυρπολήθηκαν ακόμη οι δυο μεγάλες στοές που έφταναν ως την Αγορά του Κωνσταντίνου (Forum Constantini) και πολλά οικήματα και αντικείμενα αξίας που ανήκαν σε εύπορους ανθρώ-

πους. Ο αυτοκράτορας, η σύζυγός του και ορισμένοι συγκλητικοί κλείστηκαν στα ανάκτορα, αναμένοντας τις εξελίξεις. Οι δήμοι χρησιμοποίησαν ως σύνθημα αμοιβαίας αναγνώρισης της λέξη Νίκα. Από αυτή ονομάζεται η εξέγερση εκείνη Στάση του Νίκα ως σήμερα.

[Αντικατάσταση υπευθύνων]

[...] Όσο καιρό οι δήμοι φιλονικούσαν μεταξύ τους, υπερασπίζοντας καθένας τα χρώματά του, κανείς δεν ενδιαφερόταν για την κακή διοίκηση του Ιω. Καππαδόκη και του Τριβωνιανού. Όταν όμως συμφιλιώθηκαν και εξεγέρθηκαν, τότε αυτούς τους δύο έβριζαν φανερά σ' όλη την πόλη και τους αναζητούσαν, για να τους σκοτώσουν. Γι' αυτό ο Ιουστινιανός, που ήθελε να προσεταιριστεί το λαό, απομάκρυνε αμέσως τους δυο συνεργάτες του από την εξουσία. Διόρισε έπαρχο της αυλής τον πατρίκιο Φωκά, ένα πολύ συνετό και από τη φύση του φιλοδίκαιο άνθρωπο, ενώ ανέθεσε το αξίωμα του κοιαίστορος (quaestor/υπεύθυνος για τη δικαιοσύνη) στο Βασιλείδη που είχε διακριθεί για τον καλό του χαρακτήρα μεταξύ των πατρικίων και ήταν δοκιμασμένος. Παρά τις αλληλεγγύες αυτές, όμως, η στάση εξακολούθησε με αμείωτη ένταση.

[Αναγόρευση και στέψη Υπατίου]

Την πέμπτη ημέρα από την έναρξη της στάσης, αργά το απόγευμα, ο Ιουστινιανός έδωσε διαταγή στον Υπάτιο και τον Πομπήιο, τους ανεισιούς του αυτοκράτορα Αναστασίου, να επιστρέψουν όσο πιο γρήγορα μπορούσαν στο σπίτι τους, είτε επειδή φοβούνταν κάποια δολοφονική επίθεσή τους εναντίον του είτε επειδή η μοίρα τους οδηγούσε σ' αυτό το δρόμο. Αυτοί όμως διακατέχονταν από το φόβο ότι ο λαός θα τους υποχρέωνε με τη βία να γίνουν αυτοκράτορες, κάτι που έγινε πραγματικά, και δήλωσαν ότι δεν ήταν σωστό και δίκαιο να εγκαταλείψουν τον αυτοκράτορα που βρισκόταν σε τόσο μεγάλο κίνδυνο. Η δήλωση αυτή ενίσχυσε περισσότερο τις υποψίες του Ιουστινιανού και γι' αυτό τους διέταξε να απομακρυνθούν αμέσως. Οι δυο άνδρες μεταφέρθηκαν στο σπίτι τους, όπου παρέμειναν ήσυχοι και αδρανείς στη διάρκεια της νύχτας.

Την επομένη ημέρα με την ανατολή του ήλιου ο λαός πληροφορήθηκε ότι οι δυο άνδρες είχαν εγκαταλείψει το αυτοκρατορικό ανάκτορο. Όλος ο λαός προσέτρεξε τότε κοντά τους, αναγόρευσε τον Υπάτιο αυτοκράτορα και τον συνόδευσε στην Αγορά του Κωνσταντινίου, για να αναλάβει την εξουσία. Η Μαρία όμως, η σύζυγος του Υπατίου, μια συνετή γυναίκα που εκτιμιόταν για τη σύνεσή της, κρεμιόταν από τον άνδρα της και δεν τον άφηνε να φύγει από κοντά της. Φώναζε δυνατά με ηυγμούς και κλάματα και προσπαθούσε να πείσει τους συγγενείς της ότι οι δήμοι οδηγούσαν το σύζυγό της στο θάνατο. Κάτω όμως από τη φοβερή πίεση του όχλου, θέλοντας και μη, άφησε τον άνδρα της να φύγει. Αλλά και ο ίδιος ο Υπάτιος ακολούθησε δισταζοντας τη μάζα ως την Αγορά του Κωνσταντινίου, όπου επευφημήθηκε, στέφθηκε ελλείψει διαδήματος και των άλλων αυτοκρατορικών διασήμων με χρυσή αλυσίδα και αναγορεύθηκε αυτοκράτωρ Ρωμαίων. Και από τους συγκλητικούς που ήταν παρόντες και δεν είχαν μείνει πίσω στην αυτοκρατορική αυλή εκφραζόταν ήδη η άποψη ότι έπρεπε να κινηθούν για να επιτεθούν στο παλάτι [...].

[Κρίσιμη σύσκεψη στα ανάκτορα]

Οι άνθρωποι του αυτοκράτορα άρχισαν να σκέφτονται αν ήταν προτιμότερο να μείνουν ή να επιβιβαστούν στα πλοία και να φύγουν· και προβλήθηκαν πολλή επιχειρήματα για τη μια ή την άλλη άποψη. Τότε η αυτοκράτειρα Θεοδώρα είπε: "Το ερώτημα αν πρέπει μια γυναίκα να σηκώνεται και να ληει μεγάλα λόγια μπροστά σε άνδρες που δισταζουν δεν μπορεί να απαντηθεί στην παρούσα περίπτωση, όποια γνώμη και αν έχει κανείς γι' αυτό. Όταν η κατάσταση έχει φτάσει στον έσχατο κίνδυνο, νομίζω ότι το καλύτερο φάρμακο είναι να διευθετηθούν τα άμεσα ζητήματα, όσο πιο καλά γίνεται. Η γνώμη μου είναι ότι η φυγή σ' αυτή την περίπτωση, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, είναι ασύμφορη, ακόμη και αν πρόκειται να φέρει τη σωτηρία. Γιατί ο άνδρας που γεννιέται είναι αδύνατο να αποφύγει το θάνατο κι

αυτός που έγινε αυτοκράτορας είναι απαράδεκτο να γίνει φυγάς. Να μη σώσω να ζω, αν είναι να στερηθώ την αυτοκρατορική πορφύρα και να έλθει μια ημέρα που όσοι με συναντούν δεν θα με προσφωνούν δέσποινα. Αν λοιπόν θέλεις, αυτοκράτορα, να σωθείς, δεν υπάρχει πιο εύκολο πράγμα. Χρήματα έχουμε πολλά. Να η θάλασσα, να και τα πλοία. Συλλογίσου όμως μήπως τυχόν, αφού σωθείς, προτιμήσεις το θάνατο από τη σωτηρία. Όσο για μένα ακολουθώ τον παλιό εκείνο λόγο: **“η βασιλεία είναι το πιο ωραίο σάβανο”**. Έτσι μίλησε η αυτοκράτειρα κι όλοι πήραν θάρρος και αποφάσισαν να αντισταθούν, σκεπτόμενοι πώς θα μπορούσαν να αποκρούσουν μια πιθανή επίθεση.

[Η καταστολή της στάσης]

Όσοσο όλοι οι στρατιώτες και η ανακτορική φρουρά δεν είχαν φιλικές διαθέσεις για τον αυτοκράτορα ούτε και ήθελαν να παρέμβουν ανοικτά, αλλήλα προτιμούσαν να αναμείνουν την έκβαση των γεγονότων. Ο αυτοκράτορας είχε εναποθέσει όλες τις ελπίδες του στον Βελισάριο και τον Μούνδο... Ο Υπάτιος μόλις έφθασε στον Ιππόδρομο, ανέβηκε αμέσως στο αυτοκρατορικό θεωρείο και κάθισε στο κάθισμα, απ' όπου ο αυτοκράτορας συνήθιζε να παρακολουθεί τις ιπποδρομίες και τους γυμνικούς αγώνες. Και ο Μούνδος βγήκε από το παλάτι από μια πύλη που ονομάζεται κοκλίας εξαιτίας της κυκλικής καθόδου, ενώ ο Βελισάριος κατευθύνθηκε αρχικά προς τον Υπάτιο και το αυτοκρατορικό κάθισμα. Όταν έφθασε μπροστά στο πλησιέστερο οίκημα, όπου διαμένει από παλιά μια στρατιωτική φρουρά, απαίτησε από τους στρατιώτες με δυνατή φωνή να του ανοίξουν αμέσως τη θύρα, για να κινηθεί εναντίον του σφετεριστή. Οι στρατιώτες όμως είχαν αποφασίσει να μην πάρουν το μέρος κανενός, προτού νικήσει εμφανώς κάποια από τις δύο πλευρές, και συμπεριφέρθηκαν σαν να μην άκουγαν τις φωνές, αναγκάζοντας τον Βελισάριο να αποχωρήσει άπρακτος. Ο Βελισάριος ακολούθως επέστρεψε στον αυτοκράτορα και δήλωσε πως έχουν χάσει το παιχνίδι, επειδή η αυτοκρατορική φρουρά έχει στασιάσει εναντίον του. Ο αυτοκράτορας του έδωσε διαταγή να επιτεθεί στη Χαλική Πύλη και τα προσαρτημένα σ' αυτή προπύλαια. Και ο στρατηγός, αφού διέσχισε με δυσκολία και όχι χωρίς μεγάλους κόπους και κινδύνους ερείπια και μισοκαμμένους τόπους, ανέβηκε στον Ιππόδρομο. Όταν έφτασε στη στοά των Βενέτων που υψώνεται δεξιά από το αυτοκρατορικό κάθισμα, σκέφθηκε να επιτεθεί πρώτα εναντίον του Υπατίου, όμως εκεί υπήρχε μια μικρή πύλη που είχε κλειδωθεί και φρουρούνταν εσωτερικά από τους ομοϊδεάτες. Φοβήθηκε λοιπόν μήπως επιτεθεί εναντίον του ο λαός, ενώ ήταν στριμωγμένος σε πολύ μικρό χώρο, εξοντώσει τον ίδιο και την ακολουθία του και στη συνέχεια προχωρήσει εύκολα εναντίον του αυτοκράτορα. Σκέφθηκε λοιπόν ότι έπρεπε να επιτεθεί εναντίον του λαού που ήταν συγκεντρωμένος στον Ιππόδρομο σε πυκνές μάζες που σπρώχνονταν μεταξύ τους χωρίς καμιά τάξη. Έσυρε το σπαθί του από τη θήκη και, αφού έδωσε εντολή και στους άλλους να κάνουν το ίδιο, όρμησε με κραυγή εναντίον του πλήθους. Και ο λαός που ήταν συγκεντρωμένος χωρίς καμιά τάξη, όταν είδε πάνοπλους στρατιώτες, που είχαν μεγάλη φήμη για ανδρεία και πολεμική εμπειρία, να χτυπούν αλύπητα με τα σπαθιά κινήθηκε να φύγει. Τότε, όπως ήταν φυσικό, σηκώθηκε μεγάλη κραυγή και ο Μούνδος, που βρισκόταν με τους στρατιώτες του εκεί κοντά και ήταν έτοιμος να αρχίσει δράση (γιατί ήταν τολημής και δραστήριος), αλλήλα απορούσε και δεν ήξερε πώς έπρεπε να ενεργήσει, επειδή φαντάστηκε ότι ο Βελισάριος αντιμετώπιζε δυσκολίες, εισέβαλε αμέσως στον Ιππόδρομο από την Πύλη που ονομάζεται Νεκρά. Τότε οι ομοϊδεάτες του Υπατίου δέχτηκαν φοβερά χτυπήματα από δύο πλευρές και εξοντώθηκαν. Και όταν η τροπή της κατάστασης ολοκληρώθηκε και είχαν ήδη σκοτωθεί πολλοί από το πλήθος, ο Βοραϊδης και ο Ιούστος, οι ανηψιοί του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, κατέβασαν αμέσως από το θρόνο τον Υπάτιο, χωρίς να τοημήσει κανένας να τους εμποδίσει, και τον όδηγησαν στο ανάκτορο και τον παρέδωσαν στον αυτοκράτορα μαζί με τον Πομπήιο. Και σκοτώθηκαν πάνω από 30.000 λαός εκείνη την ημέρα. [...] Την επόμενη ημέρα οι στρατιώτες εκτέλεσαν τους δύο κρατούμενους και έριξαν τα πτώματά τους στη θάλασσα. Αυτό το τέλος είχε η στάση του Νίκα στο Βυζάντιο.

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων*, I, 24, έκδ. Haury, 123-124.

3. Η Στάση του Νίκα: Η εκδοχή του Θεοφάνη (αρχές 9ου αι.)

[Περίληψη]

Το έτος αυτό που ήταν το πέμπτο της βασιλείας του Ιουστινιανού, το μήνα Ιανουάριο της δέκατης ινδικτιώνας, έγινε η λεγόμενη ανταρσία του Νίκα. Τα μέλη των δήμων έστεψαν ως αυτοκράτορα τον Υπάτιο, συγγενή του αυτοκράτορα Αναστασίου [=ανεψιό από αδελφή]. Πυρπολήθηκε μεγάλο μέρος της πόλης και η Μεγάλη Εκκλησία [=η Αγία Σοφία] και η Αγία Ειρήνη και ο ξενώνας του Σαμψών και το Αυγουσταίον και η στοά της Βασιλικής και η Χαλκή Πύλη του Παλατιού. Και προκλήθηκε μεγάλος φόβος και πολλοί από αυτούς που συγκεντρώθηκαν στον Ιππόδρομο μαζί με τον Υπάτιο, 35.000 ήσος όπως λέγεται, εκτελέστηκαν.

[Ο διάλογος στον Ιππόδρομο]

Η επανάσταση του Νίκα ξέσπασε με τον ακόλουθο τρόπο. Αφού ανέβηκαν οι δύο δήμοι (μέρη) στον Ιππόδρομο, τα μέλη των Πρασίνων άρχισαν να φωνάζουν προσφωνήσεις για τον κουβικουλήτριο [= praepositus sacri cubiculi] και σπαθάριο Καληπόδιο [=πραγματικό πρόσωπο ή παρωνύμιο του Ναρσή].

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Πολλά τα έτη σου, Ιουστινιανέ αύγουστε· είθε να νικάς πάντοτε (tu vincas). Αδικούμαι, υπόδειγμα της αρετής, και δεν μπορώ να υπομείνω την αδικία. Ο Θεός το ξέρει. Φοβούμαι να δώσω το όνομά του, μήπως αυτός ευτυχήσει περισσότερο και εγώ βάλω τον εαυτό μου σε κινδύνους.

ΜΑΝΔΑΤΩΡ (ΚΗΡΥΚΑΣ): Ποιος είναι αυτός; Εγώ δεν γνωρίζω.

(ΠΡΑΣΙΝΟΙ): Αυτός που με αδικεί, τρεις φορές αύγουστε, βρίσκεται στα Τσαγγάρικα (δηλ. τη συνοικία των τσαγγάρηδων).

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Κανένας δεν σε αδικεί.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ένας μόνο είναι αυτός που με αδικεί και είθε, Παναγία μου, [να ταπεινωθεί και] να μη σκώσει ποτέ κεφάλι!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Δεν γνωρίζουμε ποιος είναι αυτός.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Εσύ είσαι και ο μόνος που γνωρίζεις, τρεις φορές αύγουστε, ποιος με αδικεί σήμερα!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Ελάτε τώρα, αν υπάρχει ένας τέτοιος άνθρωπος, δεν γνωρίζουμε ποιος είναι.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ο Καληπόδιος ο σπαθάριος είναι αυτός που με αδικεί, κύριε των πάντων!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Ο Καληπόδιος δεν φταίει!

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Αν όμως φταίει, θα έχει την τύχη του Ιούδα. Ο Θεός θα του ανταποδώσει γρήγορα τις αδικίες που κάνει σε βάρος μου.

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Δεν έχεις έλθει για να παρακολληθήσεις το θέαμα, αλλήλα για να προσβάλλεις τους άρχοντες!

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ασφαλώς και θα υποστεί την τύχη του Ιούδα, όποιος με αδικεί!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Ησυχάστε Ιουδαίοι, Μανιχαίοι και Σαμαρείτες!

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Μας αποκαλείς Ιουδαίους και Σαμαρείτες; Είθε η Θεοτόκος να είναι με όλους μας.

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Έως πότε θα καταριέστε τους εαυτούς σας;

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Αν κάποιος αρνείται ότι ο κύριός μας είναι ορθόδοξος, ας αναθεματιστεί, όπως ο Ιούδας [δηλ. είμαστε τόσο ορθόδοξοι, όσο και ο αυτοκράτορας].

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Εγώ σας ήλω, βαφτιστείτε στον ένα και μοναδικό Θεό!

Τότε οι Πράσινοι κραύγασαν και έκραξαν, όπως απαίτησε ο Άντλης [προφανώς ο κράτης και όχι ο δήμαρχος, δηλαδή ο αρχηγός των Πρασίνων].

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Έχουμε βαπτισθεί στον ένα και μοναδικό Θεό.

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Όντως, αν δεν ησυχάσετε, θα σας αποκεφαλίσω!

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Όλοι σπεύδουν να αποκτήσουν αξίωμα για λόγους ασφαλείας! Και η Εξοχότητά Σου ας μην αγανακτήσει, αν πούμε κάτι, πάνω στη θλίψη μας. Γιατί ο Θεός τους ανέχεται όλους!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: [...]

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Έχουμε κάθε λόγο, αυτοκράτορα, να τα πούμε όλα τώρα με το όνομά τους! Δεν γνωρίζουμε, τρεις φορές αύγουστε, ούτε πού είναι το παλάτι ούτε πού είναι η κυβέρνηση του κράτους. Και έρχομαι μια φορά στην Πόλη, όταν κάθομαι σε βορδόνι [δηλ. πάω για εκτέλεση], και εύχομαι να μην είχα έλθει ποτέ, τρεις φορές Αύγουστε!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Κάθε ελεύθερος άνθρωπος μπορεί να κινηθεί δημόσια, όπου επιθυμεί, χωρίς κίνδυνο!

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ασφαλώς και είμαι ένας ελεύθερος άνθρωπος, αλλήλ δεν επιτρέπεται να το δείξω! Γιατί, αν ένας ελεύθερος άνθρωπος δίνει την εντύπωση ότι είναι Πράσινος, αυτός ασφαλώς θα τιμωρηθεί δημόσια.

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Είστε έτοιμοι να πεθάνετε και δεν ληπάστε τις ψυχές σας;

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ας υψωθεί (ή ας απομακρυνθεί) το πράσινο χρώμα [δηλ. η σημαία των Πρασίνων], γιατί η δικαιοσύνη δεν υπάρχει πια. Σταμάτα τους φόνους και ας [γίνει δίκη για να] υποστούμε ποινές! Τιμώρησε, πλούσια πηγή της δικαιοσύνης, όσο περισσότερους μπορείς! Όντως η ανθρώπινη φύση δεν μπορεί να αντεχτεί αυτά τα δύο μαζί [δηλαδή τους αδιάκριτους φόνους και την σύμφωνη με τους νόμους δικαιοσύνη]! Μακάρι ο Σαββάτιος να μην είχε γεννηθεί ποτέ, για να μην αποκοτούσε γιο δολοφόνο! Αυτός είναι ο εικοστός έκτος φόνος που διαπράχθηκε στο Ζεύγμα [Σημ.: Το Ζεύγμα ήταν περιοχή κατά μήκος του Χρυσού Κέρατος κοντά στη σημερινή γέφυρα Ατατούρκ, απ' όπου ξεκινούσε ένα πορθμείο για τις Συκεές]! Το πρωί παρακολούθησε ιπποδρομίες, το δειλινό (απόγευμα) είχε δολοφονηθεί, Κύριε των πάντων!

ΒΕΝΕΤΟΙ: Ο δικός σας είναι ο μοναδικός δήμος στον Ιππόδρομο που έχει στις τάξεις του δολοφόνους.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Εσείς σκοτώνετε και [έπειτα] τρέχετε μακριά.

ΒΕΝΕΤΟΙ: Εσείς σφάζετε και έπειτα κινείστε ελεύθερα. Είστε οι μόνοι στον Ιππόδρομο που έχετε δολοφόνους στις τάξεις σας.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Δέσποτα λουσιτιανέ, αυτοί μας ελέγχουν και κανένας δεν τους φονεύει. Όποιος θέλει θα καταλάβει ποιος δολοφόνησε τον ξυλοπώλη στο Ζεύγμα, αυτοκράτορα!

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Εσείς τον δολοφονήσατε!

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ποιος σκότωσε τον γιο του Επαγάθου, αυτοκράτορα;

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Εσείς τον σκοτώσατε κι αυτόν και εμπλέκετε τους Βενέτους.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Και τώρα ληπάσου μας, Κύριε! Καταπνίγεται η αλήθεια. Θέλω να αντικρούσω την άποψη ότι τα πράγματα καθορίζονται από τη βούληση του Θεού. Γιατί, αν είναι έτσι, από προέρχεται αυτή η δυστυχία;

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Ο Θεός δεν μπορεί να δοκιμαστεί από το Κακό.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ο Θεός δεν μπορεί να δοκιμαστεί από το Κακό; Τότε ποιος με αδικεί; Ας μου εξηγήσει τη διαφορά κάποιος φιλόσοφος [δηλαδή μοναχός] ή ερημίτης.

ΜΑΝΔΑΤΩΡ: Βλάσφημοι και θεομίσητοι, ως πότε θα θορυβείτε;

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Αν αυτό σε ευχαριστεί, Εξοχότατε, θα σιωπήσω, αν και χωρίς τη θέλησή μου, τρεις φορές αύγουστε. Τα ξέρω όλα, αλλήλ σιωπώ. Χαίρε, δικαιοσύνη, δεν υπάρχεις πια. Θα μεταστραφώ και θα γίνω Ιουδαίος. Καλύτερα να είσαι εθνικός παρά Βένετος. Ο Θεός το ξέρει!

ΒΕΝΕΤΟΙ: Δεν θέλω να βλέπω το μίσος σου και ο φθόνος σου με ενοχλεί.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ: Ας ανασκαφούν τα οστά των θεατών!

IV. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

[Αιτίες και αφορμές της στάσης]

Οι Πράσινοι αποχώρησαν από τον Ιππόδρομο και άφησαν τον αυτοκράτορα και τους Βένετους να παρακολουθούν το θέαμα των αγώνων. Αμέσως μερικοί αξιωματούχοι προσέφεραν μια πρόφαση για την εξέγερση των δήμων με τον ακόλουθο τρόπο. Ο έπαρχος της πόλης συνέλαβε από τους ταραχοποιούς τρία μέλη των δήμων και τους κρέμασε στη φούρκα. Ο ένας πέθανε αμέσως, οι άλλοι δύο όμως έπεσαν από τη φούρκα. Κρεμάστηκαν πάλι, έπεσαν όμως και πάλι από τη φούρκα. Ο παριστάμενος όχλος, βλέποντας το συμβάν, ανέκραξε: «Να τους μεταφέρουμε στην εκκλησία». Οι μοναχοί του Αγίου Κώνωνος, ακούγοντας την κραυγή, άρπαξαν τους δύο (θανατοποινίτες), τους έβαλαν σε μια μικρή βάρκα και τους πέρασαν στον Άγιο Λαυρέντιο, που είχε το προνόμιο να μην εκδιώκεται κανένας από τον ναό [...]. Όταν ο έπαρχος πληροφορήθηκε το συμβάν, έστειλε στρατιώτες να τους επιτηρούν. Όταν το έμαθαν οι δήμοι, πήγαν στο πραιτώριο και ζήτησαν από τον έπαρχο να απομακρύνει από τον Άγιο Λαυρέντιο τους στρατιώτες που επιτηρούσαν τους θανατοποινίτες. Ο έπαρχος ούτε καν τους απάντησε. Οι δήμοι οργίστηκαν και έβαλαν φωτιά στο πραιτώριο και κήκκαν οι έμβολοι από την καμάρα του forum (του Κωνσταντινού) ως τη Χαλκή Πύλη και τα αργυροπρατεία, ενώ η φωτιά καταβρόχθισε και το παλάτι του Λαύσου. Και κατέσφαξαν ανελέητα τους στρατιώτες που βρέθηκαν μπροστά τους. Και παραβιάζοντας τα σπίτια άρπαζαν τις περιουσίες. Και πυρπόλησαν και την χαϊκόστεγη είσοδο του Παλατιού και τη στοά των Προτηκτόρων και το κτίριο της Συγκλήτου κοντά στο Αυγουσταίον. Και κατέβηκαν στο λιμάνι του Ιουλιανού, δηλ. το λιμάνι της Σοφίας, στο παλάτι του Πρόβου [ανεψιού του Αναστασίου], αναζητώντας όπλα και κράζοντας: «Θέλουμε άλλο αυτοκράτορα για την Πόλη». Έβαλαν φωτιά στο παλάτι του Πρόβου και αυτό γκρεμίστηκε. Και ήλθαν και έκαψαν το λουτρό του Αλεξάνδρου και το μεγάλο ξενώνα του Συμεών -έτσι χάθηκαν οι άρρωστοι - και τη Μεγάλη Εκκλησία μαζί με τους δύο κίονες, έτσι που γκρεμίστηκε ολόκληρη και στις τέσσερις πλευρές της.

[Σκέψεις του Ιουστινιανού για φυγή-Στέψη Υπατίου]

Ο αυτοκράτορας φοβήθηκε και θέλησε να φορτώσει σε δρόμωνα τα πολύτιμα πράγματα και να πλεύσει στην Ηράκλεια της Θράκης, αφού αφήσει πίσω του το στρατηλάτη [=magister militum] Μούνδο, να φρουρεί το Παλάτι μαζί με το γιο του και 3.000 άνδρες και τον Κωνσταντίο, και τους κουβικουληάριους. Οι δήμοι έσυραν τους νεκρούς και τους πέταξαν στη θάλασσα, αφού σκότωσαν και πολλές γυναίκες. Όταν διαδόθηκε η φήμη ότι ο αυτοκράτορας μαζί με την Αυγούστα έφυγε για τη Θράκη, οι δήμοι αναγόρευσαν αυτοκράτορα τον πατρικό Υπάτιο, κάθισε στο κάθισμα του Ιπποδρόμου και τον επευφημούσαν οι δήμοι και άκουγε τις βρισιές κατά του Ιουστινιανού. Και ήλθαν από το προάστειο των Φλακιανών οι νεότεροι Πράσινοι, οι θωρακοφόροι, που ανέλαβαν να ανοίξουν το Παλάτι και να βάλουν μέσα σ' αυτό τον Υπάτιο.

[Διάσπαση των δήμων και καταστολή της στάσης]

Ο αυτοκράτορας, αφού πληροφορήθηκε την πυρκαϊά που έβαλε ο όχλος και το τόλμημα του Υπατίου, μπήκε στο Παλάτι και ανέβηκε στα λεγόμενα Πούληπιτα, πίσω από το Κάθισμα του Ιπποδρόμου στο Τρίκλινο [αίθουσα δεξιώσεων] με τις χάλκινες πύλες, μαζί με το Μούνδο, τον Κωνσταντίο και το Βελισάριο και άλλους συγκλητικούς και ένα ένοπλο στρατιωτικό σώμα και κουβικουληάριους και σπαθαρίους. Ο κουβικουληάριος Ναρσής βγήκε έξω και, μοιράζοντας χρήματα, παρέσυρε μερικούς από τον δήμο των Βενέτων. Αυτοί άρχισαν να φωνάζουν: «Ιουστινιανέ Αύγουστε, συ νικάς (tu vincas). Κύριε, σώσε τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό και τον αυγούστα Θεοδώρα». Τότε το πλήθος διχονόησε και η μία παράταξη όρμησε εναντίον της άλλης. Όσοι ήταν μέσα στο Παλάτι βγήκαν μαζί με στρατεύματα, απέσπασαν μερικούς από το λαό και όρμησαν στον Ιππόδρομο. Ο Ναρσής μπήκε

από τις πύλεις, ο γιος του Μούνδου από τη Σφενδόνη και άλλοι από το μονόπατο του καθίσματος στο πέλιμα και άρχισαν να σφάζουν τους δήμιους, άλλοι με τόξα και άλλοι με σπαθιά ώστε δεν σώθηκε κανείς από τους πολίτες που βρέθηκαν στον Ιππόδρομο είτε ήταν Πράσινοι είτε Βένετος. Ο Βελισάριος εισόρμησε στο αυτοκρατορικό κάθισμα συνοδευόμενος από σπαθαρίους, συνέλαβε τον Υπάτιο, τον οδήγησε μπροστά στον αυτοκράτορα και τέλος τον έβαλαν στη φυλακή.

Εκείνη τη ημέρα χάθηκαν 35.000 άντρες. Δεν εμφανίστηκαν πια στην πόλη μέλη των δήμων, αλλά επικράτησε απόλυτη ησυχία. Την επόμενη μέρα σφάχτηκαν ο Υπάτιος και ο αδελφός του Πομπήιος. Τα σώματά τους ρίχτηκαν στη θάλασσα και δημεύτηκαν οι περιουσίες τους, μαζί και η περιουσία άλλων δεκαοκτώ πατρικών και ιηλούστριων και υπατικών που κατηγορήθηκαν ότι ήταν συνένοχοι του Υπατίου. Κυριάρχησε μεγάλος φόβος στην Πόλη και ησύχασε η Πόλη και για αρκετό χρόνο δεν έγιναν ιππικοί αγώνες.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, τ. 1 (Λειψία 1883), 181-186. Πβλ. The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History (AD 214-813), αγγλ. μετ., εισαγωγή και σχόλια C. Mango - R. Scott - G. Greatrex, Οξφόρδη 1997. A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Οξφόρδη 1976, 318-333 (=Appendix C: A Circus Dialogue).

V. Βιβλιογραφία

1. W. E. Kaegi – A. Kazhdan– A. Cutler, Justinian I, *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Οξφόρδη 1991) 1083-1084.
2. R. Browning, *Justinian and Theodora*, Λονδίνο 1987.
3. B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, τ. 1, Βερολίνο 1960.
4. C. Mango, "Hagia Sophia in Constantinople", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Οξφόρδη 1991), 892-895.
5. J. B. Bury, *The Nika Riot*, *Journal of Hellenic Studies* 17 (1897) 92-119.
6. A. Cameron, *Heresies and Factions*, *Byzantion* 44 (1974) 92-120.
7. A. Cameron, *Demes and Factions*, *Byzantinische Zeitschrift* 67 (1974) 74-91.
8. A. Cameron, *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Οξφόρδη 1976.
9. R. Guillard, *Études de topographie de Constantinople byzantine, 2 τόμοι*, Βερολίνο 1969.
10. F. Winkelmann, *Zur politischen Rolle der Bevölkerung Konstantinopels von der nachjustinianischen Zeit bis zum Beginn des Bilderstreites*, στο: *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus*, έκδ. H. Köpstein – F. Winkelmann, Βερολίνο 1976, 101-119.
11. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. Ζ' (Αθήνα 1978), 167-168 (συντάκτης του τμήματος αυτού ο R. Browning).
12. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Α' (4ος-7ος αι.), Αθήνα 1997, 397-419.
13. M. V. Levchenko, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (απ' τις αρχές ως το 1453)*, μετ. Γ. Βιστάκης, Αθήνα κ. κ., 89-94.
14. Δ. Μισίου, *Δήμοι και Δημοκρατία στο Βυζάντιο, Αφιέρωμα στο Ν. Σβορώνο*, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, 59-69.

ΑΛΛΑ ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. Γράψε μια ιστορία με τίτλο "Με τους Γότθους του Θεουδέριχου". Η ιστορία μπορεί να έχει τα ακόλουθα θέματα: Ο Θεουδέριχος στην Κωνσταντινούπολη. Διαβουλεύσεις και συμφωνία με τον αυτοκράτορα. Επιστροφή στην Παννονία. Το συμβούλιο των γότθων ευγενών εγκρίνει τη συμφωνία με τον ρωμαίο αυτοκράτορα. Προετοιμασία για το ταξίδι. Εικόνες από αυτό, κλπ.

2. Φανταστείτε ότι έρχεστε από μια μικρή πόλη του Βυζαντίου και επισκέπτεστε την Κωνσταντινούπολη μαζί με τον πατέρα σας. Με μορφή επιστολής γράψτε μια ιστορία με τίτλο: «Εντυπώσεις από την Κωνσταντινούπολη»

Μπορείτε να αρχίσετε έτσι:

Κωνσταντινούπολη, 17 Σεπτεμβρίου του σωτηρίου έτους 6060 από κτίσεως κόσμου. Αγαπητέ φίλε, σου γράφω από τη Βασιλεύουσα. Θεέ μου τι υπέροχη πόλη! ...

Ο κάθε μαθητής μπορεί να περιγράψει ένα κτίσμα ή συγκρότημα κτισμάτων ή κάποιο άλλο αξιοθέατο σημείο της Πόλης (Παλάτι, Αγία Σοφία, Λιμάνι κ. ά.).

3. Η Αγία Σοφία: Η οικοδόμηση. Οι αρχιτέκτονες. Τα αρχιτεκτονικά προβλήματα του ναού και η λύση τους. Η εσωτερική διακόσμηση. Η Αγία Σοφία και οι μεγάλες στιγμές της αυτοκρατορίας. Η Αγία Σοφία ως τουριστική ατραξιόν της πρωτεύουσας του Βυζαντινού Κράτους. Η τελευταία λειτουργία πριν από την Άλωση. Η Αγία Σοφία στα δημοτικά τραγούδια του λαού μας.

4. Η Κωνσταντινούπολη: Η ίδρυση. Η πολεοδομική φυσιογνωμία. Τα μνημεία. Η καθημερινή ζωή. Η οικονομική ζωή της πρωτεύουσας. Η εξέλιξη του πληθυσμού. Οι πολιορκίες. Η Άλωση. Η Άλωση της Πόλης στα δημοτικά τραγούδια.

2. Ο Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717):

Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σοβαρότητα της κρίσης που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία, μόλις ανέλαβε τη διακυβέρνησή της ο Ηράκλειος.
2. Να αντιληφθούν τη σημασία των θεμάτων για τη διοίκηση και την άμυνα της αυτοκρατορίας.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία της ενότητας μπορεί να ξεκινήσει από την πολιτική του Ιουστινιανού, η οποία εξάπλησε τα νομισματικά αποθέματα και το ανθρώπινο δυναμικό της αυτοκρατορίας. Οι συνέπειες φάνηκαν επί των διαδόχων του. Εδώ μπορεί να αξιοποιηθεί το πρώτο παράθεμα και να συσχετιστεί η οικονομική με την στρατιωτική κρίση, καθώς ο βυζαντινός στρατός αποτελούνταν σε μεγάλο μέρος από μισθοφόρους. Η κρίση κορυφώθηκε στις αρχές του 7ου αι. με την όξυνση των εσωτερικών αντιθέσεων και τη δημιουργία μιας ατμόσφαιρας συγκρούσεων που θύμιζαν πολύ εμφύλιο πόλεμο.

Για να κατανοήσουν οι μαθητές τη δυσχερή θέση του Βυζαντίου στις αρχές του 7ου αι. σε Δύση, Ανατολή, Βορρά και Νότο και τη συμβολή του Ηράκλειου στη σωτηρία της, χρειάζεται οπωσδήποτε να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις στο χώρο βάσει ενός ιστορικού χάρτη. Οι νίκες του Ηρακλείου οφείλονται πρωτίτως στο στρατιωτικό τάλαντο του αυτοκράτορα που αναδιοργάνωσε αποτελεσματικά το βυζαντινό στρατό και στο θρησκευτικό και πατριωτικό ενθουσιασμό του βυζαντινού στρατού εναντίον εκείνων που άρπαξαν τον Τίμιο Σταυρό και απειλούσαν τη βυζαντινή πατρίδα τους, τη Ρωμανία. Με την αφήγηση γίνεται κατανοητός ο θρησκευτικός (όχι σταυροφορικός, όπως μερικές φορές άστοχα λέγεται) χαρακτήρας των εκστρατειών του Ηρακλείου (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Για να γίνουν αντιληπτά τα καθέκαστα και η σημασία της διοικητικής μεταβολής που επέφερε η δυναστεία του Ηρακλείου, για την κοινωνία και την άμυνα της αυτοκρατορίας, πρέπει να αξιοποιηθούν ο χάρτης, το απόσπασμα από το έργο *Περί θεμάτων* και το απόσπασμα της αυτοκρατορικής επιστολής του έτους 687 προς τον πάπα της Ρώμης. Στο πρώτο παράθεμα συσχετίζεται η θεματική διοίκηση με τον πλήρη εξελληνισμό του κράτους, αν και είναι πολύ πιθανό ότι αυτός προηγήθηκε μερικές δεκαετίες από την καθιέρωση του θεσμού των θεμάτων. Από το άλλο παράθεμα προκύπτει ότι περί το 685 υπήρχαν λίγα θέματα στη Μικρά Ασία και ένα μόνο στη Χερσόνησο του Αίμου (επιστολή) (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** αποτελεί διαπίστωση του Ιουστινίου Β΄ για την οικονομική κατάσταση της χώρας, όταν ανήλθε στο θρόνο (565), και προέρχεται από Νεαρά του ίδιου αυτοκράτορα του έτους 566.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από ένα είδος μεταγενέστερης (10ος αι.) “μονογραφίας” του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ για την ιστορία του θεσμού των θεμάτων. Ο συγγραφέας, ο οποίος, ως σημειωθεί, δεν διέθετε πάντοτε καλές και αξιόπιστες πληροφορίες για το πρόβλημα αυτό, ανάγει την καθιέρωση του θεσμού στην εποχή των διαδόχων του Ηρακλείου και την θεωρεί αποτέλεσμα του ακρωτηριασμού του κράτους σε Ανατολή (απώλεια της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου) και Δύση (διείσδυση των Σλάβων και ίδρυση σκλαβηνίων στη Χερσόνησο του Αίμου) που έλαβε χώρα επί Ηρακλείου. Η θεματική διοίκηση συνδέεται με ένα άλλο γεγονός, τον εξελληνισμό του κράτους.

Το **τρίτο παράθεμα** προέρχεται από μια επιστολή του Ιουστινιανού Β΄ προς τον πάπα της Ρώμης, οποία χρονολογείται στα 687 και περιλαμβάνει πληροφορίες για τη διοικητική διάρθρωση του κράτους στα τέλη του 7ου αι.

Το **εικονογραφικό υλικό** περιλαμβάνει μια παράσταση του στρατηγού-αυτοκράτορα Ηρακλείου ως Δαβίδ, η δεύτερη εικόνα δείχνει τον πέρση μεγάλο βασιλιά να παρακολουθεί διεξαγωγή μάχης, ενώ ο χάρτης δείχνει τα θέματα της Μικράς Ασίας κατά την περίοδο από τον 7ο έως τον 9ο αι.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Ως παράγοντες που συνέβαλαν στη νίκη του Ηρακλείου κατά των Περσών θεωρούνται η προσωπικότητα, η αποφασιστικότητα και η τακτική του Ηρακλείου, η υλική συνδρομή της εκκλησίας και ο θρησκευτικός και πατριωτικός ενθουσιασμός που κυριάρχησε στις τάξεις του βυζαντινού στρατού (**πρώτη ερώτηση**).

Σύμφωνα με το παρατιθέμενο απόσπασμα, η καθιέρωση των θεμάτων υπαγορεύτηκε από τον ακρωτηριασμό, δηλ. την εδαφική συρρίκνωση του Βυζαντίου στα χρόνια του Ηρακλείου του Λίβου και των διαδόχων του σ΄ Ανατολή και Δύση εξαιτίας της αραβικής επέκτασης και της εγκατάστασης των Σλάβων στα Βαλκάνια (ίσως και της ίδρυσης του Βουλγαρικού Κράτους) και η ανάγκη οργάνωσης της άμυνας και της απόκρουσης των συγκεκριμένων εχθρών με μεταβίβαση μέρους της κεντρικής εξουσίας στους επαρχιακούς διοικητές (**στρατηγοί θεμάτων**). Τη μεταβίβαση και αποκέντρωση της αυτοκρατορικής εξουσίας καθώς και τον κατακερματισμό και υποδιαίρεση των μεγάλων διοικήσεων του παρελθόντος θεωρούμε ότι υπαινίσσεται η λέξη **κατέτεμμεν** του πρωτότυπου κειμένου που μεταφράζεται **κατέτεμψε** (**δεύτερη ερώτηση**).

Στα τέλη του 7ου αι. είχαν ήδη ιδρυθεί τα εξαρχάτα της Ιταλίας (με πρωτεύουσα τη Ραβέννα) και της Αφρικής (με πρωτεύουσα την Καρχηδόνα), τα θέματα Θράκης (στο ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας), Καραβησιάνων (το μοναδικό ναυτικό θέμα με πρωτεύουσα τη νήσο Κέω), Οψικίου, Ανατολικών και Αρμενιικών στη Μ. Ασία. Επίσης το στρατηγικής σημασίας λιμάνι και φρούριο Septem/Ceuta απέναντι από το Στενό του Γιβραλτάρ είχε διοικητική αυτοτέλεια και φυλασσόταν από το σώμα των λεγόμενων Septensiani. Εκτός από τα στρατεύματα που προστάτευαν τα θέματα και τα εξαρχάτα, υπήρχαν **οι σχολές και οι εξκουβίτορες του Ιερού Παλατίου** (**τρίτη ερώτηση**). Η κατάσταση αυτή είχε αλλιάξει ριζικά κατά τον 9ο αι. Ως τότε ιδρύθηκαν πολλή νέα θέματα, ενώ τα παλαιά είχαν διαιρεθεί και πολλαπλασιαστεί.

Ο Δαβίδ νίκησε χάρη στην πίστη του στο Θεό το φοβερό και ακαταμάχητο γίγαντα Γολιάθ. Κάτι παρόμοιο συνέβη και με τον Ηράκλειο που με πολύ μικρά μέσα, χάρη στην ακράδαντη πίστη του, νίκησε το πανίσχυρο Περσικό Κράτος (**τέταρτη ερώτηση**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. W. E. Kaegi – A. Kazhdan-A. Cutler, "Herakleios", ODB (Οξφόρδη 1991) 916-917.
2. A. N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, Άμστερνταμ 1968-1980.
3. R.-J. Lilie, *Die zweihundertj hrige Reform*, Byzantino-Slavica 45 (1984) 27-39.

ΠΡΩΤΟ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο 1ο: Οι Πρώτοι Αιώνες του Βυζαντίου (330-717)

I. Στοιχεία του Μαθητή

ΕΠΩΝΥΜΟ:

ΟΝΟΜΑ

ΤΑΞΗ:

ΤΜΗΜΑ:

ΜΑΘΗΜΑ:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Να εξηγήσετε τους όρους: αιρέσεις, σύνοδοι, δήμοι, Νεαρές.
2. Να κατατάξετε κατά χρονολογική σειρά τα παρακάτω γεγονότα και να σημειώσετε για το καθένα την απαραίτητη χρονολογία στις αντίστοιχες στήλες

α/α	Γεγονότα	Χρονοθ. σειρά	Έτος
α.	Έκδοση Θεοδοσιανού Κώδικα		
β.	Β' Οικουμενική Σύνοδος		
γ.	Ίδρυση Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης		
δ.	Δ' Οικουμενική Σύνοδος		
ε.	Εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης		

3. Να γράψετε δίπλα σε κάθε αριθμό της στήλης Α το γράμμα της στήλης Β που αντιστοιχεί σ' αυτό. Ένα στοιχείο της στήλης Β περισσεύει.

A	B
1. Συμφωνία του Μιλάνου (313)	α. Γ' Οικουμενική Σύνοδος στην Έφεσο (431)
2. Κατάργηση Ολυμπιακών Αγώνων	β. Ουάλης
3. Νεστοριανισμός	γ. Θεοδόσιος
4. Βρήκε τον θάνατο στο πεδίο της μάχης	δ. Α' Οικουμενική Σύνοδος στη Νίκαια (325)
	ε. Ανεξιθρησκία

4. Αφού μελετήσετε την πηγή της σελίδας 5 «Νόμισμα και εξωτερικό εμπόριο», να επισημάνετε τους λόγους της διεθνούς φήμης του βυζαντινού νομίσματος.
5. Να γράψετε δίπλα σε κάθε αριθμό της στήλης Α το γράμμα της στήλης Β που αντιστοιχεί σ' αυτό. Δύο στοιχεία της στήλης Β περισσεύουν.

A	B
1. Στάση του Νίκα	α. Πανδέκτης
2. Αναστολή λειτουργίας Νεοπλατωνικής Ακαδημίας	β. Αγία Σοφία
3. Ανθέμιος και Ισίδωρος	γ. Δήμοι
4. Στρατιωτικά κτήματα	δ. Θεοδόσιος
	ε. Ιουστινιανός
	στ. Θέματα

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Για ποιους λόγους ο θεματικός στρατός ήταν περισσότερο αξιόμαχος και αποτελεσματικός από το μισθοφορικό στρατό;
2. Πώς κρίνετε την εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού και τι αποδεικνύει αυτή;
3. Ποια καινοτομία εφάρμοσαν οι αρχιτέκτονες του ναού της Αγίας Σοφίας;
6. Μελετήστε με προσοχή τα δύο παραθέματα της σελίδας 16 του σχολικού βιβλίου. Ποιοι λόγοι υπαγόρευαν την ίδρυση των θεμάτων. Ποια θέματα μαρτυρούνται στα τέλη του 7ου αι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΛΑΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΓΥΡΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

I. Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1. Οι Σλάβοι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο

Διδακτικός στόχος

Να παρακολουθήσουν οι μαθητές τις μεταβολές που σημειώθηκαν στην κατάσταση των Σλάβων από τη στιγμή που εγκαταστάθηκαν στη Χερσονήσο του Αίμου ως την αφομοίωσή τους από το Βυζάντιο και να κατανοήσουν τη σημασία τους για τους ίδιους και την αυτοκρατορία.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία της ενότητας μπορεί να ξεκινήσει από την προηγούμενη ενότητα για τον Ηράκλειο και ειδικά το σημείο που αναφέρεται στις επιδρομές και τις εγκαταστάσεις ξένων λαών στα εδάφη της Χερσονήσου του Αίμου στις αρχές του 7ου αι. Ένας από αυτούς ήταν οι Σλάβοι.

Σχετικά με τη γεωγραφική επέκταση των Σλάβων μας πληροφορεί ο χάρτης στη αρχή της ενότητας. Για την κατάσταση, την εξωτερική εμφάνιση και ενδυμασία και τις συνήθειες των Σλάβων, προτού αυτοί εγκατασταθούν στα εδάφη της αυτοκρατορίας, διαφωτιστικά είναι τα αποσπάσματα από το Στρατηγικόν του Μαυρικίου και τον Προκόπιο και η εικόνα με την παράσταση της σλαβικής κατοικίας στην αρχή της διδακτικής ενότητας (αριστερά από τον χάρτη).

Η κατανόηση της σημασίας της εγκατάστασης των Σλάβων στα βυζαντινά εδάφη και της ίδρυσης **σκλαβηνιών**, των ποικίλων σχέσεών τους με τους Βυζαντινούς και τέλος της αφομοίωσής τους από τη βυζαντινή κοινωνία τόσο για τους ίδιους τους Σλάβους όσο και την Βυζαντινή Αυτοκρατορία διευκολύνεται από τα δύο σχετικά παραθέματα του παρόντος βιβλίου (**διδακτικός στόχος**). Η διαδικασία της **αφομοίωσης των Σλάβων** μπορεί να συζητηθεί με τη βοήθεια του τρίτου παραθέματος του παρόντος βιβλίου. Οι μαθητές μπορούν να εντοπίσουν στο παράθεμα τα τρία στάδια της διαδικασίας της αφομοίωσης των Σλάβων από τα τέλη του 7^{ου} αι., οπότε οργανώνεται το θέμα Ελληλάδος, ως τα χρόνια του Βασιλείου Α' (876-886), στα τέλη του 9^{ου} αι. Να επισημανθεί ότι η στρατιωτική καθυπόταξη των Σλάβων επιτεύχθηκε με διάφορα μέτρα, όπως οι εκστρατείες και οι οικισμοί (μεταφορές πληθυσμών) και ότι συνοδευόταν από την ίδρυση θεμάτων στις περιοχές τους και την ένταξη των Σλάβων στους στρατιωτικούς καταλόγους των θεμάτων, ενώ ο εκχριστιανισμός τους από την ίδρυση νέων επισκοπών και την ένταξή τους στην εκκλησιαστική διοίκηση του Βυζαντινού Κράτους.

Με αφορμή τη συζήτηση για το πρόσθετο παράθεμα από το Χρονικόν της Μονεμβασίας, μπορεί να θιγεί σύντομα ένα **ιστορικό πρόβλημα**. Είναι η ακραία ιστορική **θεωρία του Φαημεράυερ**

για τον εκσλαβισμό των Ελλήνων που διατυπώθηκε περί το 1830. Πρέπει να τονιστεί στους μαθητές ότι η θεωρία αυτή έχει πλέον εγκαταλειφθεί και ότι οι σχετικές επιστημονικές απόψεις είναι σήμερα πολύ περισσότερο νηφάλιες απ' ό,τι ήταν στις αρχές του 19ου αι.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Οι πρώτες μόνιμες σλαβικές εγκαταστάσεις στη Θράκη

Αυτό το ίδιο έτος, το τρίτο μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Ιουστινίου, επί της βασιλείας του Τιβερίου, ο απαίσιος λαός των Σκλαβήνων εξόρμησαν και διέτρεξαν ολόκληρη την Ελλάδα, και τη χώρα των Θεσσαλονικέων και όλη τη Θράκη, και κυρίευσαν πόλεις και κατέλαβαν πολυάριθμα φρούρια και κατέστρεψαν και πυρπόλησαν και αιχμαλώτισαν τον λαό και οδήγησαν μακριά τους αιχμαλώτους και έγιναν κύριοι όλης της υπαίθρου και κατοικούν σ' αυτή, τέσσερα χρόνια τώρα, σαν να είναι δική τους χωρίς φόβο.

Επειδή ο αυτοκράτορας έχει εμπλακεί σε πόλεμο με τους Πέρσες και έχει στείλει όλες τις δυνάμεις του στην Ανατολή, ζουν με την άνεσή τους στη χώρα και κατοικούν σ' αυτή και εξαπλώνονται όσο μακριά τους επιτρέπει ο Θεός, και ερημώνουν και καίουν και αιχμαλωτίζουν, σε τέτοια έκταση που έχουν φτάσει στα εξωτερικά τείχη της πόλης (δηλαδή τα Μακρά Τείχη της Κωνσταντινούπολης), απ' όπου οδήγησαν μακριά τα κοπάδια αλόγων του αυτοκράτορα, πολλή χιλιάδες στον αριθμό, και ό,τι άλλο μπόρεσαν να βρουν. Και ως σήμερα ακόμη, το έτος 895 (=584), στρατοπεδεύουν και κατοικούν εκεί και ζουν ειρηνικά στη ρωμαϊκή επικράτεια, σίγουρα και χωρίς φόβο, και αιχμαλωτίζουν και σκοτώνουν και καίουν.

Και έγιναν βαθύπλουτοι σε χρυσό και ασήμι και κοπάδια αλόγων και απέκτησαν πολλά όπλα και έμαθαν να μάχονται καλύτερα από τους Ρωμαίους, ενώ αρχικά δεν ήταν παρά άξεστοι βάρβαροι που δεν τολμούσαν να εμφανισθούν έξω από τα πυκνά τους δάση. Και όσο για τα όπλα δεν ήξεραν ακόμη και τι είναι αυτά, εκτός από δύο-τρία *λογχάδια*, δηλαδή κοντά δόρατα.

Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Γ' μέρος, κεφ. 25, λατ. μετ. E. W. Brooks, Λουβαίν 1952 (ανατύπωση της έκδοσης του 1936), 248-249.

2. Η αβαροσλαβική εισβολή και κατάκτηση της Πελοποννήσου (587)

Σε μια άλλη εισβολή του (ο Χαγάνος των Αβάρων) κατέκτησε ολόκληρη τη Θεσσαλία και ολόκληρη την Ελλάδα και την Παλαιά Ήπειρο και την Αττική και την Εύβοια. Οι Άβαροι εισέβαλλαν ορμητικά και στην Πελοπόννησο και την κατέκτησαν με πόλεμο και, αφού εκδίωξαν και εξόντωσαν τους ευγενείς ελληνικούς πληθυσμούς, κατοίκησαν οι ίδιοι σ' αυτή την περιοχή. Όσοι κατόρθωσαν να ξεφύγουν από τα φονικά χέρια τους σκορπίστηκαν σε διαφορετικούς τόπους.

Οι κάτοικοι των Πατρών μεταφέρθηκαν στο Ρήγιο της Καλαβρίας και οι κάτοικοι του Άργους στο νησί Ορόβη, ενώ οι Κορίνθιοι μετοίκησαν στο νησί της Αίγινας. Τότε λοιπόν εγκατέλειψαν το έδαφος της πατρίδας τους και οι Λάκωνες και άλλοι από αυτούς αναχώρησαν για το νησί της Σικελίας, όπου ένα μέρος τους ζει ακόμη, στον τόπο που ονομάζεται Δέμενα. Αυτοί ονομάζονται Δεμενίτες αντίς Λακεδαιμονίτες και διατηρούν την ιδιαίτερη διάλεκτο των Λακώνων. Ένα άλλο μέρος τους βρήκαν έναν δύσβατο τόπο κοντά στο γιαλό, έχτισαν (εκεί) οχυρή πόλη που την ονόμασαν Μονεμβασία, γιατί είχε μόνο μια «έμβασιν» για τους εισερχόμενους, και κατοίκησαν σ' αυτή μαζί με τον επίσκοπό τους. Οι βοσκοί και οι αγρότες εγκαταστάθηκαν στους κοντινούς κακοτράχαλους τόπους που ονομάστηκαν πρόσφατα Τζακονίες.

Έτσι οι Άβαροι κατέλαβαν και κατοίκησαν την Πελοπόννησο και παρέμειναν σ' αυτή διακόσια δεκαοτώ χρόνια χωρίς να εξαρτώνται από τον ρωμαίο αυτοκράτορα ή άλλον κύριο, από το έτος

6096 από κτίσεως κόσμου(=587 μ. Χ.), που ήταν το έκτο έτος της βασιλείας του Μαυρικού, μέχρι το έτος 6313 (=805) που ήταν το τέταρτο έτος της βασιλείας του Νικηφόρου του Παλαιού, που είχε γιο το Σταυράκιο.

Cronaca di Monembasia, έκδ. I. Duicev (=Testi, 12), Παλιέρμο 1976, 12-16.

3. Η αφομοίωση των Σλάβων

Ο πατέρας μας, ο αείμνηστος Βασίλειος [Α', 867-886], ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων, έπεισε τους Σλάβους να εγκαταλείψουν τα αρχαία έθιμά τους, αφού τους έκανε Έλληνες και τους υπήγαγε στους κυβερνήτες σύμφωνα με το ρωμαϊκό πρότυπο, και τους βάπτισε, τους ελευθέρωσε από τη σκλαβιά στους ηγεμόνες τους και τους δίδαξε να πολεμούν τα έθνη που είναι εχθρικά προς τους Ρωμαίους.

D. Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη*, 500-1453, α' τόμος, 140.

Σχολιασμός υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από το Στρατηγικόν του Μαυρικού, ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο με πολύ καλή πληροφόρηση για τους εχθρούς της αυτοκρατορίας. Περιγράφει τα πολεμικά τεχνάσματα των Σλάβων και των Αντών με αξιοποίηση των ποταμών, πέρα από το Δούναβη, όπου είχαν κτίσει τα χωριά τους. Το **δεύτερο παράθεμα**, από το έργο του Προκοπίου, μιλά απαξιωτικά για την πολιτική οργάνωση αυτών των λαών που χαρακτηρίζεται ως **δημοκρατία**, μια έννοια ισοδύναμη με την αναρχία για τους Βυζαντινούς.

Το **πρώτο πρόσθετο παράθεμα** προέρχεται από τη σύγχρονη συριακή Εκκλησιαστική Ιστορία του Ιωάννη Εφέσου και μας διαφωτίζει για τις πρώτες σλαβικές εγκαταστάσεις στη Θράκη μεταξύ 581 και 584 και τις συνέπειες για το βυζαντινό πληθυσμό της περιοχής αυτής.

Το **δεύτερο πρόσθετο παράθεμα** από το Χρονικόν της Μονεμβασίας, περιγράφει την λεγόμενη «κατάκτηση» της Πελοποννήσου από τους Αβάρους και τους Σλάβους στα τέλη του 6^{ου}αι. Οι πληροφορίες αυτές δεν θεωρούνται σήμερα απόλυτα αξιόπιστες και χρησιμοποιούνται με προσοχή, σε συνδυασμό με τα πορίσματα της αρχαιολογίας και της νομισματολογίας.

Το **τρίτο πρόσθετο παράθεμα** περιγράφει τη διαδικασία εξελληνισμού των Σλάβων που είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα.

Το **γράφημα** της σελίδας 22 δείχνει την πυκνότητα των σλαβικών εγκαταστάσεων στον ελληνικό χώρο και προσφέρεται για χρήσιμες παρατηρήσεις και συμπεράσματα.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Ο Προκόπιος μιλά απαξιωτικά για τη **δημοκρατία** που εφάρμοζαν οι Σλάβοι και οι Άντες και που ήταν για τους Βυζαντινούς ισοδύναμη με την αναρχία (η συσχέτισή της με τους δήμους του Ιπποδρόμου είναι χαρακτηριστική). Ο όρος **δημοκρατία** άλλαξε σημασία στο πέρασμα των αιώνων. Έτσι στην αρχαία Αθήνα ο όρος **δημοκρατία** σήμαινε «πολιτική κυριαρχία του δήμου» που ασκείται με άμεσο τρόπο, ενώ σήμερα σημαίνει «έμμεση ή αντιπροσωπευτική (κοινοβουλευτική) δημοκρατία» (**πρώτη ερώτηση**).

Σημαντικές για τη στρατιωτική αντιμετώπιση των Σλάβων ήταν οι ακόλουθες πληροφορίες του παρατιθέμενου αποσπάσματος του Στρατηγικού του Μαυρικού: Ότι οι Σλάβοι συνθίζουν να στήνουν ενέδρες σε τοπους δασώδεις και απόκρημνους και στις διαβάσεις των ποταμών και ότι στην τελευταία περίπτωση καταδύονται στον πυθμένα του ποταμού και μένουν εκεί, αναπνέοντας με μακρύ καλήμι (**δεύτερη ερώτηση**).

2. Οι Βούλγαροι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο

Διδακτικός στόχος

Να παρακολουθήσουν οι μαθητές την εθνογένεση των Βουλγάρων και την εξέλιξη των σχέσε-
ών τους με το Βυζάντιο μέχρι τον εκχριστιανισμό τους.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η ίδρυση του Βουλγαρικού Κράτους ήταν πολύ σημαντική. Επρόκειτο για το πρώτο βαρβαρικό κρά-
τος εντεύθεν του συνόρου του Δούναβη. Η έμμεση αρχικά αναγνώριση του κράτους αυτού από τη βυ-
ζαντινή κυβέρνηση με την πληρωμή ετήσιου φόρου ήταν η πρώτη πράξη μιας νέας πολιτικής στα Βαλ-
κάνια, μιας Realpolitik που ήταν σύμφωνη με τις δυνατότητες του εξασθενημένου Βυζαντινού Κράτους
και το νέο διεθνές περιβάλλον του (**πρώτο παράθεμα**).

Η εθνογένεση των Βουλγάρων και η συμβολή του σλαβικού στοιχείου σ' αυτή μπορούν να συζη-
τηθούν με τη βοήθεια των δύο αποσπασμάτων από το έργο του χρονογράφου Θεοφάνη. Πρωτού οι δύο
ησίοι αναμειχτούν και συγχωνευτούν, εκδηλώθηκαν αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις, όπως προκύπτει
από άλλο απόσπασμα του Θεοφάνη που παρατίθεται πιο κάτω.

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τους Βουλγάρους προσδιορίζονται από το δίδυμο πόλεμος-εμπό-
ριο. Το εμπόριο διέπεται από κανόνες καθορισμένους από διμερείς συνθήκες. Σημαντικό σταθμό στην
ιστορία των σχέσεων αυτών αποτελεί ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων.

Πρόσθετο παράθεμα

Εσωτερικές ταραχές στη Βουλγαρία

Αυτό το χρόνο (763 ή 764) [...] οι Βούλγαροι επαναστάτησαν και σκότωσαν τους κυρίους τους
που ήταν από τη δυναστεία που βασίλευε και όρισαν κύριο τους τον **κακόβουλο Τελέτση** που ή-
ταν τριάντα χρονών. Τότε πολλοί Σλάβοι τράπηκαν σε φυγή και προσχώρησαν στον αυτοκράτορα
που τους εγκατέστησε στον ποταμό Αρτάνα της Βιθυνίας.

Στις 16 Ιουνίου ο αυτοκράτορας εκστράτευσε στη Θράκη [...]. Ο Τελέτσης, όταν πληροφορήθη-
κε τη διπλή εκστρατεία του από στεριά και θάλασσα, επιστράτευσε είκοσι χιλιάδες άνδρες από τους
γειτονικές φυλές ως συμμάχους και τους εγκατέστησε στα κάστρα [...]. Και ο αυτόκράτορας φτάνο-
ντας στη Βουλγαρία, στρατοπέδευσε στον κάμπο της Αγκιάλου. Και στις 30 Ιουνίου [...] εμφανίστη-
κε ο Τελέτσης, συνοδευόμενος από ένα πλήθος συμμαχικών φυλών. Και συγκρούστηκαν και αη-
ληλοσφάζονταν για πολλές ώρες, στο τέλος όμως ο Τελέτσης τράπηκε σε φυγή. Η μάχη κράτησε α-
πό τις 11 η ώρα το πρωί ως αργά το βράδυ [...].

Οι Βούλγαροι στασίασαν και σκότωσαν τον Τελέτση με τους άρχοντές του και έβαλαν στη θέση του
το Σαβίνο, γαμπρό του παλιού τους κυρίου Κορμεσίου. Όταν όμως ο Σαβίνος έστειλε μήνυμα στον αυ-
τοκράτορα, ζητώντας ειρήνη, οι Βούλγαροι συγκάλεσαν συνέλευση και αντιστάθηκαν με πείσμα στα
σχέδιά του, λέγοντας, «εξαιτίας σου η Βουλγαρία κινδυνεύει να υποδουλωθεί στους Ρωμαίους». Ξέ-
σπασε επανάσταση και ο Σαβίνος κατέφυγε στη Μεσημβρία και προσχώρησε στον αυτοκράτορα. Και
οι Βούλγαροι έβαλαν στη θέση του τον Παγόνο.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, τόμ. Ι, Λειψία 1883, 432-433.

Σχολιασμός υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα**, απόσπασμα από το έργο του Θεοφάνη, περιγράφει τον γεωγραφικό χώ-
ρο και τις συνθήκες ίδρυσης του Πρώτου Βουλγαρικού Κράτους και διαφωτίζει το ρόλο που έπαι-
ξαν οι σλαβικές φυλές **Επτά Φυλές** και **Σεβέρεις** στο πλαίσιο του νεοπαγούς Πρωτοβουλγαρικού
Κράτους.

Το **δεύτερο παράθεμα** διευκρινίζει το περιεχόμενο των βυζαντινοβουλγαρικών συνθηκών των ετών 716 (μεταξύ Κορμεσίου και Θεοδοσίου Γ') και 812 (μεταξύ Κρούμου και Μιχαήλ Α' Ραγκαβέ), από τις οποίες η δεύτερη επαναλαμβάνει τους όρους της πρώτης αλλά προσθέτει και άλλους όρους σ' αυτή.

Το **πρόσθετο παράθεμα** περιγράφει τις συγκρούσεις της παλαιοβουλγαρικής αριστοκρατίας και των σλαβικών μαζών στη Βουλγαρία, προτού αυτά τα δύο πληθυσμιακά στοιχεία συγχωνευτούν στον βουλγαρικό λαό. Η πολιτική των Βουλγάρων έναντι του Βυζαντίου προκαλούσε συχνά συγκρούσεις. Οι βασιλείς συντάσσονταν άλλοτε με την φιλοβυζαντινή (όπως ο Σαβίνος, γαμπρός του Κορμεσίου που είχε υπογράψει το 716 συνθήκη ειρήνης με τον Θεοδόσιο Γ', που κατηγορήθηκε ότι θέλει να υποτάξει τη Βουλγαρία στους Ρωμαίους) και άλλοτε με την αντιβυζαντινή πολιτική παράταξη (όπως ο κακόβουλος Τελέτζης και ο Παγάνος) που ταυτίζεται με τους **βογιάρους**, δηλαδή την παλαιοβουλγαρική πολεμική αριστοκρατία. Οι σλαβικές μάζες συνήθως συγκρούονται με τους βογιάρους και τους βασιλείς που ακολουθούν αντιβυζαντινή πολιτική.

Ο **χάρτης** στο τέλος της ενότητας είναι πολύ χρήσιμος, γιατί βοηθάει τους μαθητές να προσανατολιστούν στο χώρο του Πρώτου Βουλγαρικού Κράτους, να δουν τα σημεία στα οποία οι Βούλγαροι εγκατέστησαν τους Σλάβους και τις παραλιακές ελληνικές πόλεις (Αγκίαλιος, Μεσημβρία κ.ά.), οι οποίες είχαν ιδιαίτερη σημασία για τη διείσδυση της βυζαντινής επιρροής στη Βουλγαρία. Εδώ, σύμφωνα με το παράθεμα, κατέληγαν βυζαντινές εκστρατείες και κατέφευγαν Βούλγαροι που διώκονταν από τους βογιάρους.

Το **εικονογραφικό υλικό** συμπληρώνεται από την εικόνα του σλαβικού αγγείου του 7ου αι.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η περιοχή, όπου εγκαταστάθηκαν οι Βούλγαροι, ήταν περιτριγυρισμένη από φυσικά εμπόδια: Ο Δούναβης βόρεια, η οροσειρά του Αίμου νότια και νοτιοδυτικά, ο Εύξεινος ανατολικά. Έτσι η περιοχή μπορούσε εύκολα να διασφαλιστεί από στρατιωτική άποψη (**πρώτη ερώτηση**).

Οι Σλάβοι χρησιμοποιήθηκαν για τη φύλαξη και την στρατιωτική ασφάλιση των **κλεισουργών** του Αίμου προς την πλευρά του Βυζαντίου και της Αβαρίας (**δεύτερη ερώτηση**).

Ο Θεοφάνης στο δεύτερο παράθεμα αναφέρει τις συνθήκες των ετών 716 και 812 που ρυθμίζουν διάφορα ζητήματα, όπως ήταν ο καθορισμός της συνοριακής γραμμής στη Θράκη, τα καθέκαστα των εμπορικών ανταλλαγών (εμπορεύματα και γραφειοκρατικές προϋποθέσεις), και η τύχη των φυγάδων (**τρίτη ερώτηση**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. D. Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, 2 τόμοι, μετ. Γ. Τσεβρεμές, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
2. O. Pritsak, "Slavs", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1916-1918.
3. R. Browning, "Bulgaria", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 332-334.

II. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1. Η εξάπλωση των Αράβων

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία των συναφών με το Ισλάμ όρους
2. Να γνωρίσουν τις προϋποθέσεις εμφάνισης και τη διαδικασία εξάπλωσης του Ισλάμ.
3. Να εκτιμήσουν οι μαθητές το σημαντικό ρόλο που έπαιξε το Ισλάμ στην ιστορία.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία της ενότητας μπορεί να ξεκινήσει από το ρόλο που παίζει σήμερα το Ισλάμ στις συγκρούσεις της Μέσης Ανατολής. Το πρώτο βήμα είναι η εξήγηση των συναφών με το όρο Ισλάμ (πρώτος διδακτικός στόχος).

Ακολουθεί η παρουσίαση των αραβικών κατακτήσεων των Αράβων με τη βοήθεια ενός καλού ιστορικού χάρτη. Με αφορμή την περίπτωση του υγρού πυρός μπορεί να συζητηθεί η σημασία της τεχνολογίας στην έκβαση των πολέμων και στη συνέχεια πρέπει να εξεταστούν οι προϋποθέσεις και οι παράγοντες των αραβικών κατακτήσεων (δεύτερος διδακτικός στόχος). Με τη βοήθεια του πρώτου παραθέματος μπορεί να διευκρινιστεί η έννοια του ιερού πολέμου και η σημασία του για την έξοδο των Αράβων από τη Χερσόνησό τους. Το σχετικό χωρίο του Κορανίου μπορεί να συγκριθεί με το παπικό κήρυγμα στην Κληρόν της Γαλλίας στις παραμονές της α΄ σταυροφορίας, τη δυτικο-ευρωπαϊκή και χριστιανική εκδοχή του ιερού πολέμου. Η εξέταση των παραγόντων και συνθηκών της αραβικής εξάπλωσης θα στηριχθεί στις πληροφορίες του Μιχαήλ του Σύρου που περιλαμβάνεται στην ενότητα για τις αιρέσεις, του άραβα ιστορικού Μπαλαδούρι για τους όρους κατάκτησης της Αιγύπτου και του πρόσθετου παραθέματος από τον αιγύπτιο χρονικογράφο Ιωάννη, επίσκοπο Νικίου.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Η συμφωνία παράδοσης των Ιεροσολύμων μεταξύ του χαλίφη Ομάρ και των χριστιανών.

Στο όνομα του φιλέυσηλαχνου Αηλήαχ. Η συμφωνία αυτή ισχύει για όλους τους χριστιανούς υπηκόους μας, τους ιερείς, τους μοναχούς και τις μοναχές. Τους εγγυάται προστασία, οπουδήποτε και αν βρεθούν. Ως χαλίφης δεσμεύομαι να εξασφαλίσω προστασία σε μας τους ίδιους και τους οπαδούς μας και όλους τους χριστιανούς υπηκόους μας, που ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους. Η ίδια προστασία παρέχεται στις εκκλησίες, τα σπίτια και τους τόπους προσκύνησης, αλλά και στους προσκυνητές που επισκέπτονται αυτούς τους τόπους και όλους εκείνους που αναγνωρίζουν τον προφήτη Ιησού. H. Basley-H. Glaser-W. Hug-Fr. Bahl, *Geschichtliche Weltkunde*, τ. 2 (Vom Frankenreich bis zum Westfälischen Frieden), Ausgabe für Gymnasien in Bayern, Verlag Moritz Diesterweg, Φραγκφούρτη-Βερολίνο-Μόναχο 1981, 16.

2. Ο Αμπ κατακτά την Αίγυπτο

Ο [άραβας στρατηγός] Αμπ άφησε την Κάτω Αίγυπτο και προχώρησε για να πολεμήσει ενάντια στο Ριφ. Και έστειλε μερικούς Μουσουλήμάνους ενάντια στην Αντινόν. Όταν οι Μουσουλήμάνοι είδαν την αδυναμία των Ρωμαίων και την εχθρότητα του λαού για τον αυτοκράτορα Ηράκλειο, εξαιτίας των διώξεων με τις οποίες είχε μεταχειρισθεί όλη τη χώρα της Αιγύπτου σε σχέση με την ορθόδοξη πίστη, με παρακίνηση του πατριάρχη Κύρου, που ακολουθούσε το δόγμα της Συνόδου της Χαλκηδόνας, έγιναν τολμηρότεροι και δυνατότεροι στον πόλεμο. Οι κάτοικοι της πόλης Αντινόνς επιδίωξαν να συμφωνήσουν [κάποια] μέτρα με τον έπαρχό τους Ιωάννη, για να επιτεθούν στους Μουσουλήμάνους. Αλλά αυτός αρνήθηκε και σηκώθηκε βιαστικά με τον στρατό του και, έ-

χοντας συλλήξει όλους τους φόρους της πόλης, πήγε στην Αλεξάνδρεια· γιατί ήξερε ότι δεν μπορούσε να αντισταθεί στους Μουσουλήμανους, [και φοβούνταν] ότι θα έχει την ίδια μοίρα με τη φρουρά του Φαγιούμ. **Πραγματικά όλοι οι κάτοικοι της επαρχίας υποτάχθηκαν στους Μουσουλήμανους και πλήρωναν σ' αυτούς φόρους. Και πενούσαν από σπαθί τους ρωμαίους στρατιώτες που συναντούσαν.** Και οι ρωμαίοι στρατιώτες ήταν σ' ένα φρούριο και οι Μουσουλήμανοι τους πολιορκήσαν και κυρίευσαν τους καταπέλτες και γκρέμισαν τους πύργους τους και τους εκδίωξαν από το φρούριο. Και οχύρωσαν το φρούριο της Βαβυλώνας και κατέλαβαν την πόλη Nakius και ισχυροποιήθηκαν.

The Chronicle of John, *Bishop of Nikiu*, translated from Zotenberg's Ethiopic Text by R. H. Charles, CXV, 9-12, Λονδίνο 1916, 184.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από το ιερό βιβλίο του Ισλάμ, το Κοράνιον. Με αυτό καλούνται οι πιστοί να επιτεθούν στους απίστους. Στα εδάφια αυτά θεμελιώνεται η έννοια του ιερού πολέμου. Οι απόψεις αυτές δεν είναι ενιαίες, αλλά χαρακτηρίζονται από αντιφάσεις.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από τον Άραβα ιστορικό Μπαλαδούρι που αντλεί τις πληροφορίες του από το γιο του στρατηγού Άμβρου, κατακτητή της Αλεξάνδρειας. Ο Μπαλαδούρι αναφέρεται στην φορολογία εγγείου κτήσεως που επέβαλαν οι Άραβες στην Αίγυπτο. Ο τρόπος φορολόγησης των κατακτημένων περιοχών ήταν ένα από τα μυστικά της επιτυχίας των Αράβων. Συγκεκριμένα η φορολογία δεν ήταν πολύ μεγάλη και σε κάθε περίπτωση ήταν πολύ μικρότερη από τη φορολογία που επέβαλαν ως τότε οι βυζαντινές αρχές. Ακόμη το ύψος των φόρων (σιτηρά, είδη ενδυμασίας και υπόδησης για τους Άραβες στρατιώτες) διαβαθμιζόταν ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες και την κοινωνική τάξη, στην οποία ανήκαν οι φορολογούμενοι. Έτσι οι άποροι δεν πλήρωναν φόρο, ενώ οι ιδιοκτήτες γης, πέραν του κεφαλικού που βάραινε όλους τους ενήλικες Αιγυπτίους, πλήρωναν και έναν πρόσθετο φόρο.

Το **τρίτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο, τα Ναυμαχικά, αναφέρεται στους τρόπους χρήσης του υγρού πυρός.

Το **πρώτο πρόσθετο παράθεμα** περιλαμβάνει την επίσημη συμφωνία παράδοσης της πόλης των Ιεροσολύμων στον χαλίφη Ομάρ. Με αυτή ο χαλίφης εγγυάται την ζωή και την ασφάλεια των χριστιανών υπηκόων του και των χριστιανών προσκυνητών, με την προϋπόθεση βεβαίως ότι θα ανταποκρίνονται στις οικονομικές και άλλες υποχρεώσεις τους. Εγγυάται επίσης την προστασία των ναών και των τόπων λατρείας και προσκύνησης των χριστιανών. Τη συμπεριφορά αυτή έναντι των Χριστιανών και των Ιουδαίων την απαιτούσε το Κοράνι, το οποίο παρακινούσε σε ιερό πόλεμο μόνο έναντι των απίστων (από αυτούς εξαιρούνταν οι οπαδοί των δύο αυτών μονοθεϊστικών θρησκειών).

Το **δεύτερο πρόσθετο παράθεμα** προέρχεται από το Χρονικό του Ιωάννη, επισκόπου της αιγυπτιακής πόλης Νικίου. Δια φωτίζει τη στάση των γηγενών πληθυσμών της Αιγύπτου στη διάρκεια των επιχειρήσεων κατάκτησης της Αιγύπτου από τον στρατηγό Άμρ. Η στάση αυτή ήταν φιλική για τους εισβολείς και εχθρική για το βυζαντινό στρατό (εξαιτίας της θρησκευτικής πολιτικής του Ηρακλείου). Αποκορύφωμα της εχθρότητας αυτής ήταν οι επιθέσεις κατά του βυζαντινού στρατού και η υποδοχή που επιφύλαξαν στους Άραβες.

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από ένα **χάρτη**, με τη βοήθεια του οποίου οι μαθητές θα παρακολουθήσουν την αραβική εξάπλωση και ένα εξαιρετικό ψηφιδωτό από το μεγάλο τέμενος της Δαμασκού.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η φορολογία εγγείου κτήσεως αποτελείται από κεφαλικό φόρο δύο δηναρίων που βάραινε κάθε ενήλικο κάτοικο της χώρας, την αγροτική φορολογία σε είδος και τη φορολογία σε είδη ενδυ-

μασίας Η συμπεριφορά των αράβων κατακτητών έναντι του αιγυπτιακού πληθυσμού ήταν επηρεασμένη από τη λογική και τις αρχές του ανθρωπισμού και χαρακτηριζόταν από συνέπεια. Δεν είναι τυχαίο ότι με αυτή οι νέοι κυρίαρχοι της χώρας εξασφάλισαν την εμπιστοσύνη των αγροτικών πληθυσμών της χώρας που ως τότε δοκιμάζονταν σκληρά από τη θρησκευτική και φορολογική καταπίεση των Βυζαντινών (**πρώτη ερώτηση**).

Στα χρόνια του Κωνσταντίνου στις ακτές της Μεσογείου απλώνονταν ο ελληνορωμαϊκός κόσμος και η Μεσόγειος ήταν καθαρά μια ρωμαϊκή λίμνη. Με τις επιδρομές του 5^{ου} αι. μέρος των μεσογειακών ακτών κατακτήθηκε από γερμανικά φύλα. Η εξέλιξη αυτή ολοκληρώθηκε με την αραβική επέκταση. Η μεσογειακή ενότητα θρυμματίστηκε. Έκτοτε στις ακτές της Μεσογείου απλώνονται τρεις διαφορετικοί κόσμοι, εχθρικοί προς αλληλήλους, ο ελληνορωμαϊκός, ο γερμανικός και ο αραβικός (**δεύτερη ερώτηση**).

Οι τρεις δυνατότητες χρήσης αντιστοιχούν στις λέξεις-κλειδιά του σχετικού παραθέματος **σιφώνιο, χειροσίφωνα και χύτρες**. Τα σιφώνια (**σίφωνες**) ήταν σταθερά προσαρμοσμένα στην πλήρη και τα πλευρά του πλοίου, τα **χειροσίφωνα** ήταν κινητοί σίφωνες μικρού μεγέθους και οι χύτρες ήταν ένα είδος χειροβομβίδων ή βομβών Μολότωφ που εκσφενδονίζονταν κατά του εχθρικού πλοίου (**τρίτη ερώτηση**).

2. Το εμπόριο και ο πολιτισμός του Ισλάμ

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία του αραβικού εμπορίου για τη σύνδεση Ανατολής-Δύσης.
2. Να κατανοήσουν οι μαθητές την πολιτιστική αλληλεπίδραση μεταξύ Ισλάμ, Βυζαντίου και Δύσης.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Στο πλαίσιο της διδασκαλίας της ενότητας πρέπει να υπογραμμίσουμε **τη σημασία των Αράβων για το διεθνές εμπόριο**, εστιάζοντας στη φράση «μεταπράτες του διεθνούς εμπορίου» και στις **καινοτομίες** που εφάρμοσαν οι έμποροι του Ισλάμ. Γι' αυτό το στόχο μπορούμε να αξιοποιήσουμε το χάρτη, που δείχνει παραστατικά το ρόλο που διαδραμάτισαν οι Άραβες και οι Εβραίοι στην οικονομική σύνδεση της Ανατολής με τη Μεσόγειο και την Ευρώπη, και το πρώτο παράθεμα. Παρόληθλη πρέπει να τονίσουμε ότι αποδέκτης και καταναλωτής των εξωτικών προϊόντων της Ανατολής ήταν κατά κύριο λόγο το Βυζάντιο και δευτερευόντως η Δύση. Η ζήτηση που είχαν τα προϊόντα στην αγορά της Κων/λης ήταν καθοριστική για τις διεθνείς τους τιμές. Τα προϊόντα αυτά και ιδιαίτερα τα καρυκεύματα ή μπαχαρικά είχαν εξαιρετικά υψηλές τιμές και γι' αυτό απαγορευτικές για το μέσο βάλαντιο. Έτσι, τα εμπορεύματα αυτά κατέληγαν κυρίως στο Βυζάντιο, όπου το επίπεδο ζωής και οι αγοραστικές δυνατότητες του πληθυσμού, τουλάχιστον ως τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, ήταν υψηλότερα από τη Δύση (πρώτος διδακτικός στόχος).

Ακολούθως εξετάζονται **οι επιδόσεις των Αράβων στα γράμματα και τις τέχνες, οι ιδιοτυπίες του αραβικού πολιτισμού και της αραβικής τέχνης**, με παρατήρηση των αντίστοιχων εικόνων, οι επιδράσεις που δέχτηκαν από άλλους λαούς, ιδιαίτερα τους αρχαίους Έλληνες και τους Βυζαντινούς (τρίτο παράθεμα και δύο πρώτα πρόσθετα παραθέματα), και οι **επιδράσεις που με τη σειρά τους άσκησαν** στους υποτελείς ή τους γείτονες χριστιανικούς λαούς (δεύτερο παράθεμα). Τέλος πρέπει να εξαρθεί η οφειλή της Δύσης και του Βυζαντίου στους Άραβες που αναφέρεται τόσο στις επιστημονικές επιδόσεις των Αράβων όσο και στη διάδοση ανατολικών τεχνικών και καλλιτεργιών στη Δύση με αραβική διαμεσολάβηση. Το σχετικό λεξιλόγιο (που μπορεί να εμπλουτιστεί από τους

μαθητές με αξιοποίηση των λεξικών) και η ετυμολογική του προσέγγιση προσφέρουν δυνατότητες εμπάθουσας στο σημαντικό αυτό θέμα (δεύτερος διδακτικός στόχος).

Πρόσθετα παραθέματα

1. Αραβοβυζαντινές καλλιτεχνικές ανταλλαγές στο μεταίχμιο από τον 7ο στον 8ο αι.

α. Η βυζαντινή εκδοχή για τα γεγονότα

Και ο [χαλίφης] Αβιμέλεχ (=Abdalmalik 685-705) έστειλε διαταγή να χτίσουν τον ναό της Μέκκας. [Γι' αυτό] θέλησε να πάρει τους κίονες από τη Γεθσημανή. Τον παρακάλεσαν όμως ο Σέργιος, γιος του Μανσούρ και γενικός λογοθέτης, που ήταν εξαιρετικά πιστός στο χριστιανισμό και είχε μεγάλη οικειότητα με τον ίδιο τον Αβιμέλεχ, και ο Πατρίκιος ο Κλαυσός, διοικητής των χριστιανών της Παλαιστίνης και εφάμιλλος του Σέργιου, να μη γίνει αυτό, [υποσχόμενοι] ότι θα εκλιπαρήσουν και θα πείσουν τον Ιουστινιανό να στείλει άλλους κίονες, όπως και έγινε.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, τ. 1, 365.

β. Η αραβική εκδοχή για τα γεγονότα

Ο Ibn Zabala, συγγραφέας του έργου «Ιστορία της Μεδίνας», που συντάχθηκε περί το έτος 814, αναφέρει ότι ο χαλίφης Βαλίδ (Walid I, 705-715) παρακάλεσε τον αυτοκράτορα των Ελλήνων να βοηθήσει στην οικοδόμηση του τεμένους του Προφήτη. «Αυτός του έστειλε φορτία με ψηφίδες και περί τους δέκα ή είκοσι τεχνίτες με το ακόλουθο μήνυμα: «Σου έστειλα δέκα τεχνίτες που αξίζουν όμως όσο εκατό τεχνίτες και επίσης ογδόντα χιλιάδες δηνάρια (χρυσά νομίσματα) για τη συντήρησή τους'».

C. Head, *Justianian II of Byzantium*,
Λονδίνο 1972, 126.

2. Η Βαγδάτη, η πρωτεύουσα των Αββασιδών κατά τον 10ο αι.

Αρχίζω πρώτα από τη Βαγδάτη, γιατί είναι το κέντρο του Ιράκ, η πιο σπουδαία πόλη, που δεν έχει τσίρι σ' Ανατολή και Δύση, σε έκταση, σε σπουδαιότητα, σε ευδαιμονία, σε αφθονία νερού ή σε υγιεινό κλίμα. Την κατοικούν οι πιο διαφορετικοί άνθρωποι, αστοί ή χωρικοί. Σ' αυτή μεταναστεύουν από παντού, τόσο από κοντινούς όσο και από μακρινούς τόπους. Και απ' όλα τα μέρη πολλοί είναι εκείνοι που την προτίμησαν από την πραγματική τους πατρίδα. Όλοι οι λαοί του κόσμου έχουν σ' αυτή μια συνοικία, ένα κέντρο για συναλλαγές και για εμπόριο. Εδώ βρίσκουμε συγκεντρωμένο ό,τι δεν υπάρχει σε καμιά άλλη πόλη του κόσμου.

Η πόλη απλώνεται στις όχθες των δύο μεγάλων ποταμών, του Τίγρη και του Ευφράτη, και γι' αυτό έρχονται άφθονα εμπορεύματα και τρόφιμα από τους χερσαίους και τους υδάτινους δρόμους. Με πολύ λίγο κόπο φτάνουν συνέχεια κάθε λογής εμπορεύματα από την Ανατολή και τη Δύση, από μουσουλμανικές και από άλλες περιοχές. Γενικά τα εμπορεύματα φτάνουν από όλα τα μέρη τόσο πολλά, σε σημείο που τα βρίσκουμε στη Βαγδάτη σε μεγαλύτερη αφθονία παρά στις χώρες όπου παράγονται. Τα προμηθεύεται κανείς τόσο εύκολα και τόσο σίγουρα, που θα μπορούσε να πιστέψει ότι όλα τα αγαθά της γης φτάνουν εδώ, όλοι οι θησαυροί του κόσμου συγκεντρώνονται εδώ, όλες οι ευλογίες της οικουμένης συγκεντρώνονται εδώ.

Γιακουμπί, *Οι χώρες*, στο: M. Mollat, Ο μεσαίωνας, 49.

3. Η Βαγδάτη στα μέσα του 12ου αι., στα μάτια ενός ισπανοεβραίου προσκυνητή

Από την Οκμπάρα είναι δύο ημέρες πορείας ως τη Βαγδάτη, τη μεγαλόπολη και ηγεμονική καθέδρα του χαλίφης εμίρη αλ Μουνιμίν αλ Αμπάσι από την οικογένεια του Μωάμεθ. Ο εμίρης είναι επικεφαλής της μωαμεθανικής θρησκείας και όλοι οι "βασίλεις" του Ισλάμ υπακούουν σ' αυτόν. Κατέχει μια θέση παρόμοια με την εξουσία που ασκεί ο Πάπας πάνω στους Χριστιανούς. Έχει ένα παλάτι στη Βαγδάτη που καλύπτει έκταση τριών μιλίων, όπου υπάρχει ένα μεγάλος κήπος με όλες

τις ποικιλίες των φυτών, καρποφόρα και άηλη, και όλα τα είδη των ζώων. Το συγκρότημα περιβάλλεται από τείχος και στον κήπο υπάρχει μια λίμνη που τροφοδοτείται από το ποτάμι Hiddekel.

[...] Μέσα στο χώρο των ανακτόρων του χαλίφη υπάρχουν μεγάλα κτίρια από μάρμαρο και κίονες από ασήμι και χρυσάφι, ενώ στους τοίχους έχουν προσηλωθεί σκαλισμένα πάνω σε σπάνιες πέτρες (δηλ. ημιπολύτιμους λίθους). Στο παλάτι του χαλίφη υπάρχουν μεγάλα πλούτη και πύργοι γεμάτοι από χρυσάφι, μεταξωτά ενδύματα και όλοι οι πολύτιμοι λίθοι. [...] Ο χαλίφης σε επίσημη πομπή προχωρεί από το παλάτι προς το μεγάλο τέμενος του Ισλάμ που βρίσκεται κοντά στην πόλη της Βασόρας. Κατά μήκος του δρόμου οι τοίχοι είναι στολισμένοι με μετάξι και πορφύρα και οι κάτοικοι τον υποδέχονται με κάθε είδους τραγούδια και ύμνους [...].

Ο χαλίφης έκτισε στην άηλη πλευρά του ποταμού, στις όχθες ενός βραχίονα του Ευφράτη που βρίσκεται στις παρυφές της πόλης, ένα νοσοκομείο αποτελούμενο από συγκροτήματα οικημάτων και καταλυμάτων για τους άπορους ασθενείς που έρχονται εδώ να θεραπευθούν. Υπάρχουν εδώ περίπου 60 φαρμακαποθήκες που εφοδιάζονται με δρόγες και ό,τι άλλο χρειάζεται από τον Οίκο του Χαλίφη. Κάθε φτωχός που έρχεται εδώ συντηρείται με έξοδα του χαλίφη και γίνεται αντικείμενο ιατρικής μέριμνας.

Το Οδοιπορικό του Βενιαμίν από την Τουδέλα (The Itinerary of Benjamin of Tudela), έκδ. M. N. Adler, 1907, 35-38.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** αποτελεί απόσπασμα από εβραϊκή εμπορική επιστολή και δείχνει πόσο μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον των βυζαντινών εμπόρων για τα μπαχαρικά και πόσο οι τιμές τους εξαρτιόνταν από τη ζήτησή τους στην αγορά της Κωνσταντινούπολης.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από τη γραφίδα ισπανού επισκόπου και αναφέρεται στη μόδα της μελέτης της αραβικής λογοτεχνίας στην Ισπανία κατά τον 10ο αι. Το κείμενο είναι εξαιρετικά διαφωτιστικό για τη **συμβολή του αραβικού πολιτισμού στην ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού**.

Το **τρίτο παράθεμα**, κείμενο του ισπανού ιστορικού Σαϊντ αλ-Ανταλουζί, είναι διαφωτιστικό για τη **σχέση των Αράβων με το Βυζάντιο και την αρχαία λογοτεχνική παράδοση**, για το εύρος και τη σπουδαιότητα των αραβοβυζαντινών πολιτιστικών ανταλλαγών. Αντίστοιχες πληροφορίες υπάρχουν στους βυζαντινούς χρονογράφους. Οι ανταλλαγές αυτές έφτασαν σε πολύ μεγάλη ακμή στα μέσα του 9^{ου} αι. επί των ηγεμόνων Μαμούν και Θεοφίλου.

Τα **δύο πρώτα πρόσθετα παραθέματα**, το πρώτο από βυζαντινή και το δεύτερο από αραβική πηγή, εξαίρουν και αναδεικνύουν τη συμβολή του Βυζαντίου στη γένεση της αραβικής τέχνης στη στροφή από τον 7^ο προς τον 8^ο αι. Οι μαθητές μπορούν, συνδυάζοντας τα στοιχεία της αφήγησης με τα δύο πρώτα πρόσθετα παραθέματα, να συνθέσουν μια ενιαία εικόνα για τις πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων στη δεδομένη χρονική περίοδο.

Το **τρίτο και το τέταρτο πρόσθετο παράθεμα** αναφέρονται στη Βαγδάτη, τη θρυλική πόλη του Ισλάμ και την παρουσιάζουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Οι πληροφορίες του Γιακουμπί χρονολογούνται στον 10^ο αι., το κείμενο του ισπανοεβραίου Βενιαμίν του εκ Τουδέλης ανάγεται στα μέσα του 12^{ου} αι.

Το **εικονογραφικό υλικό** της ενότητας αποτελείται από έναν **χάρτη** με τους εμπορικούς δρόμους της ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής (ο χάρτης πρέπει να συνδυαστεί με την ανάλυση του περιεχομένου της επιστολής) και δύο φωτογραφίες που δείχνουν ένα **ψηφιδωτό με φυτικό διάκοσμο από το δάπεδο του τεμένους της Δαμασκού**, στην κατασκευή του οποίου συνέβαλαν και βυζαντινοί τεχνίτες στις αρχές του 8^{ου} αι. και το **γεμάτο κίονες εσωτερικό του τεμένους της Κόρδοβας** που άρχισε να χτίζεται στα τέλη του 8ου και ολοκληρώθηκε τον 10ο

αι. Επί τη βάση των δύο τελευταίων εικόνων μπορούμε να μελετήσουμε τα γνωρίσματα του τέμνου, ως του πιο χαρακτηριστικού δημιουργήματος της ισλαμικής τέχνης, και να εκτιμήσουμε τη συμβολή της βυζαντινής τέχνης στη διαμόρφωσή του.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η ανεύρεση δανείων από την αραβική και η επισήμανση των τομέων, στους οποίους η αραβική άσκησε επίδραση στην νέα ελληνική γλώσσα, προϋποθέτει ότι οι μαθητές έχουν στη διάθεσή τους και μπορούν να αξιοποιήσουν λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας, όπως π. χ. του Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη και του καθηγητή Μπαμπινιώτη. Η επίδραση της αραβικής στην ελληνική και τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες αφορά κυρίως τις θετικές επιστήμες, το εμπόριο και τις συναλλαγές και τέλος τις αγροτικές καλλιέργειες (**πρώτη ερώτηση**).

Με βάση το σχετικό παράθεμα μπορεί εύκολα να ανασυντεθεί το δρομολόγιο των ρωμαίων-βυζαντινών εμπόρων. Ξεκινούσαν από την Κων/νη με πλοία και παρέπλεαν τις δυτικές μικρασιατικές ακτές, προτού πιάσουν κάποιο λιμάνι της Κρήτης ή της Κύπρου. Από εκεί διέσχισαν πιθανότατα το πέλαγος (λιγότερο πιθανό είναι ότι παρέπλεαν τις ακτές της Συρίας και της Παλαιστίνης, γιατί η διαδρομή αυτή απαιτούσε πολύ χρόνο) και προσορμίζονταν στην Αλεξάνδρεια. Ο απόστολός της συγκεκριμένης επιστολής αναμένει ότι οι ρωμαίοι (βυζαντινοί) έμποροι που βρίσκονται στην Αλεξάνδρεια θα μεταβούν σύντομα στο Παλαιό Κάιρο. Σε γενικές γραμμές η απάντηση στη σχετική ερώτηση προκύπτει από την προσεκτική μελέτη και τον συνδυασμό των δεδομένων της επιστολής και του χάρτη (**δεύτερη ερώτηση**).

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του αραβικού πολιτισμού είναι η **εκλεκτική σύνθεση** και ανάπτυξη στοιχείων άλλων πολιτισμών, ο κατ' εξοχήν αστικός του χαρακτήρας, δηλαδή η αξιόλογη **διάδοσή του στις μεγάλες μάζες του αστικού πληθυσμού**. Η αραβική τέχνη είναι κυρίως ανεικονική και κάποτε εξαιρετικά **νατουραλιστική** (**τρίτη ερώτηση**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Lewis, *Οι Άραβες στην ιστορία*, μετ. Π. Κωστέλης, εκδ. Γκοβόστis, Αθήνα 1993, 24-39.
- A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, γαλλ. μετ. A. Grégoire-M. Canard, 2 τόμοι, Βρυξέλλες 1935-1950.
- Άραβες, Γένεση, μάχες, πολιτισμός* (=Ιστορικά, 93), Ελευθεροτυπία, 26 Ιουλίου 2001.
- Το Βυζάντιο και οι Άραβες στη Μεσόγειο*, Καθημερινή, Επτά Ημέρες, 6 Αυγούστου 2000.
- V. Christides, *The Transmission of Chinese Maritime Technology by the Arabs to Europe*. The Single Stern Rudder, Greek Fire, Animal Transport Ships, Cultural and Commercial Exchanges between the Orient and the Greek World, E.I.E, Αθήνα 1991, 85-95.
- M. Lombard, *L' Islam dans sa première grandeur* (VIII-XI siècle), Παρίσι 1971.
- P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός Ουμανισμός. Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10ο αιώνα*, μετ. Μ. Νυσταζοπούλου –Πελεκίδου, 102-103.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο 2ο: Λαοί στον περίγυρο του Βυζαντινού κράτους

I. Στοιχεία Μαθητή

ΕΠΩΝΥΜΟ:

ΟΝΟΜΑ

ΤΑΞΗ:

ΤΜΗΜΑ:

ΜΑΘΗΜΑ:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Πότε και κάτω από ποιες συνθήκες οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στις βαλκανικές βυζαντινές επαρχίες;
2. Να εξηγήσετε το περιεχόμενο των όρων: Τζιχάντ, Εγίρα, χαλίφης, σκλαβηνία.
3. Σε ποιους περιορισμούς υπέκειτο το βυζαντινοβουλγαρικό εμπόριο;
4. Να ελέγξετε την ορθότητα ή όχι των παρακάτω προτάσεων σημειώνοντας Σωστό (Σ) ή Λάθος (Λ) στο αντίστοιχο τετράγωνο:

		Σ	Λ
α.	Οι Άββαροι είχαν σλαβική καταγωγή		
β.	Οι Βούλγαροι εκχριστιανίστηκαν από το Βυζάντιο		
γ.	Ο Καρλομάγνος αναχαίτισε την επέκταση των Αράβων στο Πουατιέ (732)		
δ.	Οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν το υγρόν πυρ εναντίον των αραβικών στόλων		

5. Να επισημάνετε τις διαφορές στην εξέλιξη των βυζαντινοβουλγαρικών σχέσεων και των σχέσεων μεταξύ Βυζαντινών και Σλάβων των ευρωπαϊκών του επαρχιών.

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες).

1. Να μελετήσετε τα παραθέματα της σελίδας 23 του σχολικού βιβλίου και να επισημάνετε τα κυριότερα χαρακτηριστικά των Σλάβων.
2. Να μελετήσετε το παράθεμα *Ίδρυση του Βουλγαρικού Κράτους*, σ. 24. Πού εγκαταστάθηκαν οι Βούλγαροι και γιατί;
3. Ποια ήταν η συμβολή των Αράβων στην ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου;
4. Ποιες ήταν οι κυριότερες αιτίες της επέκτασης των Αράβων;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025)

Ι. ΠΑΓΙΩΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

1. Η διαμόρφωση της μεσαιωνικής ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας

Διδακτικός στόχος

Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν οι μαθητές τα χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας του βυζαντινού Ελληνισμού και τις διαφορές της από την Πρώιμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία της ενότητας μπορεί να ξεκινήσει με τις αλλαγές που είχαν αρχίσει να εφαρμόζονται κατά τον κρίσιμο 7^ο αι. και αποκρυσταλλώθηκαν ως τα μέσα του 9ου αι. Η ενότητα πραγματεύεται τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Άραβες και τους σλαβικούς λαούς. Οι σημαντικότερες μεταβολές στις αραβοβυζαντινές σχέσεις ήταν η σταθεροποίηση των συνόρων στις παρυφές της Μ. Ασίας και η έναρξη της βυζαντινής αντεπίθεσης κατά ξηρά (μέσα 9ου αι.). Στις βυζαντινοσλαβικές σχέσεις δεσπάζουν οι **πόλεμοι με τους Βουλγάρους** και η ενίσχυση της διαδικασίας **αφομοίωσης των σλαβικών πληθυσμών** που ήταν εγκατεστημένοι στα νότια της Χερσονήσου του Αίμου, διαδικασία η οποία διαφωτίζεται από το σχετικό παράθεμα.

Οι κυριότερες μεταβολές στο εσωτερικό της χώρας ήταν οι εξής:

1. **Ενισχύθηκε** περαιτέρω η εθνολογική ομοιογένεια και η ελληνικότητα του κράτους.
2. Η **κεντρική και η περιφερειακή διοίκηση** οργανώθηκαν περαιτέρω με επίκεντρο τα **λογοθέσια** και τα **θέματα** αντίστοιχα. Η καθιέρωση και επέκταση της θεματικής διοίκησης επέφερε την ενίσχυση της μεσαιας και μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας και δημιούργησε εθνικό στρατό, που υπερασπιζόταν τα μικρασιατικά θέματα από τους Άραβες.
3. Σημειώθηκαν μεταβολές στην **οικονομία** και την **κοινωνία**, και συγκεκριμένα αναπτύχθηκε το εμπόριο και η βιοτεχνία, ενισχύθηκε η αγροτική κοινότητα και αυξήθηκε ο πληθυσμός. Στο σημείο αυτό επιβιβάζεται η αξιοποίηση του παραθέματος που περιγράφει τις προσπάθειες του Νικηφόρου Β' για την εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών με την αύξηση των κρατικών εσόδων και την προαγωγή του εμπορίου και της βιοτεχνίας.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από το Χρονικόν της Μονεμβασίας και περιγράφει την

στρατιωτική ανάκτηση και αναδιοργάνωση της ΒΔ Πελοποννήσου από το Νικηφόρο Α', που επονομάστηκε εύστοχα «σωτήρας της Ελλάδας».

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από αγιολογική πηγή, το Βίο του Αγίου Φιλαρέτου, και περιγράφει με αφελή και μυθιστορηματικό (χαρακτηριστικά γνωρίσματα των αγιολογικών κειμένων), αλλά σαφή τρόπο τις υποχρεώσεις των αγροτών-στρατιωτών των θεμάτων της Μ. Ασίας, όταν εμφανίζονταν οι Άραβες.

Το **τρίτο παράθεμα** προέρχεται από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, βασική πηγή για τους λεγόμενους **σκοτεινούς αιώνες** (7^{ος} και 8^{ος} αι.), που συντάχθηκε στις αρχές του 9ου αι. (περί το 814). Περιγράφει τις περίφημες κακώσεις, του Νικηφόρου Α'. Ο χρονογράφος αποδοκιμάζει τα μέτρα αυτά, γιατί η εκκλησία και οι μονές ζημιώθηκαν από αυτά. Ωστόσο είναι σαφές ότι τα μέτρα αυτά είχαν πολλές θετικές πλευρές για την ελεύθερη αγροτική κοινότητα και οδήγησαν στην ανάκαμψη της βυζαντινής οικονομίας. Ο διαπρεπής βζαντινολόγος Ν. Οικονομίδης σχολιάζει ως εξής την πρώτη «κάκωση»: «Ο Νικηφόρος ενίσχυσε την αρχή της συλλογικής φορολογικής ευθύνης στο εσωτερικό του χωριού τόσο σε σχέση με την πληρωμή της έγγειας φορολογίας (*αλληλεγγύως τα δημόσια*) όσο και σε σχέση με την εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων (*στρατεύεσθαι πτωχούς και εξηοπλίζεσθαι παρά των ομοκώρων*) [Ν. Οικονομίδης, Φορολογία και φορολογική απαλληλαγή στο Βυζάντιο (Θ'-ΙΑ' αι.), Ε.Ι.Ε/Ι.Β.Ε. (=Μονογραφίες 2), Αθήνα 1996, 137-138].

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από μία παράσταση που δείχνει αγρότες τη στιγμή που θερίζουν και αποτελεί έμμεσο σχόλιο στην επίμοχθη ζωή των αγροτών και της αγροτικής κοινότητας και μία παράσταση εμπορικού πλοίου, σχόλιο στην εμπορική ανάκαμψη του 9ου αι.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Τα μέτρα που έλαβε ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α', για να αποκαταστήσει και να αναδιοργανώσει τη βυζαντινή κυριαρχία στην Πελοπόννησο, ήταν με τη σειρά η στρατιωτική ανάκτηση των Πατρών και η καθιέρωση των Σλάβων της περιοχής, η ανοικοδόμηση των πόλεων των Πατρών και της Σπάρτης και των εκκλησιών, η επιστροφή των παιδιών πληθυσμών που είχαν απόδημησει στην Κάτω Ιταλία και ο εκχριστιανισμός των σλαβικών πληθυσμών (**πρώτη ερώτηση**).

Όταν σήμαινε πολεμικός συναγεμός και κηρυσσόταν επιστράτευση εξαιτίας κάποιας αραβικής εισβολής, οι αγρότες-στρατιώτες όφειλαν να παρουσιαστούν ενώπιον του στρατηγού του θέματος με ένα άλογο ή μία πολεμική άμαξα και τον οπλισμό του. Η παραμέληση της υποχρέωσης αυτής συνεπαγόταν βαριές ποινές για το στρατιώτη (**δεύτερη ερώτηση**).

Στο τελευταίο παράθεμα αναφέρονται το **δικέρατον**, ο **καπνικός φόρος** που βάρυνε τα αγροτικά νοικοκυριά, δηλαδή φόρος έγγειας ιδιοκτησίας, ο φόρος κληρονομίας, ο φόρος εύρεσης θησαυρού, το κομμέρκιον, που ήταν εμπορικός φόρος (**τρίτη ερώτηση**).

Στην αύξηση των εσόδων του Βυζαντινού Κράτους απέβλησαν οι κακώσεις 3, 4, 5 και 10, ενώ στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας απέβλεπε η δέκατη κάκωση (**τέταρτη ερώτηση**).

Η σημασία της δεύτερης κάκωσης για τη συνοχή της αγροτικής κοινότητας ήταν πολύ μεγάλη. Με αυτή τη πλούσια μέλη της κοινότητας αναλάμβαναν την υποχρέωση να πληρώνουν τα έξοδα για τον εξοπλισμό και τη στράτευση των φτωχότερων μελών της κοινότητας. Έτσι και η αριθμητική δύναμη του στρατού παρέμενε αμετάβλητη και αυξανόταν το αίσθημα ευγνωμοσύνης των φτωχών προς τις πολιτικές αρχές και το αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της κοινότητας. Όλα αυτά ενίσχυαν τη συνοχή τόσο της ευρύτερης κοινωνίας όσο και της μικρής κοινωνίας του χωριού, της αγροτικής κοινότητας (**πέμπτη ερώτηση**).

2. Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για το ζήτημα των εικόνων

Διδακτικός στόχος

1. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές την πορεία και να κατανοήσουν τα βαθύτερα κίνητρα των Ισαύρων που κήρυξαν την Εικονομαχία και τις θέσεις των δύο πλευρών.
2. Να αξιολογήσουν οι μαθητές τα αποτελέσματα της εικονομαχίας.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδακτική ενότητα αποτελείται από πέντε μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τον ορισμό της εικονομαχίας, ενώ το δεύτερο μέρος αναφέρεται στους πρωτεργάτες και τους παράγοντες που οδήγησαν στην εικονομαχική κίνηση. Η διδασκαλία αυτών των δύο μερών μπορεί να γίνει με στηριχτεί στην ετυμολογική εξέταση και την εννοιολογική διασάφηση των σχετικών ιστορικών όρων (σύνθετα της λέξης εικόνα-). Για τις απόψεις των δύο πλευρών διαφωτιστικά είναι τα δύο παραθέματα. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η εξέλιξη (διάρκεια και φάσεις) της κίνησης (τρίτο μέρος) και υπογραμμίζονται οι διαφορές έντασης των δύο φάσεων, με αξιοποίηση του σχετικού κειμένου (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Αφού υπογραμμιστεί η σημασία της αναστήλωσης των εικόνων για το μέλλον του Βυζαντινού Κράτους (τέταρτο μέρος), πρέπει να παρουσιαστούν η σημασία της Εικονομαχίας για την τέχνη και την εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου και οι επιπτώσεις του τερματισμού της διαμάχης στις σχέσεις εκκλησίας-κράτους και στη βυζαντινή κοινωνία (πέμπτο μέρος), με αξιοποίηση του εικονογραφικού υλικού της διδακτικής ενότητας (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα**, απόσπασμα από επιστολή του Λέοντος Γ' Ίσαυρου προς τον πάπα της Ρώμης, περιλαμβάνει τα κυριότερα επιχειρήματα των εικονομάχων.

Το **δεύτερο παράθεμα** περιλαμβάνει τα κυριότερα επιχειρήματα του θεωρητικού Ιωάννη Δαμασκηνού υπέρ της λατρείας των εικόνων.

Στο **τρίτο παράθεμα** εκτίθενται οι συλληγοισμοί που οδήγησαν τον αυτοκράτορα Λέοντα Ε' στην απόφαση να ανανεώσει την εικονομαχία. Οι απόψεις του αυτοκράτορα συνιστούν **τυπικό δείγμα της μεσαιωνικής σκέψης και νοοτροπίας**.

Το **εικονογραφικό υλικό** (μια μικρογραφία και μια φωτογραφία του εσωτερικού εκκλησίας) δείχνει τις επιπτώσεις της εικονομαχίας στη διακόσμηση των εκκλησιών.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Τα κυριότερα επιχειρήματα των εικονομάχων, όπως το εκφράζει ο Λέων Γ' Ίσαυρος, είναι ότι η πνευματική ουσία του θείου και των αγίων δεν αποδίδεται με ομοιώματα και κατασκευάσματα ανθρώπινων χεριών. Οι εικόνες επέχουν θέση ειδώλων και απαγορεύονται από το Θεό και ακόμη είναι αντίθετες στην παράδοση του Χριστιανισμού. Το κυριότερο επιχειρήμα του εικονόφιλου Ιωάννη Δαμασκηνού είναι ότι, εφόσον προσκυνούμε και σεβόμαστε τον αυθεντικό σταυρό πάνω στον οποίο μαρτύρησε ο Κύριος και το σπόγγο και τον κάλαμο και τη λόγχη, έτσι δικαιούμαστε να προσκυνούμε και τις εικόνες του Χριστού και τα ομοιώματα του σταυρού από ξύλο που κατασκευάζονται για τη δοξολογία και την ανάμνηση των παθημάτων του Χριστού που έγιναν όργανο της σωτηρίας των ανθρώπων (**πρώτη ερώτηση**).

Ο Λέων Ε' για να δικαιολογήσει την ανανέωση της εικονομαχίας και την έναρξη της δεύτερης φάσης της, επικαλείται αφενός τον ειρηνικό θάνατο των εικονομάχων αυτοκρατόρων και αφετέρου τις στρατιωτικές ήττες των Βυζαντινών και το βίαιο θάνατο μη εικονομάχων αυτοκρατόρων στα πεδία των μαχών (στις αρχές του 9ου αι.). Και τα δύο αυτά γεγονότα θεωρούνται απόδειξη της δυ-

σαρέσκείας του Θεού για την εγκατάληψη της εικονομαχικής πολιτικής. Έτσι η επιθυμία του αυτοκράτορα να πεθάνει ειρηνικά και να εξασφαλίσει τη μακροβιότητα της δυναστείας του τον οδηγούν, κατά τα λεγόμενά του, στην απόφαση να επαναφέρει σε ισχύ την εικονομαχία (**δεύτερη ερώτηση**).

Οι λόγοι που οδήγησαν τους Ισαύρους να ξεκινήσουν την εικονομαχία ήταν:

1. Οι ανεικονικές λατρευτικές αντιλήψεις των κατοίκων των ανατολικών επαρχιών, από τις οποίες κατάγονταν και οι ίδιοι. Οι αντιλήψεις αυτές ήταν επηρεασμένες από τους γειτονικούς αραβικούς πληθυσμούς **2.** Οι δεισδιαιμονίες και οι υπερβολές σε σχέση με τη λατρεία των εικόνων και των λειψάνων. **3.** Η επιδίωξη περιορισμού της επιρροής των μοναχών και των μονών. **4.** Η αντίληψη ότι ο Θεός τιμωρούσε την ανοχή και τη χαλαρότητα στο σημαντικό αυτό θέμα (**τρίτη ερώτηση**).

Η σημασία της εικονομαχίας για την εξωτερική πολιτική ήταν σημαντική, καθώς οδήγησε στη διακοπή των σχέσεων με τη Ρώμη και την ίδρυση του Παπικού Κράτους που συνεργάστηκε με μια νέα πολιτική δύναμη που άρχισε τότε να αναδύεται στη Δύση, το Φραγκικό Κράτος. Στον τομέα της τέχνης η εικονομαχία προκάλεσε την εξαφάνιση των προσωπογραφικών θεμάτων και την υιοθέτηση φυσιοκρατικών θεμάτων και στυλιζαρισμένων διακοσμητικών μοτίβων (**τέταρτη ερώτηση**).

3. Η βασιλεία του Μιχαήλ Γ' (842-867) και η αυγή της Νέας Εποχής

Διδακτικός στόχος

Να εκτιμήσουν οι μαθητές τη σημασία της βασιλείας του Μιχαήλ Γ' για την εκπαίδευση, την άμυνα και τον πολιτισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία της ενότητας πρέπει να ξεκινήσει από ένα σημαντικό γεγονός που αναφέρεται στην προηγούμενη διδακτική ενότητα: **την αναστήλωση των εικόνων** που έφερε την ειρήνευση στους κόλπους της εκκλησίας και της κοινωνίας και έτσι αποτέλεσε προϋπόθεση για την ανατολή της Νέας Εποχής στα χρόνια του Μιχαήλ Γ'.

Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από μεγάλη πνευματική άνθηση που είχε εμπνευστή και χορηγό τον καίσαρα Βάρδα, αδελφό της βασιλομήτορος και αυγούστας Θεοδώρας. **Κέντρα βάρους** της ενότητας είναι η ίδρυση της σχολής της Μαγναύρας, η προσωπικότητα και η πνευματική συγκρότηση και δραστηριότητα του Λέοντος Φιλοσόφου και του πατριάρχη Φωτίου, οι πολεμικές επιτυχίες κατά των Αράβων και η στενά συνδεδεμένη με αυτές γένεση και διαμόρφωση της βυζαντινής επικής ή ακριτικής ποίησης.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από τους χρονογράφους που συνέχισαν το έργο του Θεοφάνη, τους λεγόμενους Συνεχιστές του Θεοφάνη. Αναφέρεται στη σημαντική θέση που κατείχε ο Λέων Φιλόσοφος στη σχολή της Μαγναύρας (ήταν διευθυντής ή ένα είδος πρύτανη) και στην εσωτερική οργάνωσή της. Η σχολή αποτελούνταν από τα τμήματα φιλοσοφίας, γεωμετρίας, αστρονομίας και γραμματικής. Οι καθηγητές που διέυθυναν τις αντίστοιχες έδρες ήταν ο Λέων και οι στενοί συνεργάτες του. Το απόσπασμα προσδιορίζει επίσης τα μέτρα που έλαβε ο ιδρυτής της σχολής, ο καίσαρ Βάρδας, για την πρόοδό της (γενναιόδωρες χορηγίες στη σχολή και ενίσχυση των ταλαντούχων φοιτητών).

Το **δεύτερο παράθεμα**, το οποίο προέρχεται από τη γραφίδα του Νικήτα του Παφλαγόνο, παρουσιάζει την κοινωνική προέλευση (από τους ευγενείς), την παιδεία (κατείχε όλες τις **θύραθεν**,

δηλ. τις κοσμικές επιστήμες) και την πνευματική προσωπικότητα του Φωτίου. Ο σπουδαίος αυτός λόγιος και πατριάρχης συνδύαζε πλούτο, τάλαντο και επιμέλεια, με αποτέλεσμα να συναγωνίζεται όχι μόνο τους συγχρόνους του αλλά και τους αρχαίους διανοουμένους.

Το **τρίτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από το σύντομο έπος του Αρμούρη. Το έπος αναφέρεται στη διάβαση του Ευφράτη από νεαρό πολεμιστή και την έναρξη της βυζαντινής αντεπίθεσης, ένα γεγονός που ενέπνευσε και γέμισε με περηφάνεια τους απλούς βυζαντινούς πολίτες.

Το **τέταρτο παράθεμα** είναι ένα σχόλιο του Αρέθα πάνω σε ένα αρχαίο κείμενο και αναφέρεται σε περιπλανώμενους μουσικούς από τη μικρασιατική επαρχία της Παφλαγονίας (στα ΒΔ της Μ. Ασίας) –κάτι ανάλογο με τους περιφερόμενους **ραψωδούς** επικών τραγουδιών– που άδουν ηρωικά τραγούδια και μπορεί να συγκριθεί με το εικονογραφικό υλικό της ενότητας.

Η **πρώτη εικόνα** της ενότητας με την **παράσταση του προφήτη Έσδρα** δείχνει ένα λόγιο ή αντιγραφέα κατά την ώρα της εργασίας του με φόντο ένα ερμάρι βιβλιοθήκης και μπορεί να συνδυαστεί με τη δραστηριοποίηση των λογίων και το ζήνημα του ενδιαφέροντος για την αρχαιότητα κατά την περίοδο αυτή. Η δεύτερη εικόνα (τοιχογραφία) δείχνει **βυζαντινούς μουσικούς** να συνοδεύουν τραγουδιστή.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η σχολή της Μαγναύρας αποτελούνταν από τέσσερα επί μέρους τμήματα ή σχολές (βλ. παραπάνω). Ο Βάρδας, όπως πολλοί ηγεμόνες και έμποροι της Ιταλίας κατά την περίοδο της Αναγέννησης, συνέβαλε στην πρόοδο των επιστημών με χρηματικές χορηγίες και την ενθάρρυνση των κλίσεων των ταλαντούχων φοιτητών, προφανώς με οικονομικά και ηθικά μέτρα (**πρώτη ερώτηση**).

Πανεπιστήμιες διανοουμένους παρήγαγε κυρίως η Κλασική Αρχαιότητα και η Αναγέννηση. Τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αντιπροσωπεύουν ο Αριστοτέλης και οι Μιχαήλ Άγγελος και Λεονάρντο ντα Βίντσι αντίστοιχα. Σήμερα, σε μια εποχή αυστηρής εξιδίκευσης, οι πανεπιστήμιες διανοούμενοι έχουν εκλείψει (**δεύτερη ερώτηση**).

Στην εικόνα βλέπουμε έναν βυζαντινό λόγιο-αντιγραφέα να κάθεται σε ένα κάθισμα και να γράφει. Η στάση του είναι κάπως άβολη, καθώς η γραφική ύλη είναι ακουμπισμένη στα γόνατά του και ο ίδιος είναι αναγκασμένος να σκύβει για να γράψει. Τα πόδια του στηρίζονται σε ένα σκαμνί. Ανέναντί του υπάρχει ένα αναλόγιο ή βιβλιοστάτης, με το βιβλίο που αντιγράφει ο λόγιος ανοικτό. Στο βάθος ένα ερμάρι-βιβλιοθήκη. Οι σύγχρονοι διανοούμενοι έχουν στη διάθεσή τους πολύ πιο άνετα γραφεία και εξελιγμένα μέσα γραφής, όπως είναι οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές (**τρίτη ερώτηση**).

Τα φυσικά και κοινωνικά πλεονεκτήματα που καθόριζαν την υπεροχή του Φωτίου έναντι των άλλων διανοουμένων της εποχής του και οδήγησαν στην κοινωνική ανάδειξη και καταξίωσή του ήταν η αριστοκρατική του προέλευση, ο πλούτος που του επέτρεπε να αποκτήσει κάθε είδους βιβλίο, το φιλολογικό και ρητορικό τάλαντο και η ακοίμητη δραστηριότητα. Στην κλασική Αθήνα, αντίθετα, αποκλειστικά και μόνο η προσωπική αξία ήταν ικανή να οδηγήσει τον πολίτη στην κοινωνική καταξίωση, με την προϋπόθεση ότι ο πολίτης είχε πλήρη πολιτικά δικαιώματα και δεν ανήκε στους δούλους ή τους ξένους. Το χρήμα και η καταγωγή δεν έπαιζαν κατά τα λεγόμενα του Περικλή καθοριστικό ρόλο (**τέταρτη ερώτηση**).

Η κοινωνία των αραβοβυζαντινών συνόρων της Μ. Ασίας ήταν αγροτική και συγχρόνως πολεμική. Οι σημαντικότερες (και εναλλασσόμενες) δραστηριότητες του ανθρώπου ήταν ο πόλεμος, το κυνήγι και η γεωργία. Πολύτιμοι σύντροφοι του ανθρώπου σ' αυτές ήταν τα όπλα, το σκυλί και το άλογο. Οι επαφές μεταξύ του βυζαντινού και του αραβικού πληθυσμού είναι άλληλοτε εχθρικές και άλληλοτε φιλικές. Οι επιγαμίες δεν ήταν σπάνιες (Διγενής) και η γλώσσα αντιπροσώπευε ένα μεικτό ιδίωμα με πολλά δάνεια από τους γείτονες κλη. (**πέμπτη ερώτηση**).

4. Η διάδοση του Χριστιανισμού στους Μοραβούς και τους Βουλγάρους

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τις προϋποθέσεις και να παρακολουθήσουν τα στάδια του εκχριστιανισμού των Μοραβών και των Βουλγάρων.
2. Να αξιολογήσουν οι μαθητές τη σημασία του εκχριστιανισμού των σλαβικών λαών.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η ενότητα αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στον εκχριστιανισμό των Μοραβών, το δεύτερο στον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων. Η πρώτη από τις δύο βασικές προϋποθέσεις του εκχριστιανισμού των Μοραβών ήταν η επιλογή του ηγεμόνα τους Ραστισλάβου να στηριχθεί στη μακρινή αλλά ισχυρή αυτοκρατορία των Ρωμαίων, για να αποκρούσει τις απειλές που εκπορεύονταν από τους γείτονές του Βουλγάρους και Γερμανούς. Η δεύτερη προϋπόθεση ήταν η φιλελεύθερη απόφαση των Βυζαντινών να διαδώσουν τον Χριστιανισμό στους Σλάβους με όργανο τη σλαβική γλώσσα. Με την απόφαση αυτή συνδέεται άμεσα το περιεχόμενο του **πρώτου παραθέματος**.

Η απόφαση αυτή οδήγησε στην επεξεργασία του σλαβικού αλφαβήτου και στην μετάφραση των βασικών λειτουργικών βιβλίων του Χριστιανισμού στη σλαβική γλώσσα. Το έργο αυτό ανέλαβαν και πραγματοποίησαν με επιτυχία οι δύο εκ Θεσσαλονίκης ιεραπόστολοι και αδελφοί Κύριλλος-Κωνσταντίνος και Μεθόδιος. Ακολούθως ταξίδεψαν στη Μοραβία, όπου μόρφωσαν ιερείς και οργάνωσαν τη μοραβική εκκλησία.

Το παράδειγμα των Μοραβών και άλλων σλαβικών φύλων επηρέασε καθοριστικά την απόφαση του βουλγαρου ηγεμόνα Βόρνη να οδηγήσει τον λαό του στον Χριστιανισμό. Αρχικά ο Βόρνης στράφηκε προς την Εκκλησία της Ρώμης και αυτό προκάλεσε τη σύγκρουση του Βυζαντίου με τη Ρώμη, από την οποία προέκυψε το λεγόμενο «Φωτείο Σχίσμα» μεταξύ των δύο εκκλησιών. Ο Βόρνης αναγκάστηκε από το βυζαντινό στρατό να εκδιώξει τους ρωμαίους απεσταλμένους και να δεχτεί βυζαντινούς απεσταλμένους. Αργότερα στράφηκε και πάλι προς τη Ρώμη, επιδιώκοντας να χειραφετηθεί από το πατριαρχείο της Κων/λης. Το πρόβλημα της εξάρτησης της νεαρής βουλγαρικής εκκλησίας κρίθηκε από την Οικουμενική Σύνοδο του έτους 870. Η Βουλγαρική Εκκλησία θα υπαγόταν στο εξής στο Πατριαρχείο της Πόλης (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Τα αποτελέσματα του εκχριστιανισμού των Μοραβών και των Βουλγάρων ήταν σημαντικά: Οι Σλάβοι εντάχθηκαν στο σύστημα ενός πολιτισμού που έχει δύο συνιστώσες, το Βυζάντιο και το Χριστιανισμό, ενώ ενίσχυσαν την ενότητά τους (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** αναφέρεται στη **θεωρία των τριών ιερών γλωσσών** που πρέσβευε τότε η ρωμαϊκή εκκλησία και στην αναίρεσή της από τον Κωνσταντίνο. Η θεωρία των τριών ιερών γλωσσών συνίστατο στην άποψη ότι η διάδοση και διδασκαλία του Χριστιανισμού ήταν θεμιτή μόνο στη λατινική, την ελληνική και την εβραϊκή γλώσσα. Ο Κωνσταντίνος ανασκεύασε πειστικά αυτή τη θεωρία, όταν, ταξιδεύοντας προς τη Ρώμη, συναντήθηκε με εκπροσώπους του λατινικού κλήρου στη Βενετία. Το επιχείρημα του Κωνσταντίνου ήταν ότι πολλοί λαοί έχουν τη δική τους γραφή και ότι όλοι οι λαοί δικαιούνται σύμφωνα με τον Δαβίδ να υμνούν το θεό στη δική τους γλώσσα. Μ' άλλα λόγια **στον εκλεκτικισμό της συγκεκριμένης θεωρίας** αντέταξε τη **δημοκρατική ιδέα της ισότητας όλων των λαών και γλωσσών της γης** ενώπιον του Θεού.

Το **δεύτερο παράθεμα** αναφέρεται στο περιεχόμενο της επιστολής του Φωτίου προς τους εκπροσώπους των ανατολικών πατριαρχείων. Με αυτή ο Φώτιος στηλιτεύει και καταδικάζει τις δογματικές και λειτουργικές παρεκκλίσεις που οι απεσταλμένοι της ρωμαϊκής εκκλησίας επιδίωκαν να

επιβάλλουν στους Βουλγάρους (νηστεία Σαββάτου, αγαμία ιερέων, συντόμευση της Αγίας Τεσσαρακοστής κατά μία εβδομάδα, αποκλειστική τέλεση του μυστηρίου του χρίσματος από επισκόπους, εκπόρευση Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού).

Η εικόνα με τους ιεραποστόλους Κύριλλο και Μεθόδιο που βρίσκεται σήμερα στη Φιλιππούπολη, είναι δημιούργημα της νεότερης εποχής (1862) και προδίδει την αντίληψη που έχουν οι σλαβικοί λαοί για τους δύο μεγάλους δασκάλους τους.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η άποψη του ρωμαϊκού κλήρου ήταν ότι οι Σλάβοι θε έπρεπε να διδαχτούν τον Χριστιανισμό με βιβλία γραμμένα στη λατινική ή την ελληνική ή την εβραϊκή και όχι βέβαια στη σλαβική γλώσσα, γιατί ούτε οι απόστολοι ούτε οι πάπες ούτε οι Μεγάλοι Πατέρες της Δυτικής Εκκλησίας (ως παραδείγματα αναφέρονται ο Γρηγόριος ο Μέγας, ο Ιερώνυμος και ο Αυγουστίνος) επινόησαν ή χρησιμοποιήσαν μία γραπτή σλαβική γλώσσα. Ο Κωνσταντίνος απέκρουσε το παράλογο αυτό επιχείρημα με την επισήμανση ότι πολλοί λαοί είχαν ήδη μια γραφή και ότι, σύμφωνα με το Δαβίδ, όλοι οι λαοί είχαν το δικαίωμα να δοξολογούν το Θεό στη γλώσσα τους.

Ο Κωνσταντίνος με τη θέση που υιοθέτησε μετουσίωσε σε πράξη το βαθύ ανθρωπισμό και τη φιλελεύθερη νοοτροπία που διέπνεαν τη Βυζαντινή Εκκλησία στα μέσα του 9ου αι.. Ο εμπνευσμένος πατριάρχης Φώτιος, με την αμέριστη συνδρομή της κοσμικής εξουσίας και μιας πηλιάδας άξιων συνεργατών στους οποίους συγκαταλέγονταν και οι δύο ιεραπόστολοι των Σλάβων, επεξεργάστηκε και εφάρμοσε ένα νέο μοντέλο εκχριστιανισμού των γειτονικών με το Βυζάντιο λαών, που στηριζόταν στη γλώσσα του εκχριστιανιζόμενου κάθε φορά λαού. Έτσι απέδειξε τη διορατικότητα, την ανεκτικότητα και την προσαρμοστικότητα της βυζαντινής εκκλησίας και του βυζαντινού κράτους στις ανάγκες και τα δεδομένα του νέου διεθνούς περιβάλλοντος που είχε διαμορφωθεί στα μέσα του 9ου αι. (**πρώτη ερώτηση**).

Ο εκχριστιανισμός των Μοραβίων από το Βυζάντιο υπήρξε μια διαδικασία εντελώς ειρηνική. Ο Ρασισλάβος ζήτησε με επίσημη πρεσβεία ιεραποστόλους από το Βυζάντιο και αυτό ανταποκρίθηκε πρόθυμα. Αντίθετα, στην περίπτωση των Βουλγάρων χρησιμοποιήθηκε από το Βυζάντιο στρατιωτική βία και τα πράγματα έλαβαν απροσδόκητη και επεισοδιακή εξέλιξη. Διακρίνουμε στην υπόθεση αυτή τέσσερις φάσεις: **1.** Ο βούλγαρος ηγεμόνας Βόρνης στρέφεται προς την Εκκλησία της Ρώμης, για να αναλάβει αυτή το έργο του προσηλυτισμού του λαού του. **2.** Ο βυζαντινός στρατός υποχρεώνει τον βούλγαρο ηγεμόνα να εκδιώξει τον ρωμαιοκαθολικό κλήρο και να ζητήσει ιεραποστόλους από το Βυζάντιο. **3.** Ο Βόρνης εκδιώκει τους βυζαντινούς και στρέφεται εκ νέου προς τον πάπα της Ρώμης. **4.** Η Σύνοδος του 870 δικαιώνει το πατριαρχείο Κων/λης και υπάγει στη δικαιοδοσία του την Εκκλησία της Βουλγαρίας (**δεύτερη ερώτηση**).

Οι Σλάβοι τιμούν ιδιαίτερα τους δύο ιεραποστόλους Μεθόδιο και Κωνσταντίνο-Κύριλλο, διότι αυτοί και οι μαθητές τους διαμόρφωσαν τις στέρεες προϋποθέσεις (σλαβικό αλφάβητο και λειτουργικά βιβλία), για να αναπτύξουν οι σλαβικοί λαοί γραπτό πολιτισμό, λογοτεχνία (με θρησκευτικό αρχικά περιεχόμενο) και τρόπο ζωή (modus vivendi) που έφεραν τη διπλή και καθοριστική σφραγίδα-επίδραση του Χριστιανισμού και του Βυζαντίου. Οι αρκετά ευαγάγνωστες σλαβικές επιγραφές επιτρέπουν την εύκολη ταύτιση των δύο απεικονιζόμενων ιεραποστόλων και αδελφών: Αριστερά με μοναστικό ένδυμα ο λιπόσαρκος Κύριλλος, δεξιά με τα αρχιερατικά άμφια ο ευτραφέστερος και νεότερος Μεθόδιος (**τρίτη ερώτηση**).

5. Η Βυζαντινή Εποποιία. Επικοί αγώνες και επέκταση της Αυτοκρατορίας

Διδακτικοί στόχοι

1. Να εκτιμήσουν οι μαθητές τη συμβολή των μεγάλων στρατηγών και των μεγάλων στρατηγών-αυτοκρατόρων στη βυζαντινή εποποιία.

2. Να αξιολογήσουν οι μαθητές την οικονομική σημασία των βυζαντινών θριάμβων κατά των Αράβων και των Βουλγάρων.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η ενότητα προσφέρεται για διδασκαλία που συνδυάζει τις πληροφορίες της αφήγησης με τη μελέτη του χάρτη που δείχνει τις βυζαντινές κατακτήσεις στα χρόνια της Μακεδονικής Δυναστείας.

Μετά την αναφορά στους κυριότερους σταθμούς της μακεδονικής στρατιωτικής ανάκτησης (Reconquista), πρέπει να εξαρθεί η σιδερένια πειθαρμία και η στρατηγική μεγαλοφυΐα των μεγάλων στρατηγών ή στρατηγών-αυτοκρατόρων της εποχής, με αξιοποίηση των δύο πρώτων παραθεμάτων. Οι μαθητές μπορούν να αναγνωρίσουν στα παραθέματα μερικά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Νικηφόρου Φωκά (σταυροφορικό πάθος, ορμή και αυτοπεποίθηση), του Ρωμανού Λακαπηνού (διπλωματική επιδεξιότητα, ψυχραιμία και επιμονή στους στόχους του) και τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής του Βασίλειου Β' (πόλεμος κατά των δυνατών και επιλογή κατάλληλων συνεργατών) και τις στρατιωτικές του συνήθειες (σκληρότατες και μακράς διάρκειας εκστρατείες χωρίς χρονοδιάγραμμα) (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Το τελευταίο παράθεμα προσφέρεται για τη μελέτη των οικονομικών συνεπειών της βυζαντινής εποποιΐας. Συγκέντρωση τεράστιων νομισματικών αποθεμάτων, αύξηση των κυκλοφορούντων πολιυτίμων μετάλλων και τόνωση του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου (και της βιοτεχνίας φυσικά), βελτίωση του επιπέδου ζωής και αύξηση της αυτοπεποίθησης των Βυζαντινών, ενίσχυση του διεθνούς κύρους της αυτοκρατορίας, αύξηση των δυνατοτήτων ανάπτυξης του πολιτισμού (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από επιστολή του Νικηφόρου Φωκά προς το χαλίφη των Αράβων. Η επιστολή αποκαλύπτει το σχέδιο του στρατηγού-αυτοκράτορα για άμεση κατάκτηση της Αιγύπτου και μακροπρόθεσμη κατάκτηση όλης της Ανατολής και της Δύσης και τη διάδοση της θρησκείας του σταυρού με το ξίφος. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα πολεμικό σχέδιο αναστροφής της ιστορικής διαδικασίας που οδήγησε στην κατάκτηση των χωρών της Εγγύς Ανατολής από τους Άραβες στη διάρκεια του 7ου αι. και για μία σταυροφορικού τύπου απάντηση των Βυζαντινών στον ιερό πόλεμο του Ισλάμ κατά της Χριστιανοσύνης.

Το **δεύτερο παράθεμα** είναι απόσπασμα από επιστολή διαμαρτυρίας του Ρωμανού Λακαπηνού προς τον ηγέτη των Βουλγάρων Συμεών. Ο αυτοκράτορας επικρίνει το βούλγαρο ηγεμόνα, γιατί σφετερίστηκε και χρησιμοποιεί παράνομα και ανώφελα, κατά την άποψη του επιστολογράφου, τον τίτλο **βασίλειος Ρωμαίων και Βουλγάρων**. Οι Βυζαντινοί θεωρούσαν ότι η χρήση του τίτλου **βασίλειος Ρωμαίων** ήταν αποκλειστικό δικαίωμα των ηγεμόνων τους, διαδόχων των αρχαίων ρωμαίων αυτοκρατόρων. Για το λόγο αυτό μάλιστα είχαν συγκρουστεί διπλωματικά με τη Φραγκική Αυτοκρατορία των Καρολιδών στις αρχές του 9^{ου} αι και τη Γερμανική Αυτοκρατορία των Οθωνιδών στα μέσα του 10^{ου} αι.

Το **τρίτο παράθεμα** αναφέρεται στην εσωτερική πολιτική και τις στρατιωτικές αρετές του Βασιλείου Β'. Τα κύρια σημεία της εσωτερικής πολιτικής του ήταν η καταπολέμηση τα αριστοκρατίας και η επιλογή μιας ομάδας έμπιστων και ικανών συνεργατών. Οι στρατιωτικές αρετές του Βασιλείου ήταν η μεγάλη επιμονή στην υλοποίηση των στόχων του και η αντοχή του στις αντίξοες καιρικές συνθήκες. Οι αρετές αυτές εξηγούν σε μεγάλο βαθμό τις στρατιωτικές του επιτυχίες και την τελική συντριβή των Βουλγάρων, ενός σκληροτράχηλου, ανυπότακτου και πολεμικότετου αντιπάλου.

Το **τέταρτο απόσπασμα** προέρχεται από συλλογικό ιστοριογραφικό έργο που εκδόθηκε πρόσφατα με επιμέλεια της Α. Λαϊού. Το κείμενο βασίζεται σε αυθεντικές πληροφορίες βυζαντινών και αραβικών πηγών και μας δίνει μια αμυδρή, έστω, ιδέα για τα μυθικά πλούτη που κατέληξαν στα

χέρια των Βυζαντινών, όταν αυτοί κατέλαβαν τα διεθνούς φήμης εμπορικά κέντρα των Αράβων. Η εισροή χρυσού, αργύρου, μεταξωτών και καρυκευμάτων στο Βυζαντινό Κράτος βελτίωσε αφάνταστα το επίπεδο ζωής και αύξησε σε τεράστιο βαθμό τις οικονομικές δυνατότητες και το κύρος του. Ο **χάρτης** δείχνει την έκταση του Βυζαντινού Κράτους κατά το θάνατο του Βασιλείου Β'.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Ο Νικηφόρος Φωκάς έβλεπε τις εκστρατείες κατά των Αράβων ως σταυροφορία. Εναρμονιζόμενος μάλιστα με την αντίληψη αυτή ο αυτοκράτορας ζήτησε από την εκκλησία να αναγνωρίσει ως μάρτυρες της πίστης τους στρατιώτες που έπεφταν στο πεδίο της μάχης, αλλά ο πατριάρχης διαφώνησε. Ο ασκτικός και σκληροτράχηλος στρατηλάτης απέβλεπε στην ανάκτηση όλων των εδαφών που κάποτε ανήκαν στο ρωμαϊκό κράτος και χάθηκαν μετά την έξοδο των Αράβων από την Αραβική Χερσόνησο και τη διάδοση του Ισλάμ σε Αίγυπτο, Συρία και Παλαιστίνη. Ο Φωκάς χρησιμοποιεί για την ανάκτηση των εδαφών αυτών στην ουσία τα ίδια όπλα που χρησιμοποίησαν κάποτε και οι Άραβες, δηλαδή την ιδέα του ιερού πολέμου. Αυτό γίνεται σαφές από το παρατιθέμενο απόσπασμα της επιστολής (**πρώτη ερώτηση**).

Τα κυριότερα προβλήματα στο εσωτερικό του κράτους, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση ο Βασίλειος Β', ήταν η απειλή που αντιπροσώπευε για την κεντρική αυτοκρατορική εξουσία η μεγάλη γαιοκτησία και η έλλειψη ικανών και έμπιστων συνεργατών. Ο Βασίλειος με τη βοήθεια των Ρώσων συνέτριψε την εξέγερση των μικρασιατών δυνατών (Βάρδα Σκληρού και Βάρδα Φωκά) και περιορίσε τη δύναμη της αριστοκρατίας. Επίσης δημιούργησε μια ομάδα στενών συνεργατών που ήταν και ικανοί και έμπιστοι. Ως στρατηγός ο Βασίλειος Β' ήταν ακαταπόνητος και ανθεκτικός στις ακραίες καιρικές συνθήκες και δεν συνήθιζε να τελειώνει τις εκστρατείες του, όταν ερχόταν ο χειμώνας αλλά όταν υλοποιούσε τους στόχους του (**δεύτερη ερώτηση**).

Η απίστευτη λεία που συγκέντρωσαν οι Βυζαντινοί στη διάρκεια της βυζαντινής εποποιίας αύξησε την αυτοπεποίθηση και την περηφάνεια των Βυζαντινών. Σ' αυτό συνέβαλαν και οι θρίαμβοι που τελέστηκαν στη Κωνσταντινούπολη, για να γιορταστούν οι μεγάλες νίκες στην ανατολή. Περαιτέρω η λεία αυτή γέμισε τα ταμεία του κράτους (αυτό επιδίωκε και ο Νικηφόρος Φωκάς, όπως γράφει στην επιστολή του προς το χαλίφη των Αράβων) και πολλαπλασίασε τα νομισματικά του αποθέματα και τις οικονομικές του δυνατότητες. Τα χρυσά και αργυρά αντικείμενα που μεταφέρθηκαν στην Πόλη αυξήσαν τις ποσότητες των κυκλοφορούντων πολυτίμων μετάλλων και αυτό ενίσχυσε το εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο του κράτους. Η αύξηση του βυζαντινού πλούτου έγινε αισθητή ακόμη και στον αραβικό κόσμο (**τρίτη ερώτηση**).

6. Η ίδρυση, η εξέλιξη και ο εκχριστιανισμός του Ρωσικού Κράτους

Διδακτικοί στόχοι

1. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές τη διαδικασία διαμόρφωσης του έθνους (εθνογένεσης) των Ρώσων και την πορεία τους προς τη συγκρότηση κρατικής οντότητας.
2. Να κατανοήσουν τη βαθύτερη σχέση μεταξύ της σύναψης εμπορικών σχέσεων μεταξύ Βυζαντίου και Ρωσίας και του εκχριστιανισμού των Ρωσ,
3. Να παρακολουθήσουν τη διαδικασία του εκχριστιανισμού και να αντιληφθούν τη σημασία του για τον πνευματικό και υλικό πολιτισμό του Ρωσικού Έθνους.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Με αφορμή τις παραδοσιακές φιλικές σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Ελλήνων κυρίως στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, μπορούμε να διεγείρουμε το ενδιαφέρον των μαθητών για τις απαρχές της Ρωσικής Ιστορίας: την εθνογένεση των Ρώσων, την ίδρυση του Ρωσικού Κράτους και την καθοριστική συμ-

βοή του Βυζαντίου στον εκχριστιανισμό της Ρωσίας, η οποία εξηγεί άλληλωστε και τις φιλικές αυτές σχέσεις.

Οι μαθητές πρέπει να αντιληφθούν ότι στην η διαδικασία διαμόρφωσης του λαού των Ρώσων συμμετείχαν τόσο οι σκανδιναβοί έποικοι Βάραγγοι όσο και το γηγενές ανατολικό σλαβικό στοιχείο (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Το δίπτυχο **πόλεμος-εμπόριο** χαρακτηρίζει τις σχέσεις Ρωσίας-Βυζαντίου μέχρι τον εκχριστιανισμό των Ρως (989). Ο εκχριστιανισμός προετοιμάστηκε από το εμπόριο. Η παρακολούθηση των ρωσοβυζαντινών εμπορικών σχέσεων εξυπηρετείται τόσο από τα παραθέματα που αναφέρονται στις εμπορικές συνθήκες του 911 και του 944 και προσφέρονται για συγκριτική εξέταση, όσο και από τη μελέτη του χάρτη.

Επειδή το παράθεμα για το περιεχόμενο της συνθήκης του 911 υπάρχει μόνο στο παρόν βιβλίο του καθηγητή, προτείνεται η φωτοτύπησή του και η διανομή των φωτοτυπιών από τον καθηγητή στους μαθητές. Από τη σύγκριση του κειμένου αυτού με τους όρους της συνθήκης του 944, οι μαθητές θα διαπιστώσουν ότι οι όροι της συνθήκης του 944 ήταν λιγότερο ευνοϊκοί για τους Ρώσους από τους όρους της συνθήκης του 911. Μια εξήγηση γι' αυτό μας παρέχει η στρατιωτική ήττα των Ρώσων λίγο πριν από την υπογραφή της συνθήκης του 944. Το συμπέρασμα είναι ότι υπήρχε μια διαρκής αλληλεπίδραση ανάμεσα στο εμπόριο και τον πόλεμο (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Με τη βοήθεια του τετάρτου παραθέματος του βιβλίου, οι μαθητές μπορούν να παρακολουθήσουν το τελευταίο στάδιο στη διαδικασία εκχριστιανισμού των Ρως στα τέλη του 10^{ου} αι. να συζητήσουν τις κολλοσιαίες μεταβολές που αυτός έφερε στον υλικό και πνευματικό πολιτισμό και τις ιστορικές τύχες της Ρωσίας (**τρίτος διδακτικός στόχος**).

Πρόσθετα παραθέματα

1. Οι όροι της βυζαντινορωσικής εμπορικής συνθήκης του έτους 911

Οι ρώσοι έμποροι εξασφάλισαν ολική απαλλογή από τους δασμούς, τους παραχωρήθηκε ένας ειδικός χώρος διαμονής στο προάστειο του Αγίου Μάμαντος (σημερινό Μπεσίκτας στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου), και θα τους δινόταν δωρεάν τροφή για έξι μήνες, μια περίοδο διπλάσιας διάρκειας από το σύνηθες χρονικό όριο παραμονής των ξένων εμπόρων στην πόλη. Ειδικός όρος όριζε ρητά ότι θα είχαν όσα λουτρά επιθυμούσαν [...]. Αρκετά άρθρα της συνθήκης όριζαν τις ποινές που θα επιβλήθηκαν σε περιπτώσεις συγκρούσεων μεταξύ Βυζαντινών και Ρώσων και παραπτωμάτων όπως η κλοπή, ο τραυματισμός και ο φόνος. Κάθε συμβαλλόμενο μέρος αναλάμβανε την υποχρέωση να βοηθά τους εμπόρους του άλλου μέρους που θα ναυαγούσαν. Ένας άλλος όρος επιβεβαίωσε το δικαίωμα των Ρώσων να υπηρετούν ως μισθοφόροι στο στρατό του αυτοκράτορα.

D. Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, μετ. Γ. Τσεβρεμές, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, 308-309.

2. Η σημασία της συνθήκης του 911

Η συνθήκη του 911 δείχνει ότι οι Βάραγγοι, οι αυθέντες της Ρωσίας, και οι Σλάβοι, οι υποτελείς τους, έληκταν όλο και περισσότερο στην οικονομική και πολιτική τροχιά του Βυζαντίου, μέσω του εμπορίου της διπλωματίας και της ανθρώπινης επαφής. Αυτές οι επαφές δεν θα μπορούσαν να μην ενθαρρύνουν τις πολιτιστικές σχέσεις. Γιατί οι ρώσοι έμποροι και μισθοφόροι και οι διπλωματικοί απεσταλημένοι των δύο χωρών που ταξίδευαν συνεχώς μεταξύ Κιέβου και Κωνσταντινούπολης, δρούσαν ως φορείς ιδεών, πεποιθήσεων και τρόπων. Από την άλλη μεριά οι βυζαντινοί ιθύνοντες είχαν σοβαρούς λόγους να επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν τις σχέσεις τους με τους Ρώσους, για να φέ-

ρουν αυτό το βαρβαρικό και ακόμη σε μεγάλη έκταση ειδωλολατρικό λαό υπό τον διπλό έλεγχο της Αυτοκρατορίας και της Εκκλησίας της Ανατολικής Ρώμης.

D. Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, μετ. Γ. Τσεβρεμές, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, 308.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από τον άραβα γεωγράφο Ιμπν Χορνταντμπέ που μας δίνει εξαιρετικές πληροφορίες για το Βυζάντιο και τις διεθνείς σχέσεις του στα μέσα του 9ου αι. Περιγράφονται τα εμπορικά ταξίδια των Ρως πάνω στον Ντον προς τον Εύξεινο και το Βυζάντιο, προς την πρωτεύουσα των Χαζάρων Khamlig, την Κασπία Θάλασσα και μέσω αυτής προς την πρωτεύουσα του Χαλιφάτου Βαγδάτη. Ο χάρτης στο τέλος της διδακτικής ενότητας στηρίζεται ακριβώς στα δεδομένα του παραθέματος και γι' αυτό το λόγο το παράθεμα πρέπει να μελετηθεί σε συνδυασμό με τον χάρτη αυτό.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από το λεγόμενο Παλαιο-Ρωσικό Χρονικό και μας δίνει ορισμένους από τους όρους της ρωσοβυζαντινής εμπορικής συνθήκης του 944.

Το **τρίτο παράθεμα** προέρχεται από το έργο του D. Obolensky για τις σχέσεις Βυζαντίου και Ανατολικής Ευρώπης. Σ' αυτό ο ιστορικός αξιοποιώντας διάφορες πηγές μας δίνει έναν κατάλογο από τα προϊόντα που ανταλλάσσονταν μεταξύ Ρως και Βυζαντινών.

Το **τέταρτο παράθεμα** αναφέρεται στις ρωσοβυζαντινές σχέσεις, από τη στιγμή που ο Βασίλειος Β' αθέτησε την υπόσχεσή του να δώσει την αδελφή του σύζυγο στον ηγεμόνα του Κιέβου Βλαδίμηρο. Όπως αφηγείται το Χρονικό, ο Βλαδίμηρος, οργισμένος από την προσβλητική στάση του Βασιλείου Β', πολιορκησε και κατέλαβε την πόλη της Χερσώνας στα βόρεια παράλια του Ευξείνου που είχε ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για το Βυζάντιο και έτσι υποχρέωσε τον αυτοκράτορα να τηρήσει την υπόσχεσή του, αφού όμως πρώτα εξασφάλισε την αποδοχή του Χριστιανισμού από τους Ρώσους. Το επιχείρημα που επικαλέστηκε ο Βασίλειος ήταν ότι η αδελφή του δεν θα μπορούσε να παντρευτεί ένα ξένο ηγεμόνα, εφόσον αυτός δεν ήταν χριστιανός. Η εκδοχή του Χρονικού δεν σημαίνει ότι τα πράγματα εξελίχτηκαν οπωσδήποτε έτσι. Η απόφαση του εκχριστιανισμού είναι πιθανό ότι ελήφθη από τον ίδιο τον Βλαδίμηρο που θέλησε έτσι να εκσυγχρονίσει και να αναβαθμίσει το κράτος του μέσα σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο και εκχριστιανιζόμενο διεθνές περιβάλλον.

Το **πρώτο πρόσθετο παράθεμα** προέρχεται επίσης από το ΠαλαιοΡωσικό Χρονικό και περιλαμβάνει ορισμένους από τους όρους της ρωσοβυζαντινής εμπορικής συνθήκης του 911.

Στο **δεύτερο πρόσθετο παράθεμα** ο D. Obolensky αξιολογεί τη σημασία αυτής της συνθήκης.

Το εικονογραφικό υλικό της ενότητας αποτελείται από την **εικόνα με την παρθένο του Βλαδίμηρ και την παράσταση χριστιανικού ναού από το Σουζντάη** και πιστοποιεί το μέγεθος της πολιτιστικής επιρροής που άσκησε το Βυζάντιο στη Ρωσία μετά τον εκχριστιανισμό της.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Στην περίπτωση της εθνογένεσης των Ρως, όπως και στην περίπτωση της εθνογένεσης των Βουλγάρων, μια ξένη κυρίαρχη ομάδα (Πρωτοβούλγαροι και Ρως) που έρχεται έξωθεν συγχωνεύεται με το υπόστρωμα του ιθαγενούς σλαβικού πληθυσμού. Η κυρίαρχη αυτή ομάδα δίνει στο νέο λαό το όνομα και την κρατική οργάνωση, το πολυάριθμο σλαβικό στοιχείο τη γλώσσα και τη λαϊκή βία (πρώτη ερώτηση).

Οι περιορισμοί, στους οποίους υπέκειτο η παρουσία των Ρως στην Κωνσταντινούπολη, είναι τριών ειδών: Αφορούν τον τρόπο εισόδου των εμπόρων στην Πόλη (ανά ομάδες αποτελούμενες από 50 άοπλους κάθε φορά εμπόρους), τον τόπο διαμονής (στο προάστειο του Αγίου Μάμαντος, σημερινό Μπεσίκτας) και τη διάρκεια της παραμονής στην πρωτεύουσα του Βυζαντινού Κράτους (τρεις μήνες) (**δεύτερη ερώτηση**).

Οι Ρώσοι μετέφεραν στην Κωνσταντινούπολη γούνες, ξίφη, σκλάβους, μέλι και κερί και εισήγαγαν στη χώρα τους από το Βυζάντιο μεταξωτά, χρυσάφι, κρασί, φρούτα και διάφορα στολίδια (**τρίτη ερώτηση**).

Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων παρουσιάζεται ως βασική προϋπόθεση του βασιλικού γάμου Άννας-Βλαδιμήρου, επειδή τα μέλη της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας δεν επιτρεπόταν να συνάψουν γάμους με εθνικούς (**τέταρτη ερώτηση**).

7. Σχέσεις Βυζαντίου-Δύσης. Αγώνες για τη διατήρηση των ιταλικών κτήσεων

Διδακτικοί στόχοι

1. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές την εξέλιξη της δυτικής πολιτικής του Βυζαντίου.
2. Να γνωρίσουν οι μαθητές μεθόδους και τρόπους άσκησης της βυζαντινής διπλωματίας.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία προτείνεται να ξεκινήσει από το ερώτημα: Πώς βρέθηκαν οι Έλληνες στη Σικελία και τη Ν. Ιταλία; Ακολουθώς πρέπει να γίνει μια σύντομη αναδρομή στην **ιστορία της βυζαντινής Ιταλίας**: Οι κυριότεροι σταθμοί της ήταν οι κατακτήσεις του Ιουστινιανού, η ίδρυση του Εξαρχάτου της Ραβέννας, οι νέες εγκαταστάσεις Ελλήνων στα χρόνια των σλαβικών επιδρομών, η κατάκτηση της Βενετίας και της Ιστρίας από τον Καρλομάγνο και η ανάκτησή τους από το Βυζάντιο δυνάμει της συνθήκης του έτους 812.

Η καθαυτή διδακτική ενότητα επικεντρώνεται στις κατακτήσεις των Αράβων επί Σικελίας, τις δημογραφικές και στρατιωτικές συνέπειές τους και τις πολιτικές συνέπειες της γερμανικής παρέμβασης. Με τις αραβικές επιδρομές και τη στέψη του Όθωνα Α' **ως βασιλέως Ιταλίας** και ως **αυτοκράτορος Ρωμαίων** συνδέονται στενά οι επιδιώξεις της **ιταλικής πολιτικής** του Βυζαντίου (απόκρουση Αράβων και Γερμανών και διατήρηση και επέκταση των ιταλικών κτήσεων) και η διοικητική οργάνωση των βυζαντινών κτήσεων σε τρία θέματα που συνηγόθηκαν περί το 975 στο κατεπανάτο Ιταλίας.

Η ιταλική πολιτική των Μακεδόνων απέβληπε στην απόκρουση των Αράβων και στην επίλυση των διπλωματικών διαφορών του Βυζαντίου με την Γερμανική Αυτοκρατορία (χρήση αυτοκρατορικού τίτλου και έλεγχος ημιαυτόνομων ιταλικών κρατιδίων) και άλληλες πολλές φορές. Ο Κωνσταντίνος Ζ' αντιμετώπισε τους Άραβες με τη συνδρομή του γηγενούς ιταλικού πληθυσμού (**δεύτερο παράθεμα**), ενώ αντάλλαξε πρεσβείες με δυτικούς ηγέτες. Ο Νικηφόρος Φωκάς ακολούθησε σκληρή γραμμή στις διαπραγματεύσεις με τον απεσταλημένο του Όθωνα Λιουτπράνδο (απόσπασμα από το έργο του Λιουτπράνδου *Relatio de legatione Constantinopolitana*). Ο Ιωάννης Τζιμισκής, αντίθετα με τον προκάτοχό του, έδειξε διαλλακτικότητα έναντι των Γερμανών και έφτασε σε έναν συμβιβασμό, που επισφραγίστηκε με τον γάμο μεταξύ Όθωνος Β' και Θεοφανούς. Ο γάμος είχε σημαντικές πολιτιστικές συνέπειες, αφού ενίσχυσε τις βυζαντινές επιρροές στη Γερμανία και τη Δύση.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από αγιολογικό κείμενο και περιγράφει την μετοικεσία μέρους του σικελικού πληθυσμού προς την Καλαβρία, εξαιτίας των κατακτήσεων και λεηλασιών των Αράβων στο νησί και της τρομερής πείνας που ακολούθησε μαζί με τις συνέπειές της (φαινόμενα ανθρω-

ποφαγίας). Οι Σικελιώτες, υπό την ηγεσία του αγίου Σάββα, έφυγαν προς το ανατολικό μέρος του νησιού, όπου κατέφυγαν προσωρινά στο απόρθητο φρούριο της Ραμέτας, και ακολούθως πέρασαν με πλοία στην Καλαβρία.

Το **δεύτερο παράθεμα** αναφέρεται σε εξέγερση των κατοίκων του Ρυσιάνου/Rossano κατά του βυζαντινού διοικητή της περιοχής που έλαβε χώρα περί το 965/966, στα χρόνια της βασιλείας του Νικηφόρου Φωκά. Τα γεγονότα εξελίχτηκαν ως εξής: Ο μάγιστρος Νικηφόρος Εξακιονίτης, προφανώς στρατηγός και διοικητής της Καλαβρίας, αποφάσισε να κατασκευάσει με προσωπική εργασία (**αγγογαρεία**) των κατοίκων χελάνδια (πολεμικά πλοία), για να προστατεύσει με αυτά τις πόλεις της περιοχής από τις αραβικές επιδρομές και «να αφανίσει τη γειτονική και εχθρική Σικελία», που αποτελούσε το ορμητήριο των Σαρακηνών (Αράβων). Όταν τα πλοία είχαν ναυπηγηθεί και ήταν έτοιμα να καθελκυσθούν στη θάλασσα, οι «πάροικοι» του Ροσσάνο ξεσηκώθηκαν, πυρπόλησαν τα πλοία και απαγχόνισαν τους καπετάνιους (πρωτοκαράβους).

Ποιοι ήταν οι λόγοι της εξέγερσης και των ενεργειών που επακολούθησαν; Σύμφωνα με τη Vera von Falkenhausen, *La Vita di S. Nilo come fonte storica per la Calabria Bizantina*, *Atti del congresso internazionale su S. Nilo di Rossano, Rossano-Grottaferrata 1989*, 292, αυτές απαγορεύτηκαν από την επιθυμία των κατοίκων του Ροσσάνο, που είχαν ναυπηγήσει τα χελάνδια και αποτελούσαν τα πληρώματα του στόλου, να εμποδίσουν τη βυζαντινή απειλή εναντίον της Σικελίας, «όντας ασυνήθιστοι να υπηρετούν τα χελάνδια (εννοείται ως κωπηλάτες και μαχητές)», όπως υπογραμμίζει το κείμενο. Πρόκειται για σύγκρουση μεταξύ των επεκτατικών φιλοδοξιών της βυζαντινής κυβέρνησης, εκπροσωπούμενης από το μάγιστρο Νικηφόρο Εξακιονίτη, και του αμυντικού πραγματισμού (ρεαλισμού) του τοπικού πληθυσμού, που εκφράζει στην πράξη την πολιτική σύγκρουση μεταξύ πρωτεύουσας και επαρχίας.

Το τρίτο παράθεμα προέρχεται από την εμπιστή, σχεδόν λιβελογραφική έκθεση του Λιουτπράνδου για την πρεσβεία του στην Κωνσταντινούπολη και διαφωτίζει τις αιτίες της σύγκρουσης μεταξύ του Γερμανικού και του Βυζαντινού Κράτους στα χρόνια του Νικηφόρου Φωκά. Τα «αγκάθια» που δηλητηρίαζαν τις σχέσεις των δύο κρατών ήταν η χρήση του τίτλου *imperator Romanorum* (βασιλείς Ρωμαίων) από τον Όθωνα Α' και η προσπάθεια των Γερμανών να θέσουν υπό τον έλεγχό τους τη Ρώμη και τα ημιαυτόνομα κρατίδια της κεντρικής Ιταλίας. Οι Βυζαντινοί θεωρούσαν ότι στον ηγεμόνα των Γερμανών ταίριαζε ο τίτλος *rex-ρηξ* και ότι δεν είχε δικαίωμα κυριαρχίας στο χώρο της κεντρικής Ιταλίας. Στην ουσία πρόκειται για ανανέωση της διαμάχης που ξέσπασε με αφορμή τη αυτοκρατορική στέψη του Καρλομάγνου (800).

Σχετικά με το **εικονογραφικό υλικό** επισημαίνουμε ότι η **παράσταση με τους γάμους της Θεοφανώς με τον Όθωνα Β'** είναι σημαντική, γιατί το γεγονός αυτό σηματοδοτεί τη μεταβολή της βυζαντινής πολιτικής έναντι των Γερμανών, την αποκατάσταση των γερμανοβυζαντινών σχέσεων (με την επάνοδο στο παλιό *Status quo*) και την αρχή μιας περιόδου έντονου επηρεασμού των γερμανικών χωρών από το βυζαντινό πολιτισμό. Πολύ χρήσιμος για να μπορέσουν οι μαθητές να προσανατολιστούν στο γεωγραφικό χώρο της Ιταλίας και να κατανοήσουν τους στόχους της βυζαντινής και γερμανικής πολιτικής σ' αυτή είναι ο **χάρτης** στο τέλος της ενότητας.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Οι αιτίες της αποδημίας των Σικελιωτών από την κεντρική Σικελία προς τις ανατολικές ακτές του νησιού και από εκεί προς την Καλαβρία ήταν **οι επιδρομές και λεηλασίες των Αράβων**, οι οποίες προκάλεσαν ένα φοβερό λιμό. Η πείνα οδήγησε με τη σειρά της σε φαινόμενα ανθρωποφαγίας (κανιβαλισμού), ακόμη και σε βάρος νεκρών συγγενών. Οι συνέπειες της μετανάστευσης ήταν κυρίως **δημογραφικές**: Μείωση του πληθυσμού της Σικελίας και ενίσχυση του ελληνικού στοιχείου της Καλαβρίας (**πρώτη ερώτηση**).

Οι αιτίες της εξέγερσης ήταν η απροθυμία των κατοίκων του Ροσσάνο να συμμετάσχουν σε μια

άκρως επικίνδυνη εκστρατεία κατά της Σικελίας, τη στιγμή που οι ίδιοι δεν είχαν πολεμική πείρα στη θάλασσα και δεν είχαν συνηθίσει να υπηρετούν ως κωπηλάτες ή ως μαχητές στα πλοία. Η δυσσάρεσκεια των εξεγερθέντων εκφράστηκε με την πυρπόληση των πλοίων που είχαν ναυπηγήσει οι ίδιοι με αναγκαστική εργασία και τον απαχονισμό των κυβερνητών των χελωνδίων (πρωτοκαράβων) (δεύτερη ερώτηση).

Από τους μεσαιωνικούς όρους **μάγιστρος** και **κατεπάνω** προήλθαν αντίστοιχα οι λέξεις μάστρος/μαέστρος, master/Meister - καπετάνιος, captain/Kapitän κ. ά. (τρίτη ερώτηση).

Σύμφωνα με τη μεσαιωνική αντίληψη, επι γης δεν μπορούσε να υπάρξει παρά μόνο μία αυτοκρατορία, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, και ένας μόνο αυτοκράτορας, που έφερε τον επίσημο τίτλο **imperator Romanorum** ή **βασιλεύς Ρωμαίων**. Το αντίθετο, δηλαδή η ύπαρξη δύο αυτοκρατοριών και δύο αυτοκρατόρων αποτελούσε εξωπραγματικό νεωτερισμό και παράλογο σκάνδαλο, που δεν θα μπορούσε να έχει υπόσταση και διάρκεια. Σύμφωνα με την αντίληψη των Βυζαντινών στον ηγεμόνα της Δύσης ταίριαζε μάλλον ο τίτλος γερ-ρηξ, που δήλωνε ένα ηγεμόνα κατά πολύ υποδεέστερο από το **βασιλέα Ρωμαίων** που έδρευε και κατοικούσε στις όχθες του Βοσπόρου. Για το λόγο αυτό το Βυζάντιο συγκρούστηκε τόσο με την αυτοκρατορία που εγκαθίδρυσε ο Κάρολος ο Μέγας, όταν την ημέρα των Χριστουγέννων του έτους 800 στέφθηκε από τον πάπα imperator, Romanum gubernans imperium, όσο και με την αυτοκρατορία που δημιούργησε ο γερμανός ηγεμόνας Όθων Α' αποδεχόμενος το αυτοκρατορικό αξίωμα στη Ρώμη το έτος 962 (τέταρτη ερώτηση).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ν. Οικονομίδης, *Φορολογία και φορολογική απαλλογή στο Βυζάντιο (Θ'-ΙΑ' αι.)*, Ε.Ι.Ε/Ι.Β.Ε. (=Μονογραφίες, 2), Αθήνα 1996.
- Π. Ε. Νιαβής, *Η βασιλεία του βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου Α' (802-811 μ. Χ.)*, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλκος (=Ιστορικές Μονογραφίες, 3), Αθήνα 1987.
- Hans-Georg Beck, *Ιστορία της δημόσιας βυζαντινής λογοτεχνίας*, μετ. Νίκη Eideneier, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988, σελ. 97-118.
- P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός Ουμανισμός. Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10ο αιώνα*, μετ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981.
- H. Grégoire, Ο Διγενής Ακρίτας. Η βυζαντινή εποποιΐα στην ιστορία και στην ποίηση, *Ο Εθνικός Κήρυξ* (The National Herald), Νέα Υόρκη 1942.
- Ν. Μαλλιάρης, Μουσικά όργανα στο Βυζάντιο. Καθημερινή, Επτά Ημέρες, Κυριακή 18 Ιανουαρίου 1998, 7-10.
- Φώτιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Βιβλιοθήκη, Όσα της ιστορίας, Ανθολογία [=Κείμενα Βυζαντινής Λογοτεχνίας, 2], Εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα 2000.
- D. Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, μετ. Γ. Τσεβρεμές, 2 τόμοι, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Η', 92-97, 116-117, 125.
- G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, μετ. Ι. Παναγόπουλος, Ιστορικές Εκδόσεις, Β' τόμος, Αθήνα 1979.
- A. E. Laiou (εκδ.), *The Economic History of Byzantium* [=Dumbarton Oaks Studies 39], Washington D.

C. 2002.

S. C. Franklin, "Rus' ", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1819-1820.

G. Stöckle, *Russische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 4η έκδοση, Στουτγάρδη 1983.

Τ. Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία από τον θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την άλωση του Μπάρι (395-1071 μ.Χ.)* [=Πολιτική και Ιστορία 30], Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1989, 187-243.

A. Guillou, Notes sur la société dans le Katépanat d' Italie au XIe siècle, *Mélanges d' Archéologie et d' Histoire* 78 (1966) 439-465.

V. von Falkenhausen, *Untersuchungen zur byzantinischen Herrschaft in Süditalien*, Βισμπάντεν 1967.

V. von Falkenhausen, La Vita di S. Nilo come fonte storica per la Calabria Bizantina, *Atti del congresso internazionale su S. Nilo di Rossano, Rossano-Grottaferrata* 1989, 271-305.

Βυζαντινή Νότια Ιταλία (=Ιστορικά 117), Ελευθεροτυπία, 10 Ιανουαρίου 2002.

Βυζαντινή Διπλωματία (=Ιστορικά 201), Ελευθεροτυπία, 4 Σεπτεμβρίου 2003.

II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Οι εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία

Διδακτικός στόχος

Να διακρίνουν οι μαθητές τις κυριότερες οικονομικές εξελίξεις και τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας του Βυζαντινού Κράτους.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Στο **πρώτο μέρος** της ενότητας, η γένεση και διαμόρφωση της βυζαντινής αριστοκρατίας συνδέεται με την εμφάνιση και επέκταση των οικογενειακών επωνύμων και τη διαδικασία συγκέντρωσης της γης στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων. Για με τη σχέση επωνύμων και αριστοκρατίας ενδείκνυται η αξιοποίηση του σχετικού **πίνακα** που βασίζεται στις μελέτες του Α. Καζντάν. Σχετικά με το μέγεθος της περιουσίας των μικρασιατών μεγαλογαιοκτημόνων διαφωτιστικό είναι το απόσπασμα από τον βίο του αγίου Φιλαρέτου (**πρώτο παράθεμα**). Παράλληλα αναλύονται η σύνθεση της ηγετικής ομάδας των δυνατών που συγκροτούσαν την άρχουσα τάξη της βυζαντινής κοινωνίας και η σύνθεση της πολυάριθμης αγροτικής τάξης (**ελεύθεροι και εξαρτημένοι αγρότες ή πάροικοι**). Σχετικά με την υπερβολική πολυτέλεια που χαρακτήριζε την καθημερινή ζωή των δυνατών μπορεί να αξιοποιηθεί το **δεύτερο παράθεμα** σε συνδυασμό με την εικόνα του πολυτελούς δείπνου σε σπίτι βυζαντινού μεγιστάνα.

Στο **δεύτερο μέρος** παρουσιάζονται οι κυριότερες μεταβολές στην αστική οικονομία: η οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη των πόλεων και η άνθηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (της ναυσιπλοΐας, του εμπορίου και βιοτεχνίας). Περαιτέρω αναλύεται η οργάνωση του εμπορίου με την υπογράμμιση της σημασίας της κινητικότητας των εμπορών και των ταξιδιών τους στο εξωτερικό. Εδώ πρέπει να αξιοποιηθούν το κείμενο της εμπορικής επιστολής που περιλαμβάνεται στη διδακτική ενότητα για τον πολιτισμό και το εμπόριο του Ισλάμ, γιατί δείχνει πόσο οι βυζαντινές αγορές και ειδικά αυτή της Κωνσταντινούπολης, πιθανότατα η μεγαλύτερη της Μεσογείου, ήταν καθοριστικές για την κίνηση και τις τιμές των μπαχαρικών. Επίσης πρέπει να αξιοποιηθούν τα τρία παρατιθέμενα κείμενα (ένα απόσπασμα από ελληνική πηγή και δύο αποσπάσματα από αραβικές πηγές) που αναφέρονται στην εμπορική σημασία της Τραπεζούντας, που αποτελούσε πύλη της αυτοκρατορίας στα σύνορα με το Χαλιφάτο κατά τον 10^ο αι. Στη διδακτική ενότητα παρουσιάζονται επίσης στοιχεία σχετικά με την οργάνωση της βιοτεχνίας σε συστήματα (συντεχνίες) και εξάιρεται η πολιτική ισχυροποίηση της επιχειρηματικής τάξης στα μέσα του 11^{ου} αι.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Ο **πίνακας** δείχνει τους ρυθμούς διαμόρφωσης της βυζαντινής άρχουσας τάξης και στηρίζεται στην ανάλυση των οικογενειακών επωνύμων που εμφανίζονται αρχικά στη διάρκεια του 8^{ου} αι. και με αυξανόμενους ρυθμούς κατά τους τρεις επόμενους αιώνες (9^{ος}-11^{ος} αι.).

Το **πρώτο παράθεμα** περιγράφει με τον τρόπο ενός αγιοθολογικού κειμένου τα στοιχεία που περιλαμβάνει η ακίνητη περιουσία ενός **δυνατού** στην πόλη Άμνια της Παφλαγονίας στα ΒΔ της Μ. Ασίας: ζώα σε μεγάλους αριθμούς, 48 αγροκτήματα (προάστεια) με αρδευόμενα χωράφια, χιλιάδες υπηρέτες, ένα είδος γιγαντιαίου υποστατικού ή φάρμας.

Ακολουθεί μία ομάδα τριών παραθεμάτων που αναφέρονται στην εμπορική σημασία της Τραπεζούντας. Το πρώτο από αυτά προέρχεται από το Επαρχικών Βιβλίων και εξάιρει το ρόλο της Τραπεζούντας ως εμπορικής πύλης και τελωνειακού σταθμού για τα προϊόντα πολυτελείας που εισάγονταν από το Χαλιφάτο στην αυτοκρατορία. Τα προϊόντα αυτά ανήκαν σε τρεις κατηγορίες (καρυκεύματα, βαφές, αρώματα) και προορίζονταν για τα μυρεψικά και βαφικά καταστήματα της Πόλης. Το δεύτερο από τα τρία παραθέματα (από τον άραβα γεωγράφο Αλ-Μασούντι) αναφέρεται στις εκθέσεις και ε-

μποροπανηγύρεις που γίνονταν κάθε χρόνο στην Τραπεζούντα και προσέλκυαν Βυζαντινούς, Μοσουλμάνους, Αρμένιους και Κιργίзиους. Το τρίτο παράθεμα (από τον Άραβα συγγραφέα αλ-Ισλακρί) αναφέρεται στα βυζαντινά προϊόντα (κυρίως υφάσματα) που εισάγονταν από την Τραπεζούντα στο Χαλιφάτο.

Σημαντική είναι και η εμπορική επιστολή που στάλθηκε από την Αλεξάνδρεια στο Κάιρο στα τέλη του 11^{ου} αι. και περιλαμβάνεται στην ενότητα για το εμπόριο του Ισλάμ. Ο επιστολογράφος ενημερώνει τον αποδέκτη σχετικά με την επικείμενη ταξίδι βυζαντινών εμπόρων προς το Κάιρο και το ενδιαφέρον τους για τρία συγκεκριμένα καρυκεύματα (**πιπέρι, κανέλλα και ζιγγίβερι**). Το παράθεμα είναι διαφωτιστικό για τη μεγάλη κινητικότητα των βυζαντινών εμπόρων και οδηγεί στην εγκατάλειψη της παλαιότερης άποψης σύμφωνα με την οποία οι βυζαντινοί έμποροι δεν ταξίδευαν έξω από την Κωνσταντινούπολη, αλλά στηρίζονταν στις υπηρεσίες εμπόρων ξένης εθνικότητας, για να εξασφαλίσουν αυτά τα προϊόντα.

Το **τελευταίο παράθεμα** είναι απόσπασμα από τον βίο του αγίου Φιλάρετου που συντάχθηκε περί το 821/822 και παρέχει λεπτομέρειες για τη χλιδή που χαρακτήριζε τη ζωή της βυζαντινής ηγετικής τάξης (πολυτελή δείπνα, παλάτια με τρίκλινα, τραπέζια από ελεφαντόδοντο με επένδυση χρυσού κ. ά.).

Με το κείμενο αυτό σχετίζεται η μικρογραφία που δείχνει δείπνο πλούσιων.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η κτηματική αυτή περιουσία αποτελείται από τέσσερις κατηγορίες αγαθών: **αγέλες ζώων**, δεκάδες **προάστια** (αγροκτήματα), **πολυτελή και** πολυτελέστατα επιπλωμένα οικοδομήματα και χιλιάδες **υπηρέτες**. Εκείνο που προσέδιδε μεγάλη αξία στα αγροκτήματα και καθόριζε την ευφορία τους ήταν ότι αρδεύονταν από πηγές και αυτό το ασυνήθιστο πλεονέκτημα πολλαπλασίαζε την απόδοσή τους, καθώς οι μικρές αποδόσεις ήταν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της βυζαντινής γεωργίας. Ευκαιριακά πρέπει να αναφέρουμε ότι, εκτός από την έλλειψη νερού, άλλοι παράγοντες που κρατούσαν καθηλωμένη τη βυζαντινή γεωργία ήταν η απροθυμία των δυνατών να επενδύσουν στα κτήματά τους, η **έλλειψη λιπασμάτων** και η **τεχνολογική στασιμότητα (πρώτη ερώτηση)**.

Οι ρυθμοί διαμόρφωσης της βυζαντινής αριστοκρατίας επιταχύνονται αισθητά από τον 8^ο προς τον 9^ο αι. Έτσι τον 8^ο αι. εμφανίζονται 6 οικογενειακά επώνυμα, κατά τον 9^ο αι. 10-11 επώνυμα. Η ανοδική τάση συνεχίζεται κατά τα πρώτα τρία τέταρτα του 10ου αι., οπότε και μαρτυρούνται 7-8 νέα επώνυμα, και γίνεται ιδιαίτερα έντονη στο τελευταίο τέταρτο του 10ου και στο πρώτο τέταρτο του 11^{ου} αι., δηλαδή κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βασιλείου Β', με 20-25 νέα επώνυμα, ενώ στο υπόλοιπο του 11^{ου} αι. εμφανίζονται μόνο 10 νέα επώνυμα (**δεύτερη ερώτηση**).

Τα στοιχεία αυτά είναι η ύπαρξη **παλατιού με τρίκλινο** στα κτήματα του Φιλάρετου. **Τρίκλινο** ονομαζόταν η πολυτελής αίθουσα δεξιώσεων. Στο κέντρο του τρίκλινου δέσποζε μια αρχαία, στρογγυλή στο σχήμα τράπεζα από ελεφαντόδοντο, ντυμένο με χρυσάφι. Στην αίθουσα αυτή φιλοξενήθηκαν 36 **βασιλικοί**, δηλαδή οι αυτοκρατορικοί απεσταλημένοι. Πολυτελή εδέσματα, όπως ψητά γουρουνόπουλα ή αρνιά με γέμιση (ψητά πουλιά ή άλλα ψητά) αποτελούσαν το κύριο φαγητό τέτοιων δεξιώσεων, που βέβαια περιλάμβαναν πολλά πιάτα (δες και τις λεπτομέρειες της εικόνας) (**τρίτη ερώτηση**).

Για την απάντηση στην **τέταρτη ερώτηση** χρήσιμος είναι ο πίνακας που ακολουθεί:

ΑΡΩΜΑΤΑ	ΜΠΑΧΑΡΙΚΑ	ΒΑΦΙΚΑ
ξυθαλή, άμβαρ, μόσχος, λιβάνι, σμύρνα.	ναρδόσταχυ, πιπέρι, κανέλλα.	βαρζί, λουλάκι, λάκα, λιαζούρι, χρυσόξυλο, ζυγαία.

2. Η νομοθεσία της Μακεδονικής Δυναστείας και η σύγκρουσή της με τους «δυνατούς»

Διδακτικοί στόχοι

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τη νομοθεσία των Μακεδόνων και να κατανοήσουν τις αναγκαιότητες που οδήγησαν στην αναθεώρηση της παλαιότερης νομοθεσίας.
2. Να αντιληφθούν το περιεχόμενο και τη σκοπιμότητα που εξυπηρετούσαν οι Νεαρές των Μακεδόνων.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Το πρώτο μέρος της ενότητας αναφέρεται στις νομικές συλλογές που εκδόθηκαν επί των δύο πρώτων Μακεδόνων, του Βασιλείου Α' και του Λέοντος ΣΤ'. Οι δύο αυτοί αυτοκράτορες ανέπτυξαν μια δημιουργική νομοθετική δραστηριότητα, η οποία επέτυχε να ανταποκριθεί ικανοποιητικά στις ανάγκες της διοίκησης και της κοινωνίας.

Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στις Νεαρές, «νέους» νόμους που απέβλησαν στην αναχαίτιση των δυνατών (μεγάλων γαιοκτημόνων). Οι νόμοι αυτοί αποτέλεσαν το κυριότερο όπλο των αυτοκρατόρων Ρωμανού Λακαπνού και Βασιλείου Β' στο αγώνα τους για την υπεράσπιση της μικρής και μεσαίας γαιοκτησίας από τους δυνατούς. Το περιεχόμενο των Νεαρών μπορεί να αποσπαστεί με τη βοήθεια του πρώτου παραθέματος, τα αίτια του αγώνα κατά των δυνατών με τη βοήθεια του δευτέρου παραθέματος.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το πρώτο παράθεμα είναι απόσπασμα από Νεαρά του αυτοκράτορα Βασιλείου Β' που αντιμετώπισε περισσότερο αποφασιστικά από κάθε άλλο αυτοκράτορα τους **δυνατούς**. Με αυτή επιβίβηλε στους δυνατούς να αποδώσουν στους **πένντες** τα κτήματα που είχαν σφετεριστεί μεταξύ 922, χρονολογία της **περί προτιμήσεως** Νεαράς του Ρωμανού Λακαπνού, και 996, έτους δημοσίευσης της δικής του Νεαράς, χωρίς να λάβουν οποιαδήποτε αποζημίωση. Επίσης ο Βασίλειος Β' **καταργεί τη διαγραφή της υποχρέωσης απόδοσης των κτημάτων** στους παλαιούς ιδιοκτήτες μετά παρέλευση σαράντα ετών που είχε θεσπίσει ο Νικηφόρος Φωκάς.

Το δεύτερο παράθεμα είναι απόσπασμα από Νεαρά του Ρωμανού Λακαπνού. Το κείμενο περιγράφει τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι δυνατοί, για να αρπάξουν τη γη των πενήτων. Με στρατιές δούλων, "παρatreχάμενων" και ακολούθων τρομοκρατούσαν τους μικρούς καλλιεργητές και τους υποχρέωναν να παραιτηθούν από την περιουσία τους. Ακολούθως παρουσιάζονται τα οφέλη που συνεπάγεται η ύπαρξη των μικροϊδιοκτητών για το κράτος και τονίζεται η ανάγκη πάταξης των ταραχιών από τις αρχές.

Το **εικονογραφικό υλικό** της ενότητας αποτελείται από μια μικρογραφία χειρογράφου που δείχνει παλάτι πλουσίου και μπορεί να συνδυαστεί με την αλαζονική και αδιάτακτη συμπεριφορά των δυνατών.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Τα βασικά σημεία της Νεαράς του έτους 996 είναι τα εξής:

1. Οι δυνατοί υποχρεούνται να επιστρέψουν όλα τα κτήματα των φτωχών που σφετερίστηκαν και απέκτησαν παράνομα μεταξύ 922 και 996. 2. Η απόδοση των σφετερισθέντων στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους θα γίνει χωρίς οι δυνατοί να αποζημιωθούν για τα χρήματα που τυχόν έδωσαν, για να αγοράσουν το κτήμα ή για να επιφέρουν βελτιώσεις σ' αυτό. 3. Η Νεαρά θα έχει αναδρομική ισχύ ως το έτος 922 και κατά συνέπεια δεν ισχύει και καταργείται η **διαγραφή της υποχρέωσης α-**

πόδοσης των σφετερισθέντων κτημάτων εκ μέρους των δυνατών, μετά παρέλευση τεσσαρακονταετίας, διαγραφή που είχε θεσπίσει Νικηφόρος Φωκάς (**πρώτη ερώτηση**).

Η συμπεριφορά των **δυνατών** έναντι των **πενήτων** ήταν στο έπακρο βίαιη και αρπακτική. Οι επιπτώσεις της στη ζωή των φτωχών αγροτών ήταν σύμφωνα με το παράθεμα: η υπερβολική αύξηση των ταλαιπωριών των πενήτων, βίαιες επιθέσεις και διώξεις σε βάρος τους, **αγγαρίες** (υποχρεωτικές υπηρεσίες στους δυνατούς) και άλλες θλίψεις και στενοχώριες (**δεύτερη ερώτηση**).

Η διατήρηση της τάξης των μικροϊδιοκτητών ήταν ιδιαίτερα επωφελής στο κράτος, γιατί αυτοί κυρίως πλήρωναν τους φόρους και υπηρετούσαν στο στρατό των θεμάτων. Όλα αυτά τα οφέλη θα εξέλειπαν, αν δεν περιορίζονταν οι «ταραξίες». Ούτε λίγο ούτε πολύ ο αυτοκράτορας καλεί τις αρχές που είναι επιφορτισμένες με τη δημόσια ασφάλεια να πατάξουν τους δυνατούς ως ταραξίες και αντικοινωνικά στοιχεία, για να διασφαλίσουν τη δημόσια σωτηρία και το κύρος της κεντρικής εξουσίας (**τρίτη ερώτηση**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- M. Bartusis, "Aristocracy", The Oxford Dictionary of Byzantium (Οξφόρδη 1991), 169-170.
Lj. Maksimovic, Adel, B. Byzanz, *Lexikon des Mittelalters*, τ. 1 (Μόναχο-Ζυρίχη 1987) στήλης 131-133.
I. Sorlin, Περίληψη στα γαλλικά του έργου: A. P. Kazdan, *Social'nyj soslan gospodstvujuscego klassa Vizantii XI-XII vv.* (Η δομή της άρχουσας τάξης στο Βυζάντιο κατά τον 11ο και 12ο αιώνες), Μόσχα 1974, *Travaux et mémoires* 6 (1976) 367-398.
N. Svoronos, *Les nouvelles des empereurs Macédoniens concernant la terre et les stratiotes.* Introduction – édition – commentaires. Έκδ. P. Gounaridis, E.I.E./K.B.E-MIET, Αθήνα 1994.
G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος, τ. 2, Αθήνα 1979.

ΤΡΙΤΟ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο 3ο: Περίοδος της Μεγάλης Ακμής του Βυζαντίου (717-1025)

I. Στοιχεία του Μαθητή

ΕΠΩΝΥΜΟ:

ΟΝΟΜΑ

ΤΑΞΗ:

ΤΜΗΜΑ:

ΜΑΘΗΜΑ:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Ποιοι ήταν οι σημαντικότεροι παράγοντες που οδήγησαν στην κήρυξη της Εικονομαχίας;
2. Να εξηγήσετε τους όρους: **κακώσεις**, **λογοθέσια**, **θέματα**, **αναστήλωση εικόνων**.
3. Σε ποιους περιορισμούς υπέκειτο το ρωσοβυζαντινό εμπόριο (3ο παράθεμα σελίδας 43);
4. Να ελέγξετε την ορθότητα ή όχι των παρακάτω προτάσεων σημειώνοντας Σωστό (Σ) ή Λάθος (Λ) στο αντίστοιχο τετράγωνο:

		Σ	Λ
α.	Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος δίδαξαν το χριστιανισμό στους Βουλγάρους		
β.	Μετά την ήττα τους στο Κλειδί (1014) οι Βούλγαροι υποτάχτηκαν στο Βυζάντιο		
γ.	Ο Όθων Β΄ στέφθηκε αυτοκράτωρ Ρωμαίων στη Ρώμη το 962		
δ.	Το Επαρχικό Βιβλίον ρύθμιζε τη λειτουργία των επαγγελματικών ενώσεων (συντεχνιών) της Κων/ηνης.		

5. Να επισημάνετε τις διαφορές στον τρόπο του εκχριστιανισμού Μοραβίας και Βουλγαρίας.

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες).

1. Να μελετήσετε τα παραθέματα της σελίδας 34 του σχολικού βιβλίου και να περιγράψετε τις κυριότερες δραστηριότητες των βυζαντινών λογίων.
2. Να μελετήσετε το παράθεμα της σελίδας 39 του σχολικού βιβλίου. Πώς προσέγγιζαν το πρόβλημα του εκχριστιανισμού των Σλάβων οι εκκλησίες της Κων/ηνης και της Ρώμης;
3. Ποιες ήταν οι συνέπειες των μεγάλων στρατιωτικών κατακτήσεων του 10^{ου} αι.;
4. Πού οφείλεται και πώς εκφράστηκε η σύγκρουση μεταξύ Γερμανικού Κράτους και Βυζαντίου το 10^ο αι.;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025-1453)

I. Η ΕΞΑΣΘΕΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΜΕ ΤΗ ΔΥΣΗ

1. Η κρίση και οι απώλειες της αυτοκρατορίας κατά τον 11ο αιώνα (1025-1081)

Διδακτικοί στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τις βαθύτερες αιτίες της εξασθένησης της αυτοκρατορίας
2. Να παρακολουθήσουν τα κυριότερα γεγονότα που μαρτυρούν τη στρατιωτική αδυναμία του Βυζαντίου

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδακτική ενότητα επιχειρεί να εξηγήσει τη μετάβαση του Βυζαντίου από την ευημερία και τη **διεθνή αναγνώριση** αρχικά στην **κρίση** και τελικά στην **αδυναμία**. Μετά τους πολεμικούς θριάμβους δημιουργήθηκε ένα σύμπλεγμα νίκης που εκδηλώθηκε με **αflαζονεία**, **επανάπαυση** και την **ψευδαισθήση** ότι το Βυζάντιο είχε εξασφαλίσει διαρκή και ανέφελη ειρήνη στα σύνορα. Η ψυχολογία αυτή οδήγησε σε μέτρα **αποστρατιωτικοποίησης**, **νομισματική κρίση**, **παραμέληση των επαρχιών** και **πολιτική αστάθεια**.

Η **αποστρατιωτικοποίηση** σήμαινε τη διάλυση των θεματικών στρατών (και κατ' επέκταση την εξασθλίωση της μικρής και μεσαίας αγροτικής τάξης) και τη χρησιμοποίηση μισθοφόρων, πρακτική που έμελλε να αποβεί ολέθρια για την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας. Σε συνάρτηση με αυτό το πρόβλημα πολύ χρήσιμη θα ήταν η αξιοποίηση των δύο παραθεμάτων του σχολικού βιβλίου. Παράδοξως η **ευημερία**, με τα αγαθά που έριξε στην κυκλοφορία και την έλλειψη χρυσού, οδήγησε αναπάντεχα στην **υποτίμηση του χρυσού νομίσματος**. Η **αflαζονεία** της Κων/λης, όπου κυρίως συγκεντρώθηκαν τα πλούτη των κατακτήσεων, οδήγησε στην υπερφορολόγηση και **παραμέληση των επαρχιών**. Η **πολιτική αστάθεια** συμπλήρωσε το πανόραμα της κρίσης.

Η κρίση ήταν πολύπλευρη (ηθική, οικονομική, στρατιωτική, θεσμική και κοινωνική) και βαθιά και περιόρισε συνολικά τις δυνατότητες της αυτοκρατορίας, προκαλώντας την ταχύτατη απώλεια μεγάλου μέρους της βυζαντινής επικράτειας (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Το αποφασιστικό έτος ήταν το 1071. Τότε οι Σελτζούκοι νίκησαν του Βυζαντινούς και έκτοτε πλημμύρισαν τη Μ. Ασία και συγχρόνως οι Βυζαντινοί έχασαν και τις τελευταίες κτήσεις τους στην Ιταλία (**δευτέρος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από το έργο του στρατηγού Κατακαλών Κεκαυμένου και είναι μια πολύ σαφής και σοβαρή προειδοποίηση προς τις βυζαντινές αρχές να μη χρησιμοποιούν άσημους ξέ-

vous στο στρατό και στη διοίκηση. Ο Κεκαυμένος τεκμηριώνει την απαίτησή του με το επιχείρημα ότι αυτό θα αποτελέσει αιτία δυσαρέσκειας των Ρωμαίων και συγχρόνως θα προκαλέσει τα ειρωνικά σχόλια των ξένων που θα φτάσουν στο συμπέρασμα ότι στο κράτος των Ρωμαίων υπάρχει έλλειψη ικανών ανθρώπων. Η προειδοποίηση προέρχεται από ένα παλιότερο στέλεχος του βυζαντινού στρατού που γνωρίζει πολύ καλά τα προβλήματα και τις ανάγκες του στρατεύματος και της κοινωνίας του Βυζαντίου.

Το **δεύτερο παράθεμα**, απόσπασμα από το χρονογράφο Κεδρηνό, περιγράφει την άθλια κατάσταση του βυζαντινού στρατού. Η κατάσταση αυτή ήταν αποτέλεσμα και της χρησιμοποίησης μισθοφόρων. Από την άποψη αυτή το παράθεμα επιβεβαιώνει αρνητικά την ορθότητα των προειδοποιήσεων που περιλάμβανε το πρώτο παράθεμα. Βάσει της κατάστασης του στρατεύματος η φοβερή ήττα του Ματζικέρτ (1071) ήταν μια φυσιολογική εξέλιξη.

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από παράσταση χρυσού νομίσματος του Νικηφόρου Γ' και μικρογραφία με τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ'.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Ο Κεκαυμένος θεωρεί ότι το κράτος των Ρωμαίων οφείλει να μην παραχωρεί αξιώματα σε αφανείς ξένους που δεν κατάγονται από τον βασιλικό οίκο της χώρας τους. Αυτό επειδή, κατά την άποψή του, η χρησιμοποίηση ξένων ταπεινής καταγωγής μειώνει τη ρωμαϊκή άρχουσα τάξη και προκαλεί τα ειρωνικά σχόλια των ξένων που συμπεραίνουν από αυτό ότι στο Βυζάντιο δεν υπάρχουν άνθρωποι ικανοί να επανδρώσουν τις σημαντικές θέσεις (**πρώτη ερώτηση**).

Ο βυζαντινός στρατός στις παραμονές της μάχης του Ματζικέρτ αποτελούνταν από μισθοφόρους ανεκπαίδευτους και φυγόμαχους, εξουθενωμένους από την ανέχεια και το άγχος. Η αποσύνθεση του στρατού ήταν, όπως λέει ο χρονογράφος, αποτέλεσμα της «αποστρατιωτικοποίησης» του Βυζαντίου και του ότι για πολλά χρόνια οι στρατιώτες δεν είχαν κάνει καμιά εκστρατεία. Αντίθετα οι στρατιώτες των Τούρκων ήταν τοιμηροί, έμπειροι και γενναίοι (**δεύτερη ερώτηση**).

Η ευμάρεια και η πολιτική υπεροχή της Κωνσταντινούπολης έναντι των επαρχιών εκφράστηκε με την κυνική και καταπιεστική πολιτική της κεντρικής κυβέρνησης προς τους επαρχιακούς πληθυσμούς. Αντιδρώντας οι επαρχιώτες άρχισαν να αδιαφορούν για την άμυνα του κράτους και να ξεσηκώνονται κατά της αλαζονείας της πρωτεύουσας. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία ψυχικού σχίσματος μεταξύ κέντρου και επαρχιών και αυτό εξηγεί, πιθανώς, τις επιτυχίες των Τούρκων και των Νορμανδών (**τρίτη ερώτηση**).

2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας

Διδακτικοί στόχοι

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές το έργο των σημαντικότερων αυτοκρατόρων της περιόδου και να παρακολουθήσουν τις προσπάθειές τους για την αποκατάσταση της αυτοκρατορίας.
2. Να κατανοήσουν οι μαθητές το κυριότερο χαρακτηριστικό της εσωτερικής πολιτικής των Κομνηνών, ότι δηλαδή στηρίχτηκαν στη στρατιωτική αριστοκρατία.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία μπορεί να ξεκινήσει από την απειληστική κατάσταση της αυτοκρατορίας, όταν ο Αλέξιος Α' Κομνηνός ανέλαβε τη διακυβέρνηση του κράτους. Αυτή μπορεί να γίνει αντιληπτή με τη βοήθεια του χάρτη του σχολικού βιβλίου.

Το επόμενο βήμα είναι η μελέτη και η κατανόηση της σημασίας των μέτρων που έλαβε ο Αλέξιος Α' Κομνηνός. Η εσωτερική του πολιτική μπορεί να χαρακτηριστεί ως **αριστοκρατικός πατριωτισμός**. Το κυριότερο στοιχείο της πολιτικής αυτής είναι ο θεσμός της **πρόνοιας**. Στο εξωτερικό στηρίχθηκε στη δι-